

Тернопільський відділ Українського географічного товариства

ВІСНИК

Тернопільського відділу

Українського географічного товариства

Тернопіль - 2020

УДК 91 (477.84)

В 53

Вісник Тернопільського відділу Українського географічного товариства – Тернопіль: СМП "Тайп". – №4 (випуск 4). – 2020. – 123 с.

Адреса видавця: 46027, Україна, м.Тернопіль, вул. М.Кривоноса 2, каб. 130.

Засновано у листопаді 2017 року. Виходить 1 раз на рік.

Друкується за рішенням Президії Тернопільського відділу Українського географічного товариства

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Вітенко І.М. – к.г.н., заступник директора, Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти.

Заставецька Л.Б. – д.г.н., професор, зав. кафедри, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Качан Є.П. – к.е.н., професор, Західноукраїнський національний університет.

Кузишин А.В. – к.г.н., доцент, декан географічного факультету, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Свинко Й.М. – к.г.-м.н., професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Сивий М.Я. – д.г.н., професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Царик Л.П. – д.г.н., професор, зав. кафедри, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (головний редактор).

Царик П.Л. – к.г.н., доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (відповідальний секретар).

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

Технічний редактор:

П.Л.Царик.

Дизайн обкладинки:

П.М.Дем'янчук

© Тернопільський відділ Українського географічного товариства, 2020

ЗМІСТ

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

КУЗИК І., КУЦЬ С. ВОДНО-БАЛАНСОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОЇ ТЕЧІЇ РІЧКИ ЗБРУЧ	4
БАРНА І., ГРАБАР Л. КОЕФІЦІЄНТ МЕТЕОРОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТІЙКОСТІ АТМОСФЕРИ У МЕЖАХ М. ТЕРНОПОЛЯ ЗА 2010-2020 РР.	8

ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

ЗАСТАВЕЦЬКА Л., ЗАСТАВЕЦЬКИЙ Т. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ	13
ГУГУЛ І., СИВИЙ М. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ	18
КУЗИШИН А. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ НА ПРИКЛАДІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ (2006-2020 РОКИ)	26

ГЕОЕКОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

ЦАРИК Л., ЦАРИК П., ЦАРИК В. БАСЕЙН РІЧКИ БАРИШ В УМОВАХ АНТРОПОГЕННИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ	31
ЦІДИЛО А., ЯНКОВСЬКА Л. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОВОДЖЕННЯ З ТВЕРДИМИ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ У БАЙКОВЕЦЬКІЙ ОБ'ЄДНАНІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ	35
КУЗИК І., МЕЛЬНИК Ю. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ВЕРХІВ'І БАСЕЙНУ РІЧКИ НІЧЛАВА	41
СТЕЦЬКО Н., ПІЛПНЕЦЬ А. ЗАБРУДНЕННЯ ВІД РУХОМИХ ДЖЕЛІЛ У МІКРОРАЙОНАХ МІСТА ТЕРНОПОЛЯ ТА ЇХ ОЗЕЛЕНЕННЯ	45
ЧЕБОЛДА І., ГОРУН Н., ФАЙФУРА В. ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ПИВОВАРНОЇ ГАЛУЗІ РЕГІОНУ (НА МАТЕРІАЛАХ ТЗОВ «ПИВОВАРНЯ «ОПІЛЛЯ»)	52

КРАЄЗНАВЧІ НАРИСИ ТА ТУРИЗМ

МАРИНЯК Я. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ	55
ФЛІНТА Н. ДОСВІД КРАЇН ЩОДО ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ТУРИСТИЧНОГО ІМІДЖУ КРАЇНИ	64
АЛЬТГАЙМ Л., ЯРЕМЧУК С. ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАРОВИННИХ ЕКСКУРСІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ У МІСТІ ТЕРНОПІЛЬ	67
АЛЬТГАЙМ Л., СОТНИК О. ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ МІСТА КРЕМЕНЕЦЬ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ У ЕКСКУРСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	74
АЛЬТГАЙМ Л., МОКРА А. ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКСКУРСІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІСТОРИЧНОГО МІСТА ЗБАРАЖ	77
ПАРШИН Л. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ЕТАПІВ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНО- ПІЗНАВАЛЬНИХ ТУРІВ НА ПРИКЛАДІ ТУРУ «ПОДІЛЬСЬКО-БУКОВИНСЬКИЙ ТАНЕЦЬ»	86
ЦАРИК П., ЦАРИК Л. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ	90
НОВИЦЬКА С. РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛАНДШАФТІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	96

НОВАЦІЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ

ВАРАКУТА О. ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ «УМІННЯ ВЧИТИСЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ» СПОСОБОМ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ З ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСАМИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ	102
ДОБРОВОЛЬСЬКА С. ВИКОРИСТАННЯ СЕРВІСУ MENTIMETER В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ	107
ТАРАНОВА Н. ГІДРОМЕТЕОРОЛОГІЧНА СЛУЖБА В ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ РЕГІОНІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ	111

ЮВІЛЕЇ, ПОСТАТІ, ПОДІЇ

МАРИНЯК Я., КУЗИШИН А., ЗАДВОРНИЙ С. ОЛЕГ ІВАНОВИЧ ШАБЛІЙ: науковець, який творить модерну суспільну географію, людина, яка своїм ідеям підносить національну географію до світового рівня	119
---	-----

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 556.512 (477.84)

ВОДНО-БАЛАНСОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОЇ ТЕЧІЇ РІЧКИ ЗБРУЧ

І. КУЗИК, С. КУЦЬ

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У статті, за даними середньої багаторічної витрати води, розраховано річний стік в межах середньої течії річки Збруч, який становить 120 мм. За рівнянням водного балансу визначено сумарне випаровування, в залежності від кількості опадів, за останні 30 років. Розраховано коефіцієнти стоку та модуль стоку для річки Збруч. Встановлено, що у витратній частині водного балансу середньої течії річки Збруч переважає випаровування (70%). На формування річного стоку впливає тип ландшафтів басейну річки (частка природних угідь 25%), коефіцієнт щільності річкової мережі (0,5 км²/км) та коефіцієнт розгалуженості річки (6,35).

Ключові слова: річка Збруч, водний баланс, опади, випаровування, коефіцієнт стоку

Вступ. В умовах глобальних і регіональних кліматичних змін, порушенні гідрологічного режиму водних об'єктів, проведення водно-балансових досліджень окремих водотоків чи їх частин набуває актуальності та необхідності оновлення застарілих даних. Такі дослідження, насамперед, потрібно проводити на водно-балансових станціях та гідрологічних постах. Доцільним, також, є проведення водно-балансових досліджень річок, за басейновим принципом, який найбільш повноцінно репрезентує водний об'єкт. Проте, для великих і середніх річок, проведення водо-балансових досліджень для всієї території басейну є досить складним та об'ємним науковим завданням. Найбільш оптимальним проведення таких досліджень є на окремих відтинках річки, з однорідними типами рельєфу, подібними ландшафтами та характером господарської діяльності. Особливо актуальні водно-балансові дослідження в тій частині річки, де розташовані гідрологічні пости чи гідрометеорологічні станції. Тому, *об'єктом* нашого дослідження обрано середню течію річки Збруч, в межах якої розташовано гідрологічний пост у м. Волочиськ Хмельницької області. *Метою* дослідження є визначення основних показників водного балансу річки Збруч в межах її середньої течії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні десятиліття методи водно-балансових досліджень є майже основними при оцінюванні впливу кліматичних змін на водний режим річок, ставків, озер та водосховищ. Так, публікації Л.О. Горбачової, висвітлюють актуальні питання можливих майбутніх змін водного стоку річок України (на середину ХХІ століття), проблеми просторового розподілу зв'язків між елементами водного балансу річкових водозаборів України [7] тощо. Вплив змін клімату на водний баланс та динаміку стоку води річки Ворскла досліджували Мірошніченко К.А., Чорноморець Ю.О. [11]. Просторову та часову динаміку складових водного балансу річки Дністер досліджували Кожем'якін Д.В., Чорноморець Ю.О. [9]. Розрахунок стоку води річки Єзуч за рівнянням водного балансу у своєму дослідженні проводять Е.С. Петрушенко та С.П. Горшеніна [12].

Особливості природокористування у басейні річки Збруч у своїх публікаціях висвітлюють Р. Гаврилянчик, Л. Касіяник [5], Л. Касіяник, І. Касіяник, Л. Любінська [9] та інші. Гідроекологічний стан річки Збруч унаслідок зміни кліматичних умов досліджували Андрусишин Т.В., Скиба О.І., Грубінко В.В. [2]. Комплексну оцінку екологічної ситуації річки Збруч в умовах зарегулювання та маловоддя проводили Т.В. Андрусишин та В.В. Грубінко [1]. Практичні підходи до реалізації басейнового принципу управління водним ресурсами та оцінку трансформаційних процесів в басейнах малих річок досліджували Царик Л.П., Царик П.Л., Бакало О.Д., Кузик І.Р. [3, 10, 15].

Вихідні дані. Річка Збруч - друга за довжиною притока Дністра у Тернопільській області. По цій річці колись проходив державний кордон Росії з Австро-Угорщиною та СРСР з Польщею. Нині річка тече на межі Хмельницької і Тернопільської областей. Річка Збруч починається з джерел у болоті поблизу с. Улянове Хмельницької області на Авратинській височині. Збруч спочатку тече у широкій заболоченій долині, але вже від смт. Підволочиськ долина глибшає і вужчає, а від с. Тарноруда стає глибокою і звивистою, зі стрімкими, дуже мальовничими схилами, особливо високими на відтинку, де Збруч перетинає Товтрову грядку [6, с. 226].

Загальна довжина р. Збруч становить 244 км, падіння – 96,4 м. Щільність річкової мережі басейну р. Збруч складає 0,49 км²/км, площа басейну – 3300 км², середній нахил – 1,7% (табл. 1). Кількість приток р. Збруч становить близько 532 малих річки, сумарною довжиною 1550 км [6, с. 222-223].

Площа водозабору річки становить 712 км², середня багаторічна витрата води 2,71 м³/с, коефіцієнт асиметрії басейну – 1,14 [6, с. 231].

Таблиця 1

Основні гідрометричні характеристики р. Збруч [6]

Довжина	244 км
Загальне падіння	96,4 м
Середній нахил	1,7 ‰
Площа басейну	3300 км ²
Щільність річкової мережі басейну	0,49 км ² /км
Площа водозабору річки	712 км ²
Середня багаторічна витрата води	2,71 м ³ /с
Кількість приток	532
Коефіцієнт асиметрії басейн	1,14

У живленні р. Збруч переважають снігові води, на частку яких припадає до 45-50% річної величини стоку. Рівневий режим характеризується порівняно високою весняною повінню, літньою та зимовою меженню і дощовими паводками. Для річки властиве досить часте коливання рівнів, викликане впливом побудованих на ній гребель. У багатоводні роки висота весняної повені досягає 2,5-3,5 м над умовним рівнем, у роки мінімальних снігозапасів повинь дуже слабо виражена і рівні становлять 10-20 см. Водний режим характеризується тим, що майже кожного року наявні паводки, які, як правило, невисокі – 0,5-0,4 м над умовним рівнем. За період спостережень найбільші витрати води коливаються від 97,0 м³/с (м. Волочиськ) до 128 м³/с (с. Витківці), найменші літні — відповідно від 0,18 до 7 м³/с. Льодовий режим річки порівняно стійкий. У середньому льодостав встановлюється у кінці грудня – початку січня, а на порожистих ділянках річка не замерзає протягом усієї зими. Вода річки відзначається порівняно значною мінералізацією (400-700 мг/л), досить тверда, сіруватого кольору. Високі повені весною часто призводять до часткового затоплення сіл Криків, Збруч, Кокосинці, руйнують греблі, мости. Річка в основному використовується для гідроенергетики та промислового водопостачання. На річці побудовано ряд ГЕС потужністю від 20 до 150 кВт [6, с. 227].

Результати досліджень. Метод водного балансу можна розглядати як найбільш надійний спосіб, за допомогою якого може бути науково обґрунтована оцінка наслідків впливу господарської діяльності на водний режим гідрологічних об'єктів. При цьому така оцінка може бути дана ще в процесі проектування водогосподарських заходів. Разом з цим, можна вирішити і зворотне завдання: оцінити зміни довкілля в результаті антропогенного перетворення водного балансу. Оскільки водні об'єкти найтіснішим чином пов'язані між собою, та зміна водного балансу одного з них неминуче веде до зміни балансу інших [12].

Рівняння водного балансу, що вирішується відносно річкового стоку, в першу чергу призначене для дослідження формування і оцінки величин стоку, його режимних характеристик. При цьому коливання клімату (погоди) впливають на зміни активних чинників – величин опадів і випаровування, а вони, у свою чергу, взаємодіючи з річковими басейнами, утворюють річковий стік [14].

Водний баланс, як співвідношення його основних елементів – опадів Р (мм), стоку R (мм) і сумарного випаровування E (мм) розраховується за формулою $P = R + E$ (1), без складової зміни запасів вологи в басейні $\pm \Delta W$, що обумовлено тим, що водний баланс розраховувався за багаторічний період. Основною умовою водно-балансових розрахунків є те, що всі елементи рівняння водного балансу повинні бути виміряні та розраховані незалежними методами [4].

З трьох основних елементів водного балансу, опади та стік - є величинами, що безпосередньо вимірюються на моніторинговій мережі спостережень. Зокрема, дані про кількість атмосферних опадів, впродовж останні 30 років (табл. 2) отримали від Тернопільського обласного гідрометеорологічного центру. Стік води з досліджуваної території розраховували за даними про витрати води з гідрологічного поста р. Збруч – м. Волочиськ Хмельницької області, які перераховувалися в шар стоку води (мм).

Загальна формула визначення шару стоку через витрату води має наступний вигляд:

$$R = Q \times T / A \times 1000 \quad (2) \quad [12]$$

Де, R – це багаторічний шар стоку (мм), Q – середня річна витрата води (для р. Збруч на гідрологічному пості у м. Волочиськ вона становить 2,71 м³/с [6, с. 171]), T – проміжок часу в секундах (у нашому випадку рік), A – площа водозабору річки (для р. Збруч – 712 км² [6, с. 171]).

Відповідно, за формулою 2, багаторічний шар стоку у річці Збруч становить: $R = 2,71 \times 31\,556\,926 / 712 \times 1000 = 85\,519\,269 / 712\,000 = 120$ мм.

Якщо розраховувати річний водний баланс за багаторічний період рівняння водного балансу набирає вигляду:

$$R = P - E \quad (3) \quad [12]$$

Де, R – річний стік, що дорівнює сумі поверхневої і дренуючої підземної частки води, мм; P – сумарна кількість опадів, мм; E – випаровування, мм. Якщо величини P і E представлені величинами середніх арифметичних значень за багаторічний період (норму) опадів і сумарного випаровування, то R є нормою річкового стоку води, у цьому випадку величина R носить назву кліматичний стік. Відповідно із формули 3, можна визначити сумарне випаровування (E). Результати розрахунків наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Результати розрахунку основних показників водного балансу середньої течії р. Збруч

Рік	Кількість опадів (P, мм)	Сумарне випаровування (E, мм)	Річний стік (R, мм)	Коефіцієнт стоку ($K_{\text{стоку}}$)	Модуль стоку (M, м ³ /с/км ²)
1990	436	316	120	0,27	3,05
1991	516	396	120	0,23	3,05
1992	567	447	120	0,21	3,05
1993	665	545	120	0,18	3,05
1994	475	355	120	0,25	3,05
1995	537	417	120	0,22	3,05
1996	494	374	120	0,24	3,05
1997	590	470	120	0,20	3,05
1998	725	605	120	0,16	3,05
1999	576	456	120	0,21	3,05
2000	539	419	120	0,22	3,05
2001	798	678	120	0,15	3,05
2002	438	318	120	0,27	3,05
2003	538	418	120	0,22	3,05
2004	596	476	120	0,20	3,05
2005	583	463	120	0,21	3,05
2006	603	483	120	0,19	3,05
2007	638	518	120	0,18	3,05
2008	720	600	120	0,17	3,05
2009	504	384	120	0,24	3,05
2010	761	641	120	0,16	3,05
2011	401	282	120	0,30	3,05
2012	737	617	120	0,16	3,05
2013	728	608	120	0,16	3,05
2014	582	462	120	0,21	3,05
2015	453	333	120	0,26	3,05
2016	494	374	120	0,24	3,05
2017	543	423	120	0,22	3,05
2018	595	475	120	0,20	3,05
2019	543	423	120	0,22	3,05

Для проведення детальних водно-балансових досліджень річки Збруч, додатково потрібно розрахувати, такі показники як *коефіцієнт стоку* та *модуль стоку*. Дані показники характеризують частку стоку води та сумарного випаровування в структурі водного балансу [19].

Коефіцієнт стоку (h) – це відношення величини шару стоку (R) за певний період до кількості опадів (P), які випали на площу водозабору річки:

$$h = R/P \quad (4) \quad [13]$$

Результати розрахунків коефіцієнту стоку для басейну р. Збруч наведено у таблиці 2.

Модуль стоку (M) – це кількість води (Q, м³/с), яка стікає з одиниці площі водозабору (F, км²) за певний час:

$$M = Q \times 1000 / F \quad (5) \quad [13]$$

Для басейну р. Збруч, модуль стоку становить: $M = 2,71 \times 1000 / 712 = 3,05 \text{ м}^3/\text{с}/\text{км}^2$.

У формуванні річкового стоку важливу роль відіграють кількість приток, тобто розгалуженість

річкової мережі, щільність річкової мережі (яка для басейну р. Збруч становить близько $0,5 \text{ км}^2/\text{км}$ [6]), залісненість та розораність басейну. За даними досліджень Касіяник Л.В., Касіяник І.П. та Любінської Л.Г., лісистість басейну р. Збруч становить 11%, а розораність 68,5% [8]. Загалом частка природних угідь у басейні р. Збруч складає лише 25%.

Розгалуженість річкової мережі, найбільш повноцінно репрезентує коефіцієнт розгалуженості річки – це відношення суми довжин всіх рік басейну (ΣL) до довжини основної річки (L), який визначається за формулою:

$$K_{\text{розг.}} = \Sigma L / L \quad [13] \quad (6)$$
$$K_{\text{розг.}} = 1550 \text{ км} / 244 \text{ км} = 6,35$$

Коефіцієнт розгалуженості річкової мережі Збруча становить **6,35**.

Отож, на основі вище наведених результатів розрахунків можна стверджувати, що у витратній частині водного балансу середньої течії р. Збруч значно переважає сумарне випаровування (75-70%), тоді як на річний стік припадає лише (30-25%). У випадку зменшення дохідної частини водного балансу (кількості опадів), у середній течії р. Збруч виникнуть ризики пересихання, оскільки випаровування переважає над стоком. З чого можна зробити висновок, що для регулювання водного балансу р. Збруч не варто будувати водоакумуючі споруди у вигляді ставків чи водосховищ. А все ж таки, варто направити оптимізаційні заходи на збільшення лісистості басейну річки, розчищення приток тощо. Оскільки саме такі заходи сприятимуть зменшенню випаровуваності та збільшенню річкового стоку.

Висновки. За результатами проведених водно-балансових досліджень середньої течії річки Збруч, встановлено, що багаторічний шар стоку в межах досліджуваної території складає 120 мм. Випаровування в залежності від кількості атмосферних опадів в межах середньої течії р. Збруч коливається в межах 318-678 мм. Коефіцієнт стоку, який показує частку річного стоку у водному балансі річки, для середньої течії р. Збруч становить 0,16-0,27. Тобто у водному балансі річки Збруч на річний стік припадає менше 30%, тоді як на випаровування близько 70%. На формування річного стоку значною мірою впливає характер ландшафтів басейну річки, розгалуженість та щільність річкової мережі. Нами розраховано коефіцієнт розгалуженості р. Збруч, який становить 6,35. Таким чином, на основі проведених розрахунків, можемо зробити висновок, що річка Збруч потребує впровадження ефективних оптимізаційних заходів для підвищення річкового стоку та зменшення випаровуваності. Пріоритетними напрямками формування сталого водного балансу р. Збруч є збільшення лісистості басейну, дотримання санітарно-екологічних норм у водоохоронних і прибережних смугах, ренатуралізація малих приток тощо.

Література:

1. Андрусишин Т.В., Грубінко В.В. Комплексна оцінка екологічної ситуації річки Збруч в умовах зарегулювання та маловоддя. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка, серія: біологія. 2017. №2 (69). С. 81-93.
2. Андрусишин Т.В., Скиба О.І., Грубінко В.В. Гідроекологічний стан річки Збруч унаслідок зміни кліматичних умов. Наук. зап. ТНПУ ім. В. Гнатюка, сер.: біологія. 2018. №2 (73). С. 96-101.
3. Бакало О.Д., Царик Л.П., Царик П.Л. Трансформація еколого-географічних процесів басейну р. Джурин. Монографія. Тернопіль: СМП «Тайп», 2018. 168 с.
4. Бесараб Ю.С., Лук'янець О.І. Водний баланс басейну річки Велика Вись та сучасні зміни його складових. Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. 2019 №2 (53). С. 101-105.
5. Гаврилянчик Р., Касіяник Л. Просторова структура та умови збалансованого використання природних кормових угідь у басейні річки Збруч. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка, серія: географія. 2016. №1. С. 283-291.
6. Географія Тернопільської області. Т.1. Природні умови та ресурси. За ред. проф. Сивого М.Я. Тернопіль: Крок, 2017. 504 с.
7. Горбачова Л.О. Просторовий розподіл зв'язків між елементами водного балансу річкових водозаборів України. Український географічний журнал. 2014. №2. С. 17-21.
8. Касіяник Л.В., Касіяник І.П. Любінська Л.Г. Параметри збалансованості системи природокористування в басейні річки Збруч. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: екологія. 2018. Вип. 3. С. 97-107.
9. Кожем'якін Д.В., Чорноморець Ю.О. Просторова та часова динаміка складових водного балансу басейну річки Дністер до міста Заліщики. Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. 2019 №2 (53). С. 21-30.
10. Кузик І. Розрахунок гідрометричних показників річки Нічлава. Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми перспективи розвитку»: Зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 48. С. 15-17.
11. Мірошніченко К.А., Чорноморець Ю.О. Вплив змін клімату на водний баланс та динаміку стоку води річки Ворскла. Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. 2016 №2 (41). С. 21-30.
12. Петрушенко Е., Горшеніна С. Розрахунок стоку води річки Єзуч за рівнянням водного балансу. Наукові записки СумДПУ ім. А.С.Макаренка. Географічні науки. 2017. Вип. 8. С. 65-70.

13. Питуляк М.Р., Питуляк М.В. Гідрологія: навчально-методичний посібник. Тернопіль: ТНПУ, 2014. 118 с.
14. Сніжко С. І., Паламарчук Л.В., Затула В.І. Метеорологія: підручник. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 592 с.
15. Царик Л.П., Царик П.Л., Кузик І.Р. Природокористування та охорона природи у басейнах малих річок. Монографія. За ред. проф. Л.П. Царика. Тернопіль, СМП «Тайп», 2019. 104 с.

Abstract:

Ihor Kuzyk, Stepan Kuc WATER-BALANCE RESEARCH OF THE MIDDLE FLOW OF ZBRUCH RIVER

In the article, according to the long-term average water loss, the annual runoff within the middle course of the river Zbruch, which is 120 mm, is calculated. According to the water balance equation was determined the total evaporation, depending on the amount of precipitation, for the last 30 years. The runoff coefficients and runoff modulus for the Zbruch river are calculated. It is established that in the expendable part of the water balance of the middle course of the river Zbruch evaporation prevails (70%). The formation of annual runoff is influenced by the type of landscapes of the river basin (the share of natural lands 25%), the coefficient of density of the river network (0.5 km/km²) and the coefficient of branching of the river (6.35).

Key words: Zbruch river, water balance, precipitation, evaporation, runoff coefficient.

УДК 911.3

**КОЕФІЦІЄНТ МЕТЕОРОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТІЙКОСТІ АТМОСФЕРИ У
МЕЖАХ М. ТЕРНОПОЛЯ ЗА 2010-2020 РР.**

І. БАРНА, Л. ГРАБАР

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У дослідженні проаналізовано критерії та підходи до визначення стійкості природних систем. Особливу увагу приділено питанню визначення стійкості атмосферного повітря як одного з компонентів довкілля. За результатами власних розрахунків встановлено динаміку коефіцієнта метеорологічного потенціалу стійкості атмосфери на прикладі м. Тернополя за період 2010-2020 років. Запропоновано власні розрахунки щодо визначення коефіцієнта метеорологічного потенціалу атмосфери.

Відповідно до розроблених прогнозів щодо зміни клімату на регіональному рівні оцінено зміну потенціалу стійкості атмосфери.

Ключові слова: *стійкість, стійкість системи, атмосфера, метеорологічний потенціал стійкості атмосфери.*

Потрапляння в атмосферу властивих чи невластивих її хімічному складу речовин внаслідок емісій забруднюючих речовин розбалансовує природний склад атмосфери [10], функціональні співвідношення її природних компонентів. Послаблення таких змін в газовому складі атмосфери відбувається за рахунок горизонтального переміщення повітряних мас – вітру [9,10]. З іншого боку, саморегуляція та самоочищення атмосфери реалізується завдяки випаданню опадів, коли домішки виводяться за межі системи [5,11].

Урахування згаданих чинників стійкості атмосфери обумовило спроби вчених кількісно оцінити стійкість атмосфери [2,3,4,11]. Найбільш вдалим виявилось рішення В. А. Барановського, який врахував геофізичні умови території у запропонованому показнику метеорологічного потенціалу атмосфери (МПА), що визначається за формулою:

$$K_{mna} = P_{ш} + P_{т} / P_{о} + P_{в},$$

де $P_{ш}$ – повторюваність днів із швидкістю вітру 0-1 м/с; $P_{т}$ повторюваність днів із туманами; $P_{о}$ повторюваність днів із опадами 5 мм і більше; $P_{в}$ повторюваність днів із швидкістю вітру 6 м/с і більше [2].

Якщо обчислений $K_{mna} > 1$, то переважання безвітряної погоди і туманів сприяють накопиченню шкідливих речовин. Результат обрахунків K_{mna} менший 1 отримуємо при переважанні днів з опадами і вітром швидкістю 6 м/с і більше, що уможливорює самоочищення атмосфери.

Показник коефіцієнту метеорологічного потенціалу стійкості атмосфери K_{mna} у 2010 р. вказує на переважання процесів самоочищення, зокрема, за рахунок горизонтального перенесення домішок під час вітряної погоди. Здатність атмосфери до самоочищення за даними 2010 р. коливалась за місяцями з показниками 0,38-1,11, забезпечуючи середньорічний показник на рівні 0,62. З іншого боку, таке значення K_{mna} обумовлене значною часткою днів з швидкістю вітру 0-1 м/с. Найкраща ситуація щодо

метеорологічного потенціалу стійкості атмосфери у 2010 році спостерігалась у березні й квітні ($K_{\text{мпа}} = 0,38$), незначно гірша – у травні ($K_{\text{мпа}} = 0,40$) з показниками меншими за середньорічний (рис.1). Близьким до середнього значення за рік $K_{\text{мпа}}$ спостерігався в липні та жовтні. Найкритичніша ситуація у 2010 р. спостерігалась у листопаді, головним чином внаслідок безвітряної та туманної погоди з незначними опадами.

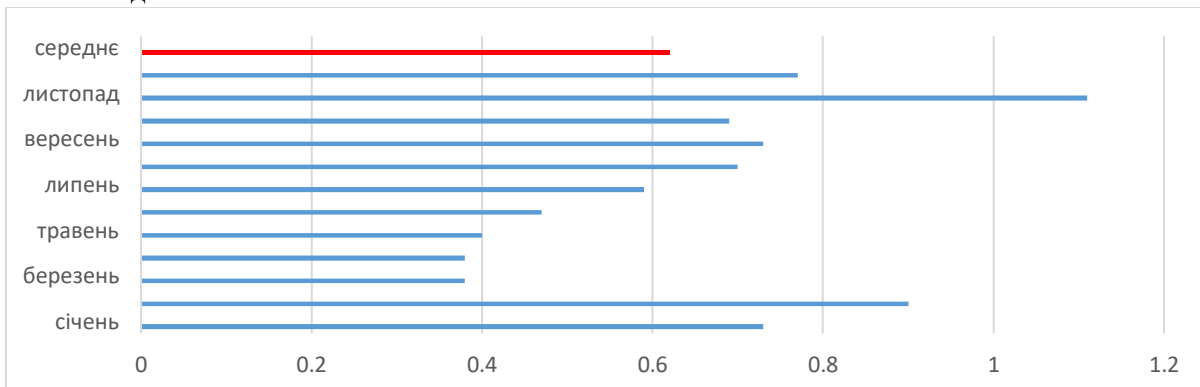

Рис.1. Коефіцієнт метеорологічного потенціалу атмосфери у 2010р. [6,7].

$K_{\text{мпа}}$ у 2013 р., подібно як і в 2010 р., вказує на переважання процесів самоочищення, зокрема за рахунок горизонтального перенесення домішок під час вітряної погоди на тлі значного скорочення днів з туманами. Здатність атмосфери до самоочищення за даними 2013 р. коливалась за місяцями з показниками 0,05-1,19, забезпечуючи середньорічний показник на рівні 0,31, що у 2 рази менше 2010 р. Така тенденція значень $K_{\text{мпа}}$ за період 2010-2013 рр. вказує на зростання потенціалу стійкості атмосфери, обумовлене значною часткою днів з швидкістю вітру понад 6 м/с. Найкраща ситуація щодо потенціалу стійкості атмосфери у 2013 році спостерігалась у березні й травні ($K_{\text{мпа}} = 0,09$ і $0,05$), з показниками меншими за середньорічний (рис.2).

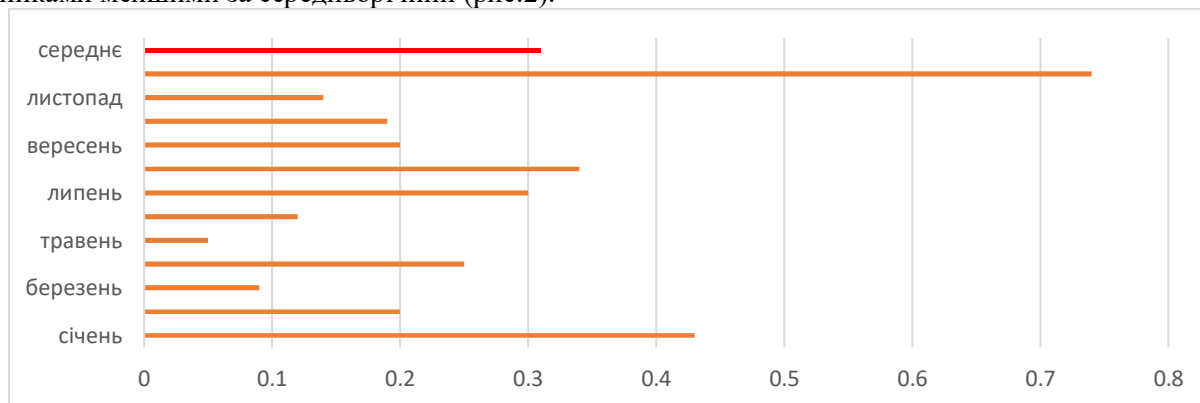

Рис.2. Коефіцієнт метеорологічного потенціалу атмосфери у 2013 р. [6,7].

Проте у порівнянні з 2010 р., у 2013 р. $K_{\text{мпа}}$ варіював із більш широким діапазон значень: 0,05-1,19 проти 0,38-1,11. Таким чином, 2013 р. виявився таким, коли $K_{\text{мпа}}$ різко змінювався від здатності протистояти зовнішнім впливам до значної втрати такої здатності. Близьким до середнього значення за рік $K_{\text{мпа}}$ спостерігався в липні та серпні. Найкритичніша ситуація щодо $K_{\text{мпа}}$ у 2013 р. спостерігалась у жовтні, головним чином внаслідок безвітряної та туманної погоди з незначними опадами.

У 2016 р. показник $K_{\text{мпа}}$ у порівнянні з 2013 р. значно зріс з 0,31 до 0,71. Де-факто він наблизився до показника 2010 р., що вказує на переважання процесів самоочищення, зокрема за рахунок горизонтального перенесення домішок під час вітряної погоди. Потенціал стійкості атмосфери у 2016 р. коливався за місяцями з показниками 0,23-1,28, забезпечуючи середньорічний показник на рівні 0,71. Таке значення $K_{\text{мпа}}$, з іншого боку, обумовлене значним зростанням повторюваності днів з туманами і часткою днів з швидкістю вітру 0-1 м/с. На противагу 2010, 2013 рр., у 2016 р. вперше нами зафіксоване перевищення 1,0 у 3 місяцях – січні, серпні і вересні. Два останні місяці завдячують $K_{\text{мпа}}$ на рівні 1,23 та 1,28 високій частці туманів на фоні безвітряної посушливої погоди. Показники $K_{\text{мпа}}$, які у 2016 р. наблизились до 1,0 чи перевищили її, сигналізують про негативний вплив антропогенного навантаження і нездатність чи низьку здатність атмосфери позбутись домішок. Відтак, найкраща ситуація щодо $K_{\text{мпа}}$ у 2016 році спостерігалась у грудні й квітні (рис.3).

У 2017 р. середній за рік показник $K_{\text{мпа}}$ рівний 0,80, що більше, ніж у попередні роки з 2010 по 2016р. Оскільки це все ще менше одиниці, то це вказує на переважання процесів самоочищення, зокрема за рахунок горизонтального перенесення домішок під час вітряної погоди. Поряд з цим, ще

одним фактором зменшення потенціалу стійкості атмосфери за період 2010-2017 рр. стало зростання повторюваності туманів на території м. Тернополя майже в 2 рази в порівнянні з 2010 р. Здатність атмосфери протистояти антропогенному забрудненню за даними 2017 р. коливалась за місяцями з показниками 0,28-1,30, забезпечуючи середньорічний показник на рівні 0,80. З іншого боку, таке значення $K_{\text{мпа}}$ обумовлене значною часткою днів з швидкістю вітру 0-1 м/с у порівнянні з часткою днів з опадами 5 мм і більше. Найкритичніша ситуація щодо $K_{\text{мпа}}$ у 2017 р. спостерігалась у січні та листопаді, головним чином внаслідок туманної погоди з незначними опадами. Найкраща ситуація щодо $K_{\text{мпа}}$ у 2017 році спостерігалась у березні й квітні (рис.4).

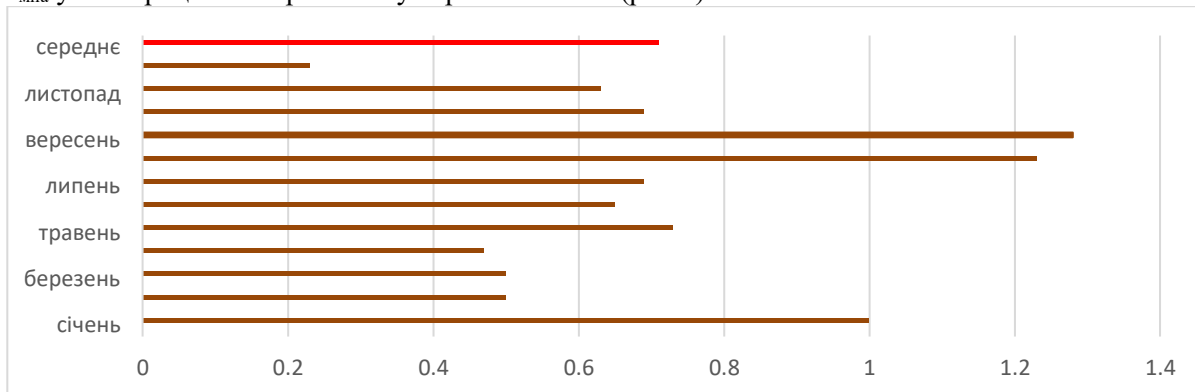

Рис. 3. Коефіцієнт метеорологічного потенціалу атмосфери у 2016 р. [6,7].

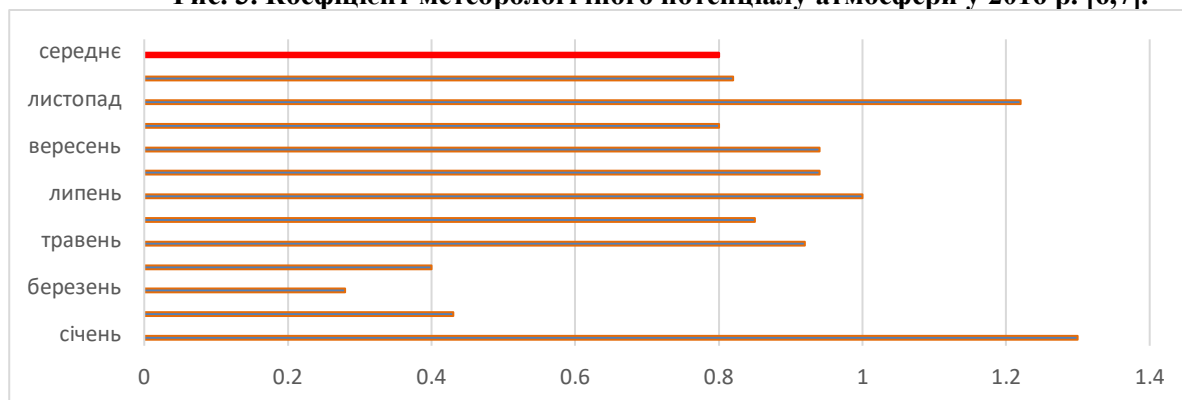

Рис. 4. Коефіцієнт метеорологічного потенціалу атмосфери у 2017р. [14,15].

У 2020 р. середній за рік показник $K_{\text{мпа}}$ дорівнює 0,85 і незначною мірою є більшим, ніж у 2017 р., що вказує на переважання процесів самоочищення, зокрема за рахунок горизонтального перенесення домішок під час вітряної погоди. Проте таке зростання $K_{\text{мпа}}$ засвідчує факт значної втрати атмосферою здатності до самоочищення. Найкритичніша ситуація щодо $K_{\text{мпа}}$ у 2020 р. спостерігалась у жовтні та листопаді, зумовлена безвітряною та туманною погодою. У порівнянні з 2017 р., у 2020 р. $K_{\text{мпа}}$ варіював із незначним діапазоном значень: 0,28-1,30 проти 0,25-1,75. Найкраща ситуація щодо $K_{\text{мпа}}$ у 2020 році спостерігалась у лютому та квітні (рис.5).

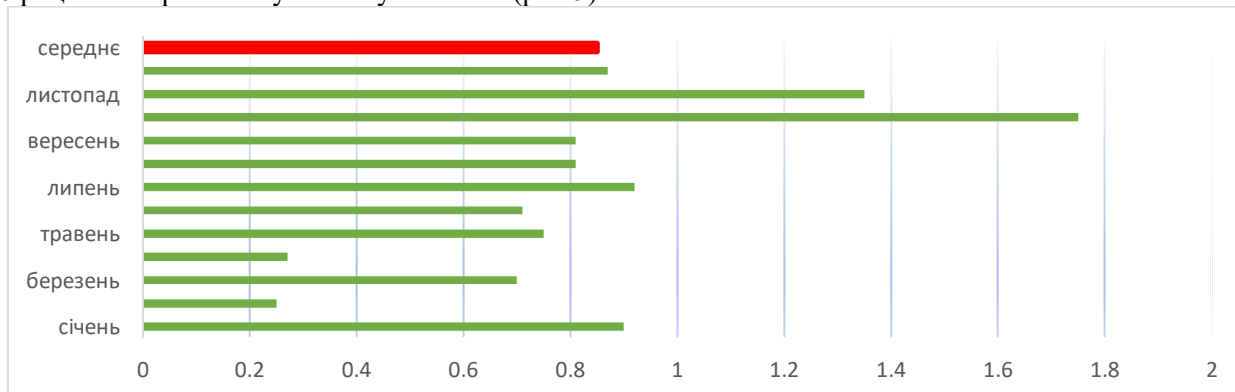

Рис.5. Коефіцієнт метеорологічного потенціалу стійкості атмосфери у 2020 р. [6,7].

Загальна тенденція зміни $K_{\text{мпа}}$ впродовж 2010-2020 років є невтішною, оскільки поступово наближається до одиниці, що свідчить про загрозу значного ослаблення потенційних можливостей атмосфери перевести забруднюючі речовини у менш концентрований стан чи взагалі вивести за межі

(рис.6):

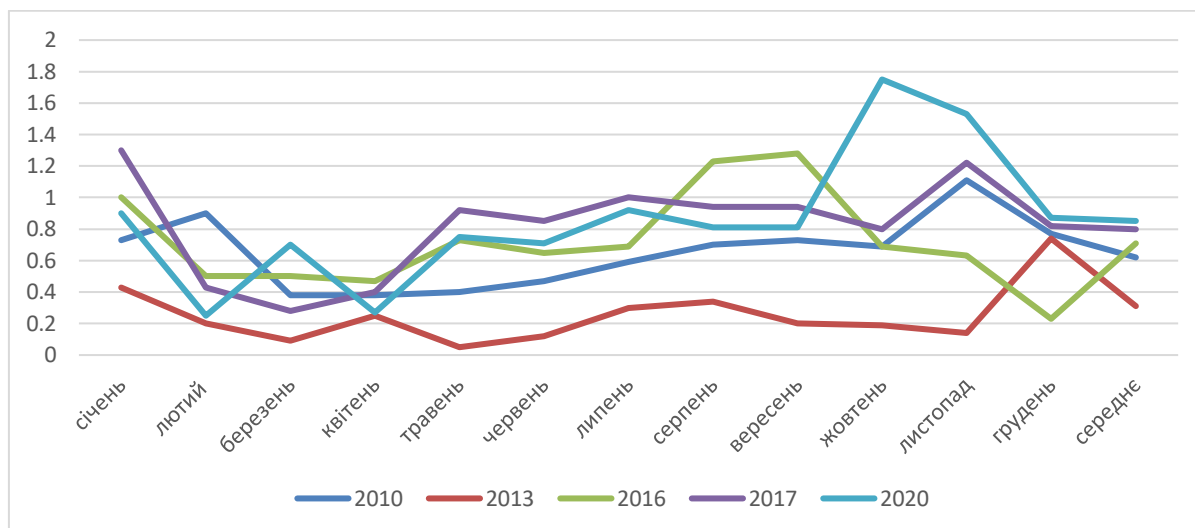

Рис. 6. Динаміка $K_{mпа}$ за період 2010-2020 рр. [6,7].

Згідно вище зазначеного, здатність атмосфери підтримувати хімічний склад в нормі значно зменшилась, що у розрізі показника $K_{mпа}$ за період 2010-2020 рр. виявилось у зростанні з 0,62 до 0,85, головним чином за рахунок: зменшення показника повторюваності днів з опадами 5 мм і більше з 74 днів до 23 або на 68%; зменшення показника повторюваності днів з швидкістю вітру 6 м/с з 207 до 137 або на 33%; зменшення показника повторюваності днів з швидкістю вітру 0-1 м/с з 126 днів до 44 або на 65%; збільшення показника повторюваності днів з туманами з 48 днів до 93 днів або на 69%.

Серед місяців найбільш сприятливою метеорологічною ситуацією за період 2010-2020 рр. виділялись лютий, березень, квітень, травень, причому найчастіше – березень.

Зважаючи на зазначене у розлогії роботі Краковської С., Гнатюк Н. та Шпиталь Т., потенціал стійкості атмосфери згідно прогнозів змін клімату залежатиме від річної кількості опадів, яка до кінця XXI ст. лише зростатиме, виказуючи чіткий сезонний характер з максимумом у липні (до 100 мм опадів) та мінімумом жовтні-листопаді [8]. Беручи до уваги прогнози про потенційно можливу відносну вологість повітря на рівні 78 % [8] здатність атмосфери самоочищатись буде значною за рахунок випадання опадів.

Згідно бачення В. Балабух з Українського гідрометеорологічного інституту, тенденції зміни клімату ймовірно визначатимуться наступними показниками: зростання повторюваності та інтенсивності конвективних явищ погоди, зливова складова опадів; повторюваність та інтенсивність сильних снігопадів ($\geq 7\text{мм}/12\text{год}$); зменшення як середньої, так і максимальної швидкості вітру протягом усього року; зменшення числа днів з туманом; до середини XXI ст. у теплий період можливе посилення швидкості вітру, а в холодний період – його послаблення, особливо у січні, лютому та жовтні [1].

На основі прогнозів кліматичних змін, запропонованих В. Балабух, потенціал стійкості атмосфери визначатиметься:

1. на рівні показника днів з опадами 5 мм і більше P_0 : ці зміни призведуть до зменшення здатності атмосфери систематично (рівномірно в часі) протистояти забрудненню через зростання зливових опадів – дощів та снігопадів;

2. на рівні показника повторюваності днів з туманом P_T через його зменшення підсилення процесів розсіювання домішок;

3. на рівні показників повторюваності днів з швидкістю вітру 0-1 м/с $P_{ш}$ та більше 6 м/с $P_в$ – почастищення вітряних днів збільшить можливість розсіювання домішок в теплу пору року.

Враховуючи тенденції очікуваних змін метеорологічних показників на рівні регіонального клімату, метеорологічний потенціал стійкості атмосфери у межах м. Тернополя виказуватиме чіткий сезонний характер, досягаючи максимальних значень розсіювання домішок у теплу пору року, коли прогноують посилення швидкості вітру та зростання кількості опадів.

Література:

1. Балабух В. О. Регіональні прояви глобальної зміни клімату в Тернопільській області та можливі їх зміни до середини XXI ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Географія.* 2014. № 1. С. 43–54.

-
2. Барановський В. А. Картографування стійкості геосистем – новий напрям тематичного картографування. *Проблеми безперервної геогр. освіти і картографії* : зб. наук. праць. Київ : ЗАТ «Інститут передових технологій», 2005. Вип. 5. С. 10–15.
 3. Гончаренко Н. Н. Оценка потенциала загрязнения атмосферы для крупных центров Украины. *Метеорологія, кліматологія та гідрологія*. 2004. Вип.48. С.159-164.
 4. Гончаренко Н.Н., Степаненко С.Н. Анализ подходов к расчету потенциала загрязнения атмосферного воздуха для условий Украины : тези доповідей ІV наукової конференції молодих вчених. Одеса : ТЕС. 2004. С.160-161.
 5. Івус Г.П., Мартазінова В.Ф. Короткий огляд метеорологічних досліджень в кінці ХХ – початку ХХІ століття в Україні. *Український гідрометеорологічний журнал*. 2017. № 91. С.19-25.
 6. Календар погоди за 2010 рік. URL: [http:// www.gismeteo.ua](http://www.gismeteo.ua)
 7. Календар погоди за 2010 рік: URL:[https://rp5.ua/ archive](https://rp5.ua/archive)
 8. Краковська С., Гнатюк Н., Шпиталь Т. Можливі сценарії кліматичних умов у Тернопільській області впродовж ХХІ ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Географія.*. 2014. № 1. С. 55–67.
 9. Маренко А. Н., Семенова А. П., Козленко Т. В. О характеристике условий рассеяния примесей по данным о турбулентном обмене на территории Украины. *Тр. УкрНИГМИ*. 1991. Вып. 241. С. 24–33.
 10. Мітрясова О.П. Хімічні основи екології. Київ – Ірпінь : Перун, 1999. 192 с.
 11. Степаненко С.Н., Овчинникова Н.Б., Волошин В.Г., Гончаренко Н.Н. Метеорологический фактор разбавления примеси как показатель потенциала загрязнения атмосферы. *Український гідрометеорологічний журнал*. 2007. Вип.2. С.5–15.

Abstract:

Barna I.M., Grabar L.R. COEFFICIENT OF METEOROLOGICAL POTENTIAL OF ATMOSPHERE SUSTAINABILITY WITHIN THE TERRITORY OF 2010-2020.

This research analyzes the criteria and approaches to the determination of the stability of natural systems. Particular attention is paid to the issue of determining the stability of atmospheric air as one of the components of the environment. According to the results of our calculations, the dynamics of the coefficient of the meteorological potential of atmospheric stability is established by the example of Ternopil city during the period of 2010-2020. Our calculations to determine the coefficient of meteorological potential of the atmosphere are offered.

The change in the potential of atmospheric stability is estimated in accordance with the developed predictions for climate change at the regional level.

Keywords: stability, system stability, atmosphere, meteorological potential of atmospheric stability.

УДК 911.3

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Л. ЗАСТАВЕЦЬКА, Т. ЗАСТАВЕЦЬКИЙ

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

У статті розкриваються основні підходи до здійснення реформи децентралізації в країнах Європейського регіону, а також позитивний досвід реформування адміністративно-територіального устрою цих країн на низовому рівні. Вивчення основних повноважень, якими наділені одиниці АТУ в цих країнах, які відповідають рівню об'єднаних територіальних громад в Україні дає можливість запровадження позитивного зарубіжного досвіду для ефективного функціонування таких одиниць відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування.

Ключові слова: децентралізація, територіальна громада, самоврядування, органи місцевого самоврядування.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Децентралізація є однією з найважливіших реформ, яка наразі здійснюється в Україні. Головною метою реформи є передача значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування. Окремі механізми реалізації децентралізації досі лишаються дещо дискусійними, проте все очевиднішими стають позитивні наслідки децентралізації. Доходи об'єднаних територіальних громад (ОТГ) значно зросли, в них активізується економічне життя, активно розбудовується інфраструктура. Отримані в результаті децентралізації повноваження та ресурси надали органам місцевого самоврядування більше можливостей для розвитку територій, створення сучасної освітньої, медичної, транспортної, житлово-комунальної інфраструктури.

Реформа децентралізації, офіційним початком якої стало ухвалення у 2014 р. Кабінетом Міністрів України Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, передбачає створення нової системи адміністративно-територіального устрою (АТУ), до якої належать, які розташовані переважно в межах наявних областей. У свою чергу, регіони поділяються на нові райони, які формуються із ОТГ замість існуючих місцевих рад. Вивчення зарубіжного досвіду реформування АТУ та здійснення реформи децентралізації допоможе виявити позитивні тенденції, які варто було б врахувати органам місцевого самоврядування в нашій країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на загальне позитивне сприйняття суспільством децентралізації як однієї з найбільш важливих соціально-економічних реформ, ціла низка проблем процесу децентралізації залишається малодослідженою. Це, насамперед, - пошук методик та показників, за допомогою яких можна об'єктивно оцінити ефективність діяльності територіальних громад як низових елементів перспективного адміністративно-територіального устрою країни.

Дослідженням різних аспектів децентралізації, реформування адміністративно-територіального устрою країни в останні роки займається значна кількість науковців, політологів, державознавців та управлінців.

Обґрунтування принципових засад процесу децентралізації висвітлені у публікаціях Ю.Ганушак, Б.Данилишина А.Ткачука та ін. Ризики та виклики у фінансовій сфері, які можуть з'явитись під час процесу децентралізації, добре розкриті у дослідженнях О.Пелехатої, І.Сторонянської, Л. Бенюкської.

Дослідженням проблем реформування адміністративно-територіального устрою займаються і представники суспільної географії. Прикладні аспекти децентралізації, зокрема особливості формування об'єднаних територіальних громад в Україні, в її окремих регіонах розкриті в роботах М. Барановського, А.Мельничука, П.Остапенка. Теоретичну основу географічного дослідження цієї тематики становлять передусім наукові публікації М.Барановського, М.Дністрянського, А.Доценка, О.Заставецької, Л.Заставецької, М. Пістуна, О.Шабля, Л.Шевчук та ін.

Ці вчені розглядали адміністративно-територіальний устрій як складний суспільно-географічний феномен, що виник у результаті еволюції суспільства, ускладнення його взаємодії з природним середовищем, розвитком форм життєдіяльності, формуванням соціальних інституцій та зон їх впливу; дослідження проводилися в площині вивчення теоретичних основ, функціонування та реформування АТУ.

Зокрема, у публікаціях М. Дністрянського детально проаналізовано параметри сучасного адміністративного устрою України та наведено пропозиції його реформування. Зв'язок особливостей розселення та адміністративно-територіальних змін розкрито у працях А.Доценка. Суспільно-географічну оцінку сучасного АТУ України виконав О. Шаблій. Наукові пропозиції щодо доцільності тих чи інших змін АТУ, особливо на низовому рівні, містять праці Л. Заставецької [1]. Критичний аналіз параметрів новостворених громад областей Українського Полісся наведено в публікаціях М. Барановського.

Виклад основного дослідження. У кожній країні спосіб організації децентралізованої влади пов'язаний з її історією, політичною та управлінською культурою, економікою та соціальним досвідом. Це унеможливує розробку та впровадження загальної (універсальної) моделі. Однак існує деяка схожість щодо підходів з вирішення низки проблем. В першу чергу, це стосується підвищеної адміністративної ролі регіонального рівня. У федеральних або високорегіоналізованих країнах територіальні суб'єкти федерації (регіонів, земель) досить довго вирішувалося питання внутрішнього устрою.

Однією з перших країн, яка в повоєнний час провела адміністративно-територіальну реформу на низовому рівні стала ФРН. У Німеччині, як і в Україні, територіальна громада є первинним суб'єктом місцевого самоврядування.

Слід відзначити, що для членів територіальних громад Німеччини характерним є високий рівень демократичності форм волевиявлення. Про це свідчать такі факти, як, наприклад: для підтримання місцевої ініціативи у Німеччині достатньо 1% мешканців громади, а в Україні – не менше 10 тис. членів громади; скликання зборів громади відбувається на вимогу 2,5% жителів громади, а в Україні – не менше 10%. Однією з основних особливостей громади є те, що вони повинні бути добре заселені і бути не надто дрібними в територіальному плані. Автономія німецьких громад ґрунтується на можливості здійснювати владу на визначеній території, займатися організацією громади, ухвалювати норми місцевого права, зокрема статуту громад, ухвалювати місцеві бюджети та локальні податки, планувати власний розвиток господарства тощо [4].

Досвід укрупнення муніципальних одиниць має як позитивні, так і негативні наслідки. По-перше, не можна до всіх поселень застосовувати єдиний кількісний критерій (наприклад, наперед визначену кількість населення). По-друге, якщо бажання об'єднання муніципалітетів в нову адміністративну одиницю відбувалося згори, командно-адміністративним чином (як, наприклад, у Франції), то реформа, зазвичай, була невдалою і не давала очікуваних результатів. Успіх було досягнуто з-за умови добровільного об'єднання суб'єктів місцевої влади (навіть якщо ініціатива все ж таки належала державі), використання досвіду муніципальної кооперації, моніторингу громадської думки з метою виявлення вподобань та історико-культурних, господарських зв'язків населення.

У Франції була спроба здійснити примусову територіальну реформу, за якою передбачалося об'єднання комун (муніципалітетів), які були створені ще сотні років тому. Ця ідея французького уряду не була прийнята населенням держави, і перетворилася у співробітництво територіальних громад.

Значна кількість держав ліквідує дрібні і не завжди дієві територіальні утворення. Щодо Франції, то вона у даному питанні залишається досить консервативною. Нині у країні існує 36568 комун. Однак біля 80% серед них мають чисельність населення менше 1000 мешканців.

Вірогідно, що малі розміри території та незначна кількість населення не створюють умови для здійснення всіх повноважень, які на них покладаються [2].

Для вирішення завдання фінансового забезпечення та здійснення функцій органів самоврядування застосовується 2 підходи:

- 1) співробітництво між комунами для вирішення певних спільних проблем;
- 2) об'єднання декількох дрібних комун в одну більш потужну та фінансово спроможну для вирішення питань функціонування всіх служб місцевого самоврядування.

Для того, щоб визначити нові межі муніципальних новоутворень до уваги були взяті різноманітні критерії, але всі вони мали комплексний, кількісно-якісний принцип. Так, у Швеції муніципалітети, які здійснювали співпрацю між собою, об'єднувалися навколо міст, беручи до уваги рівень освоєння території між населеними пунктами. У Данії для визначення муніципальних меж було здійснено спеціальне дослідження, результати якого виявили зони, які природно утворилися в різних сферах діяльності та спілкування. Внаслідок цього було виявлено понад 40 торговельних зон, 123 центри тяжіння в кооперації ресурсів праці тощо. Бралися до уваги багато показників, серед них навіть такий, як доставка пошти та періодики додому. У результаті було створено карту взаємозв'язків та взаємозалежностей окремих територій. Також було проведено детальний аналіз "ефекту масштабу" з метою оптимізації надання населенню різних типів соціальних послуг. На основі опрацювання зібраної

інформації було змінено законодавство, було подано пропозиції щодо створення округів, що було обговорено в муніципалітетах і затверджено центральною владою тільки після узгодження рішень з тими, кому належало об'єднатися.

На сьогодні в Україні можна спостерігати зворотній процес. З 480 існуючих районів створено 136 районів. Обґрунтування цієї кількості неоприлюднене, розрахунок опирався лише на польський досвід подібної реформи.

Слід сказати, що Польща має більше, ніж 300-річний досвід функціонування місцевого самоврядування. Незважаючи на позитивні результати децентралізації в Польщі, одним з негативних моментів було неврахування різниці між сільськими та міськими повітами, зокрема, різної кількості ресурсів, якими можуть розпоряджатися ці самоврядні одиниці. Для значної кількості слаборозвинутих регіонів Польщі децентралізація означала збільшення розриву відносно найбільш успішних польських регіонів та країни в цілому. Регіони, які опинилися без допомоги держави, після проведення адміністративної реформи почали розвиватися гірше.

Слід сказати, що на відміну від Польщі, де успішне впровадження реформи децентралізації значною мірою завдячувало наявності єдиного «штабу реформ» із представників парламенту, уряду, експертів та неурядових організацій, в Україні наявна значна кількість центрів управління реформами в центрі, які слабо координують свою діяльність та низький рівень забезпечення управління реформами на регіональному рівні.

Територіальне планування потребує об'єднання територій та пошуку оптимальних варіантів їх рівномірного поділу (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість місцевих органів влади

<i>Назва країни</i>	<i>Місцеві</i>	<i>Проміжні</i>	<i>Регіональні</i>
Франція	36 786	101	13
Німеччина	11 252	295	16
Сполучене Королівство	433		4
Польща	2 497	380	16
Україна	10 885	488	25

У Фінляндії два десятиліття назад було здійснено спробу значно зменшити кількість муніципалітетів командно-адміністративним чином. Зрештою, в результаті політичних перепитів, переміг принцип добровільності. Разом з тим держава заохочує злиття муніципалітетів шляхом надання додаткових субсидій. Адміністративно-територіальна реформа у Фінляндії відбувається не адміністративно-командним шляхом, а завдяки економічному стимулюванню добровільних рішень суб'єктів місцевого самоврядування щодо доцільності такого об'єднання.

В Італії передбачаються фінансова мотивація для об'єднання комун із населенням менше п'яти тисяч жителів, або для їх приєднання до більших комун. Схожий досвід був впроваджений також і в Естонії.

У Латвії у декілька етапів застосовувалися обидва методи укрупнення - стимулювання добровільного об'єднання муніципалітетів та адміністративне укрупнення. З початку проведення реорганізації чотири роки надавалося на створення добровільних об'єднань муніципалітетів з фінансовим їх заохоченням шляхом надання одноразової дотації з державного бюджету у розмірі від 1 до 5 % від загальної суми бюджету муніципалітету, після чого впродовж наступного року після завершення цього періоду було проведено адміністративне укрупнення решти муніципалітетів.

Ще однією проблемою, яка появляється під час реформи децентралізації, є вибір між рівноправністю та ієрархією у відносинах між різними регіональними та місцевими інституціями. У французькій конституції, наприклад, закріплено принцип, що жодна місцева влада не може здійснювати владу або здійснювати нагляд за іншими органами влади, але це здебільшого є формальністю, ніж це відбувається на практиці.

Натомість, у Німеччині пріоритетною є ієрархія відносин між різними рівнями влади: законодавчі акти, які схвалюються земельними органами, є обов'язковими для органів місцевого самоврядування, які розташовані на їхніх територіях, і значно високий рівень регіональних органів влади: місцеві органи влади мають право здійснювати нагляд за діяльністю нижчих. І перший, і другий підходи мають свої недоліки.

У французькій системі формальної рівності це не відповідає реальній практиці відносин підпорядкування між різними рівнями влади, не сприяє розвитку співпраці між регіонами, департаментами або муніципалітетами і не виключає можливості конкуренції між ними, що призводить до розмивання відповідальності.

Компетенції суб'єктів владних повноважень базової ланки адміністративно-територіального устрою європейської держави

Країна	Компетенція органів самоврядування
Польща (рівень гміни)	Землеустрій; Управління нерухомістю; Охорона довкілля; Водне господарство; Житлова технічна інфраструктура; Місцевий транспорт; Соціальна допомога; Охорона здоров'я; Освіта; Культура і охорона пам'яток архітектури; Спорт і активний відпочинок; Ярмарки, ринки та торговельні центри; Озеленення на рівні гміни; Цвинтарі на рівні гміни; Запобігання пожежам та повеням, громадський порядок і безпека громадян, пожежна безпека
Словаччина (рівень муніципалітету)	Місцеве управління; Територіальне планування; Стимулювання підприємництва; Місцеві податки; Будівництво та підтримка доріг; Благоустрій громадських місць; Організація ринків; Благоустрій цвинтарів; Захист довкілля; Місцевий громадський транспорт; Будівництво житла; Цивільна оборона; Управління муніципальною власністю; Стимулювання місцевої економіки; Управління водними ресурсами та переробкою побутових відходів; Місцева поліція Пожежна безпека Підтримка місцевих закладів охорони здоров'я; Вуличне освітлення; Спорт; Туризм; Культура
Швеція (рівень муніципалітету)	<i>1. Сфери повноважень, які реалізуються згідно з принципом місцевого самоврядування:</i> Культура та рекреація; Підтримка мережі доріг місцевого значення; Благоустрій громадських парків; Водопостачання, управління каналізаційними системами та переробкою побутових відходів; Енергопостачання; Захист довкілля. <i>2. Сфери повноважень за спеціальним законодавством:</i> Піклування про людей похилого віку; Соціальні послуги; Школи; Міське планування; Послуги, які надаються у надзвичайних ситуаціях; Територіальне планування

Ієрархія, яку вибрала Німеччина, сприяє повторній концентрації влади на рівні землі і суперечить формальним імперативам децентралізації. Однак, не дивлячись на наявність національного досвіду, ідея забезпечення регіонального рівня відповідальності для підтримання єдності системи місцевого самоврядування знаходить все більше прихильників [6].

Зрозуміле розмежування повноважень між державою та різними місцевими та регіональними органами влади є основною вимогою для ефективного державного управління. У європейській хартії місцевого самоврядування повідомляється, що «основні повноваження та функції органів місцевого самоврядування визначаються Конституцією або законом. Однак дане положення не виключає надання органам місцевого самоврядування повноважень та обов'язків для конкретних цілей відповідно до закону. Місцева влада в межах закону має повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучається з їхньої компетенції і яке не призначається жодній іншій установі. Хартія також наголошує, що повноваження, які надаються місцевим органам влади, як правило, повинні бути повноцінними та виключними. Вони не можуть бути припинені або обмежені іншими центральними або регіональними органами влади, якщо це не вимагається законом» [7].

Правило чіткої компетенції впроваджене у Бельгії, де кожна гілка влади наділена повноваженнями, яка стосується тільки її: питання, що пов'язані з суверенітетом, є у прерогативі федеральних установ; питання культури, охорона здоров'я та соціальна допомога належать до компетенції громад, а питання житлово-комунального господарства частково належать до компетенції регіонів. Чітка компетенція означає, що не може бути втручання з боку федерального уряду. Принцип спільної влади впроваджений у федеративній Німеччині. Згідно з Конституцією, Парламент Федерації має виключні повноваження в чітко окреслених сферах; землі позбавлені повноважень щодо схвалення законодавства у декількох сферах [3, с.126].

Інші типи реформ, які були проведені у країнах Європи впродовж останніх десятиліть ХХ-го ст., можна окреслити як організаційні реформи. Вони проходили здебільшого під великим впливом центральної влади та передбачали зміну внутрішньої структури територіальних одиниць та включали наступні моменти: посилення ролі мерів та виборних рад; надання процесу схвалення рішень більш відкритого, публічного та демократичного характеру; збільшення ролі громадськості у прийнятті рішень; застосування обов'язкових "раціональних" методів планування; зміни у складі місцевого персоналу, зміни місцевих правил організації діяльності органів влади тощо. Проведені заходи повинні були сприяти більш активній участі органів місцевого самоврядування в громадсько-політичному житті держав та трансформації їх на надійних провідників державної політики (Італія, Великобританія тощо) [4]. Тобто, у державах Європи проводилась і все ще дотепер проводиться робота з надання суспільству інформації загалом про реформу децентралізації, її позитивні моменти та результати запровадження. Наприклад, у Франції функціонує Національна комісія з публічних дебатів, яка відповідає за надання громадянам інформації та врахування їх побажань у процесі схвалення певних рішень.

Висновки. Дослідження досвіду іноземних держав дозволяє виділити наступні шляхи вдосконалення реформи децентралізації в Україні:

- 1) розділення повноважень, прав та обов'язків різних рівнів влади відповідно до принципів демократичної держави, які дають змогу досягти балансу інтересів у системі публічних відносин;
- 2) розроблення та впровадження регіональної політики, яка була б націлена на забезпечення рівномірного місцевого та регіонального розвитку;
- 3) забезпечення впровадження принципу субсидіарності як способу подолання конфлікту інтересів між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;
- 4) забезпечення зростання повноважень територіальних громад щодо вирішення проблем їх життєзабезпечення;
- 5) впровадження бюджетної реформи з урахуванням державних та місцевих інтересів [4, с.686].

Література:

1. Заставецька Л.Б. Системи розселення і геопросторові проблеми вдосконалення адміністративно-територіального устрою України: Монографія. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. 331 с.
2. Kartashov E. G. European lessons of decentralization // Public management: collection, № 1 (11) January 2018. Київ: ДП "Видавничий дім «Персонал», 2018. Р. 175-184.
3. Міжмуніципальне співробітництво: вітчизняний та зарубіжний досвід: Навчально-практичний посібник / За заг. редакцією Толкованова В.В., Журавля Т.В. Київ, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, проєкт «Реформа управління на сході України», 2017. 202 с.
4. Нападовська Г. Ю. Міжнародний досвід формування та просторове впорядкування територіальних громад, 2017. // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/>

-
5. Пігуль Н. Зарубіжний досвід проведення децентралізаційних реформ // Глобальні та національні проблеми економіки. Випуск 9. 2016. С.684-688.
 6. Технічне регулювання у сфері стандартизації «розумних громад» та «розумних міст»: європейський досвід // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2338/>
 7. Європейська хартія місцевого самоврядування // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://rm.coe.int/-pdf-a6-59-pages/168071a536>

Abstract:

Lesia Zastavetska, Taras Zastavetskyi. EUROPEAN EXPERIENCE OF IMPROVING THE ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL STRUCTURE AND PROSPECTS FOR UKRAINE

The article reveals the main approaches to the implementation of decentralization reform in the countries of the European region, as well as the positive experience of reforming the administrative-territorial structure of these countries at the grassroots level. The study of the main powers of administrative-territorial system units in these countries, which correspond to the level of united territorial communities in Ukraine, provides an opportunity to introduce positive foreign experience for the effective functioning of such units in accordance with the European Charter of Local Self-Government.

Key words: decentralization, territorial community, self-government, local self-government bodies.

УДК 911.3

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

І. ГУГУЛ, М. СИВИЙ

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,

У статті проаналізовано історичні особливості формування адміністративно-територіального устрою південно-західних (Бучацький та Монастирський) районів Тернопільщини. Акцентовано увагу на проблемах сучасної децентралізації в регіоні, охарактеризовано місцеві об'єднані територіальні громади та демографічну ситуацію.

Ключові слова: адміністративно-територіальний устрій, децентралізація, об'єднані територіальні громади, демографічна ситуація.

Південь Тернопільщини, насамперед Подністров'я, належить до місць найдавнішого заселення людиною території України. Про це свідчать археологічні пам'ятки раннього палеоліту. А в період мезоліту (кін. IX-VI тис. до н.е.) була заселена вся Тернопільщина. У IV-III тис. до н.е. для енеолітичної трипільської культури вона була західним краєм, а в етногенезі слов'ян (V-VIII ст. н.е.) – майже центральним.

У 980-990-х роках київський князь Володимир Святославович приєднує до складу Київської Русі землі племен волинян і білих хорватів. Наприкінці XI століття на території сучасної південної Тернопільщини та середньої течії Дністра виникло Тербовлянське удільне князівство на чолі з князем Васильком Ростиславовичем. Після смерті князя, молодший син Іван (Ігор) Василькович відділився від брата Юрія (Ростислава) та заснував Галицьке князівство, до якого також входили майже вся сучасна Монастирищина і південно-західні околиці сучасної Бучаччини. Протягом XII ст. сучасна Південно-Західна Тернопільщина була у складі Галицького князівства, а у XIII-XIV ст. – Галицько-Волинської держави (Королівства Руського) на чолі з династією Романовичів (як Тербовлянське удільне князівство). Заснуванню та росту сільських поселень, міст сприяли вигідне географічне розташування, сприятливі природні умови, родючі землі, зручні транспортні шляхи і водні артерії: Язловець (1250 р.), Бучач (1260 р., а бл. 1393 р отримав магдебурзьке право), Устя [Зелене] (XIII ст.), Дуліби (1373 р.), Переволока (1379 р.), Киданів (1392 р.), Баріш (1393 р.).

В польський період Руське воєводство складалося із п'яти земель. Польський історик П. Домбковський, на підставі судових актів XV ст. встановив, що Галицьку землю утворювали шість повітів. Галицький налічував 247 населених пунктів (разом з містами Бучач і Монастирська), Коломийський – 52, Тербовлянський – 46, Снятинський – 25, Коропецький (який включав сучасну південну Монастирищину, а з середини XVI ст. включений до Галицького) – 11 [22, с. 189]. Червоногород (нині в межах с. Нирків Заліщицького району), який мав в підпорядкуванні 14 населених пунктів, у XV ст. перейшов Поділля (лівий берег річки Стрипи – від Язлівця до Дністра).

За наслідками турецько-польської війни і підписання Бучацького мирного договору 1672 р.

територія Червоногородського повіту (на південь від лінії Гусятин – Бучач і між річками Збруч, Стрипа і Дністер) разом з усім Подільським воєводством відійшла до Османської імперії [2, с. 38]. У ній ці землі склали так звану Чортківську нахію Кам'янецького ейялету Подільського пашалику. Однак, вже в 1683 р. Польща повернула собі ці території.

В результаті першого поділу Речі Посполитої (1772 р.) Руське воєводство і західна частина (до річки Збруч) Подільського воєводства були інкорпоровані до складу Австрійської монархії як Королівство Галиції і Лодомерії [2, с. 43]. Згідно адміністративної реформи 1773 р. поселення сучасної Південно-Західної Тернопільщини входили до Галицького округу: Чортківського, Буданівського, Монастирського і Галицького дистриктів, а з 1777 р. входили до Галицького округу (циркул, крейс): лівий берег Стрипи з містечком Язловець входив до Заліщицького дистрикту (району), а Бучач, Золотий Потік, Монастирська, Устя-Зелене до Галицького дистрикту.

Внаслідок наполеонівських війн «Тернопільський край» у 1809 р. перейшов до Росії. Він займав смугу між річкою Збруч і лінією Заліці – Зборів – р. Стрипа. А в 1815 р. його було повернуто Австрії за умовами Віденського конгресу [80, с. 35-36].

Наступні зміни в адміністрації були прийняті на початку XIX ст.: переформатування крейсів при одночасному скороченні районів (бецірків) до 19. З кінця XVIII – протягом першої третини XIX ст. до Заліщицького району входили: Зелена, Цвітова, Трибухівці, Помірці, Язлівець, Дуліби, Жнибороди; до Станіславівського: Бучач, Монастирська, Баріш, Золотий Потік, Велеснів, Устя-Зелене, Стара Гута; до Бережанського: Горожанка, Коржова, Петликівці і Киданів (з середини XIX ст. у складі Заліщицького), Добреполе (з середини XIX ст. у складі Тернопільського).

З 60-х рр. XIX ст. і до припинення існування Австро-Угорщини більшість територій сучасних Бучаччини і Монастирищини входили до складу Бучацького повіту Станіславівського округу [8, с. 36], за винятком Берем'ян (Заліщицький повіт), Горожанки, Коржової, Доброводів, Заставець (Підгаєцький).

Під час польсько-української війни 1918-1919 рр. територія Західноукраїнської народної республіки була поділена на 3 військові області з центрами у найбільших містах Галичини. Тернопільщина мала 4 військові округи: Чортківський (включно з Бучацьким повітом), Бережанський (куди входила сучасна північна Монастирищина), Тернопільський і Золочівський [8, с. 38].

З 1920 по 1939 рр. всі землі Тернопільщини опинилися в складі Польської держави – Другої Речі Посполитої. Межі повітів Тернопольського воєводства відповідали повітам часів Австро-Угорщини. На території Бучацького повіту було утворено 13 гмін (станом на 1934 р.) (табл. 1).

У зв'язку із входженням Галичини до складу Радянської України 04.12.1939 р. утворено Тернопільську область. 17 січня 1940 р. Бучацький повіт ліквідовано в результаті поділу на райони (кожен із кількох гмін): 1) Бучацький – з міської гміни Бучач, Баріш та сільських гмін Підзамочок, Старі Петликівці і Трибухівці; 2) Золотопотіцький – зі сільських гмін Золотий Потік I, Золотий Потік II, Язловець I, Язловець II і Зубрець [1313] 3) Монастирський – з міської гміни Монастирська та сільських гмін Монастирська і Озеряни; 4) Устя-Зеленський (з червня 1940 – Коропецький) – зі сільських гмін Устя-Зелене і Коропець.

Таблиця 1

Гміни Бучацького повіту

Об'єднані гміни		Старі гміни
1.	Бучач	Бучач
2.	Золотий Потік I	Золотий Потік
3.	Золотий Потік II	Возилів, Губин, Космирин, Костільники, Русилів, Скоморохи, Сновидів, Соколів, Сокілець, Стінка
4.	Зубрець	Жизномир, Зубрець, Ліщанці, Порохова, Сороки
5.	Коропець	Вістря, Залісся Коропецьке, Коропець, Новосілка Коропецька, Пужники
6.	Монастирська	Велеснів, Вичулки, Дубенка, Нова Гута, Стара Гута, Комарівка, Коростятин, Ковалівка, Олеша, Савелівка, Горішня Слобідка, Долішня Слобідка
7.	Озеряни	Бертники, Верб'ятин, Григорів, Заривинці, Озеряни, Переволока, Р укомиш, Чехів

8.	Підзамочок	Звенигород, Зелена, Медведівці, Нагірянкa, Новоставці, Пилява, Підлісся, Підзамочок
9.	Старі Петликівці	Білявинці, Бобулинці, Доброполе, Киданів, Курдибанівка, Нові Петликівці, Осівці, Старі Петликівці
10.	Трибухівці	Помірці, Пишківці, Ріпинці, Трибухівці, Цвітова
11.	Устя-Зелене	Бобрівники, Баранів, Задарів, Красіїв, Лазарівка, Лядське, Лука, Межигір'я, Низьколизи, Тростянци, Устя-Зелене, Яргорів
12.	Бариш	Бариш
13.	Язловець I	Язловець (до 01.08.1934 р.)
14.	Язловець II	Берем'яни (з 01.04.1928), Броварі, Дуліби, Жнибороди, Малі Заліщики, Новосілка, Передмістя

Створення густої мережі адміністративно-територіальних одиниць розглядалося керівництвом СРСР як інструмент радянзації на західноукраїнських землях. У 1960-х роках Бучацький та Монастирський райони були укрупнені до сучасних розмірів (станом на 2020 р.) [15].

Комплекс заходів з реформи децентралізації стартував у 2014-му році невдовзі після Євромайдану (хоча ідеї адмінреформи мали місце ще у 2005-2012 рр.) та отримав назву «Національний проєкт «Децентралізація»». Реформа децентралізації передбачає здійснення наступних змін: 1) розвиток та розширення (посилення) місцевого самоврядування; 2) адміністративно-територіальна реформа [7]; 3) створення самодостатніх об'єднаних територіальних громад; 4) врахування історичних, економічних, екологічних та культурних особливостей при плануванні розвитку громад; 5) розширення повноважень місцевих громад, які органи самоврядування здатні виконувати.

Курс на децентралізацію запропоновано українською владою у 2014-2015 роках у зв'язку із посиленням відцентрових сил (сепаратизму) у південно-східних регіонах України, що було однією з причин російсько-української війни. Відповідно до адміністративного реформування, наперекір проросійським політичним силам, більше самостійності отримують саме місцеві громади, а не області, і це не сприятиме формуванню «феодалізму ХХІ ст.» (олігархічній федералізації).

Адміністративна реформа в Україні передбачає скорочення кількості районів майже втричі та зменшення кількості сільських рад шляхом об'єднання. Це дозволяє зекономити кошти на систему управління та оптимізувати культурно-освітню мережу закладів, у зв'язку з демографічною кризою та різким скороченням сільського населення [1414].

Ще за ініціативою Асоціації міст України, проєкти якої обговорювалася також з Тернопільською обласною радою у 2011 р., в основу формування нових територіальних громад Тернопільщини було покладено адміністративно-територіальний устрій області станом на 1940 р., тобто на базі тогочасних районів мали виникнути нові укрупнені сільські, селищні та міські ради [21]. Цей варіант і був фундаментом децентралізації – основою перших перспективних планів реформи Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (з 2019 р. – Міністерство розвитку громад та територій).

Процес децентралізації у Тернопільській області розпочався ще у 2015 році, коли у 26-ти об'єднаних територіальних громадах (ОТГ) відбулись перші місцеві вибори. У 2016 році утворилось ще 10 ОТГ, у 2017 – 4 ОТГ, 2018 – 9 ОТГ. У грудні 2019 року відбулись перші вибори ще у чотирьох ОТГ. Загалом на території області (згідно розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2020 р. № 482-р) створено 55 громад, із них 28 ОТГ сільські, 14 – селищні, 13 – міські [19].

Одним із суперечливих питань було нове районування Тернопільської області. Первинно, згідно розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1391-р «Про затвердження перспективного плану формування територій громад Тернопільської області», розглядалося районування області на основі наявних економічних центрів макрорайонів регіону – Кременець, Чортків, Тернопіль. Відповідно до змін, внесених згідно з розпоряджень Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 № 363-р, від 16 травня 2018 року № 332-р та від 21 листопада 2018 року № 896-р у перспективному плані розглядався четвертий райцентр – Бережани, як одне із міст обласного значення [19].

У Південно-Західній Тернопільщині місцеві ради (Бучацька і Монастирська районні ради та місцеві ОТГ і с/р) ініціювали формування п'ятого – Бучацького району, опираючись на принципи історизму (Бучач – одне з перших міст краю, яке отримало магдебурзьке право), логістики (не всі ОТГ можуть надавати необхідні послуги, стан мережі доріг не сприяє належному сполученню з новим

райцентром), демографії (Бучаччина має позитивний показник приросту населення), потреб медичного обслуговування (наближення до населення послуги надання вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги), добровільності (принцип врахування центральними органами думки органів місцевого самоврядування, власна ініціатива Бучацького та Монастирського районів, Золотопотіцької, Копичинецької, Трибухівської та Золотниківської ОТГ). 26 грудня 2018 р. Бучацька та Монастирська районні ради спільно на засіданні прийняли рішення «**Про звернення Бучацької та Монастирської районних рад щодо утворення Бучацького госпітального округу**», яке було направлено Кабінету Міністрів України, народному депутату Люшняку М. В., голові Тернопільської облдержадміністрації Барні С. С., голові Тернопільської обласної ради Овчаруку В. В, головам депутатських фракцій Тернопільської обласної ради [10].

На Тернопільщині, згідно розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2020 р. № 482-р, буде сформовано 3 райони: Кременецький, Тернопільський та Чортківський [21].

19 червня 2020 р. Бучацька районна рада своїм рішенням № 1087 вкотре звернулася до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України щодо підтримки проекту адміністративно-територіального устрою Тернопільської області в складі шести районів, (в т. ч. Бучацького, Бережанського, Кременецького, Тербовлянського, Тернопільського та Чортківського районів) як такого, що є оптимальним щодо доступності географічного розміщення, враховує демографічну ситуацію, особливості транспортного сполучення, історичну пов'язаність, економічний потенціал тощо та не призведе до надмірного укрупнення районів [21].

17 липня 2020 року Верховна Рада України прийняла Постанову № 3650 «Про утворення та ліквідацію районів» не беручи до уваги звернення Бучацької районної ради. Згідно з документом тепер в Україні **136 районів**. Старі 490 районів, про які йшлося вище, парламент ліквідував [21].

Попри підтримку об'єднаних територіальних громад Південно-Західної Тернопільщини, Бучач не став одним із нових райцентрів. Є різні висловлювання: і про популізм місцевої політичної еліти, і про її неспроможність, пасивність у збереженні району. За критеріями Методичних рекомендацій щодо формування адміністративно-територіальних одиниць субрегіонального (районного) рівня: 1) чисельність постійного населення району має становити близько 150 тисяч осіб, а ОТГ, які орієнтувалися б на Бучач, у сумі налічують бл. 72 тис. осіб; 2) чисельність постійного населення райцентру повинна становити не менше 50 тис. осіб, а населення Бучача – 12,2 тис. осіб, тоді як Чортків – єдине місто південної Тернопільщини з населенням майже 30 тис. осіб [17]; 3) за критеріями госпітального округу, багатопрофільна лікарня інтенсивного лікування 1-го рівня має обслуговувати не менше 120 тис. осіб, 2-го рівня – не менше 200 тис. осіб, а адміністративним центром госпітального округу визначається населений пункт, як правило, місто з населенням понад 40 тис. осіб. Районний центр має бути і економічним центром з чималою кількістю підприємств, податки яких мають бути основною складовою місцевого бюджету. Бучач, як райцентр, може відповідати лише критерію території географічно цілісної та нерозривної (якщо орієнтуватися на Бучацьку, Монастирську, Золотопотіцьку, Трибухівську, Коропецьку та Золотниківську ОТГ, то зона доступності даного центру з периферією по автомобільних дорогах з твердим покриттям відповідає відстані до 60 кілометрів).

Відповідно до позиції Міністерства розвитку громад та територій України, поділ держави на нові райони відбувається під нову, більш ефективну систему виконавчої влади, а не для організації місцевого самоврядування, яке має розвиватися в громадах. Затвердження нового районного поділу, відповідно до Конституції, має бути здійснено Верховною Радою, причому у формі закону [21].

Реорганізація районів завершується після місцевих виборів у 2020 р. Для цього Верховна Рада проводить роботу щодо прийняття низки законів про розмежування повноважень і ресурсів між областями та районами, між районами та громадами тощо. До середини 2021 року буде так званий «перехідний період», щоб пом'якшити процес зміни адміністративно-територіального устрою.

Відповідно до Закону України від 2015 р. № 13, на території Бучацького і Монастирського районів добровільно об'єдналися такі територіальні громади: Золотопотіцька (жовтень 2015 р.), Коропецька (жовтень 2015 р.), Трибухівська (вересень 2016 р.), Монастирська (грудень 2018 р.).

Формування бюджетів ОТГ мають свої особливості. Зокрема до них зараховується 60 % податку на доходи фізичних осіб. Раніше цей податок спрямовувався до районного бюджету. Бюджет ОТГ контактує із державним. Кошти від останнього надходять на казначейські рахунки ОТГ, зокрема державна субвенція на розвиток інфраструктури, що передбачено виключно ОТГ. Державна субвенція розраховується за формулою на територію та сільське населення [3].

Щодо Золотопотіцької ОТГ, необхідно зауважити, що більшість здобутків громади були досягнуті завдяки фінансовій підтримці державного бюджету на розвиток інфраструктури громади [1613]. В перші роки громади було відремонтовано більшість дитячих садків, створено комфортні

умови для перебування дітей у ДНЗ, школах, ФАПх, закладах культури. Забезпечується культурне дозвілля жителів громади, відновлюється автентичність місцевих пам'яток архітектури, проводяться роботи для збереження культурної спадщини.

Першочерговими заходами, які розпочали втілювати в Трибухівській ОТГ, були: капітальний ремонт будинку культури, що перебував у аварійному стані, особлива увага освіти, відремонтовано та термомодернізовано Трибухівську та Пишківську ЗОШ, здійснено капітальний ремонт двох дитячих садків, оновлено систему опалення. Присутній спортивний потенціал громади, адже в Трибухівській ОТГ є дві футбольні команди. У громаді діють програми «Турбота» та «Ветеран», під які виділяються кошти для допомоги учасникам АТО, людям похилого віку, самотнім, чорнобильцям [12].

Успіхами може похвалитися і Монастириська ОТГ: реконструкція ДНЗ, проведення будівельно-монтажних робіт, заміна вікон у школах, клубних закладах, будівництво промислової сонячної електростанції [11].

Також Коропецька ОТГ мала змогу здійснити ряд ремонтних робіт бюджетних закладів та вирішити чимало питань комунальної сфери [1].

За результатами адміністративної реформи (відповідно до розпорядження КМУ від 12.06.2020 р. № 724-р «Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Тернопільської області») та після виборів до місцевих органів влади утворено Бучацьку ОТГ (міську раду), до якої входитимуть: місто Бучач, села Бариш, Берем'яни, Білявинці, Бобулинці, Броварі, Верб'ятин, Доброполе, Дуліби, Жизномір, Жнибороди, Заліщики, Заривинці, Звенигород, Зелена, Зубрець, Киданів, Курдибанівка, Ліщанці, Матеушівка, Нові Петликівці, Новосілка, Озеряни, Осівці, Переволока, Передмістя, Підзамочок, Підлісся, Пожежа, Помірці, Порохова, Пушкарі, Ріпинці, Рукомиш, Сороки, Старі Петликівці, Язловець. Загальна кількість населення ОТГ становить 41274 чол. До Золотопотіцької ОТГ, яку сформували селище Золотий Потік, села Возилів, Губин, Костільники, Миколаївка, Рублин, Русилів, Скоморохи, Сокілець, Соколів, Сновидів, увійшли села Космирин, Стінка та Млинки. Загальна кількість населення ОТГ становить 14489 чол. Трибухівська ОТГ, яка складалася із сіл Трибухівці, Пишківці, Цвітова, включає ще села Мартинівка, Медведівці, Новоставці та Пилява. Загальна кількість населення ОТГ становитиме 9144 чол. [5].

Монастириська ОТГ, до якої входять місто Монастириська, села Гончарівка, Горішня Слобідка, Дубенка, Затишне, Ковалівка, Комарівка, Криниця, Нова Гута, Рідколісся, Бертники, Бобрівники, Велеснів, Високе, Горожанка, Гранітне, Григорів, Доброводи, Завадівка, Задарів, Залісся, Заставці, Коржова, Красіїв, Лазарівка, Лука, Лядське, Маркова, Межигір'я, Низьколизи, Олеша, Підлісне, Савелівка, Саджівка, Сеньків, Тростяніці, Устя-Зелене, Чехів, Швейків, Яргорів, начислює 27176 чол. населення. Коропецька ОТГ із селищем міського типу Коропець, селами Вербка, Діброва, Садове, Світле, Стигле, разом із селами Вістря, Горигляди становитиме 7534 чол. (рис. 1) [55].

Слід також зауважити, що крім територіальних органів виконавчої влади, в деяких поселеннях, як правило, нинішніх районних центрах, залишатимуться територіальні підрозділи таких органів без статусу юридичної особи. Щоб не створювати окремі надлишкові структури підрозділів МВС, МНС, Мінсоцполітики, ОТГ можуть укладати договори з цими установами про обслуговування громади шляхом співфінансування (коштом держубвенції чи за рахунок місцевого бюджету).

Населені пункти південної-західної Тернопільщини відрізняються своїм географічним положенням, зовнішнім виглядом, складом населення, функціями. Як вище зазначалося, на формування цих поселень мали значний вплив історичні умови і особливості господарської діяльності населення.

Переважання сільськогосподарського виробництва та слабкий розвиток промисловості зумовили розвиток сіл і невеликих міст. Важливу роль у формуванні сільських поселень, їх забудові мала парцеляція земель, яку організовували Австро-Угорщина у другій половині XIX – на початку XX ст., Друга Річ Посполита у 20-30-х рр. XX ст., підчас окупації західноукраїнських територій [9]. Польська політика осадництва ставила за мету створити соціальну опору власного режиму на східних і південно-східних окраїнах, а також завдання пом'якшити гостроту аграрного перенаселення в етнічній Польщі. На території Бучацького повіту (до складу якого входили майже всі території сучасної Бучаччини і Монастирищини), як і на інших землях Галичини, була сформована велика кількість хутірських поселень (з населенням від 50 до 300 осіб), що наклало відбиток на сучасну мережу населених пунктів [9]. Містечками вважалися (станом на 1939 р.): Бучач (11100 ос.), Монастириська (7800 ос.), Золотий Потік (3800 ос.) і Бариш (4050 ос.). Великими поселеннями були: Коропець (6880 ос.), Трибухівці (4330 ос.), Нагірянкa (3820 ос.), Переволока (3540 ос.), Старі Петликівці (2800 ос.), Язловець (2520 ос.), Стінка (2500 ос.), Устя Зелене (2400 ос.), Підзамочок (2220 ос.) [2].

Рис. 1. Сформовані ОТГ на базі Бучацького та Монастириського районів

Після Другої світової війни значних змін зазнала мережа населених пунктів, а також склад населення (рис. 2).

З середини 70-их років ХХ ст. в Тернопільській області почали проявлятися ознаки депопуляції населення, але особливо вони виявилися у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. [9]. Станом на 1989 р. в регіоні населення ще збільшувалося і становило 64,8 тис. осіб і 37,6 тис. осіб, то вже до кінця століття воно зменшилося, і на 2015 р. становило 64 тис. осіб (Бучаччина) і 28,9 тис. осіб (Монастирищина). Це – наслідок зменшення показників народжуваності і збільшення показників смертності населення (рис. 3).

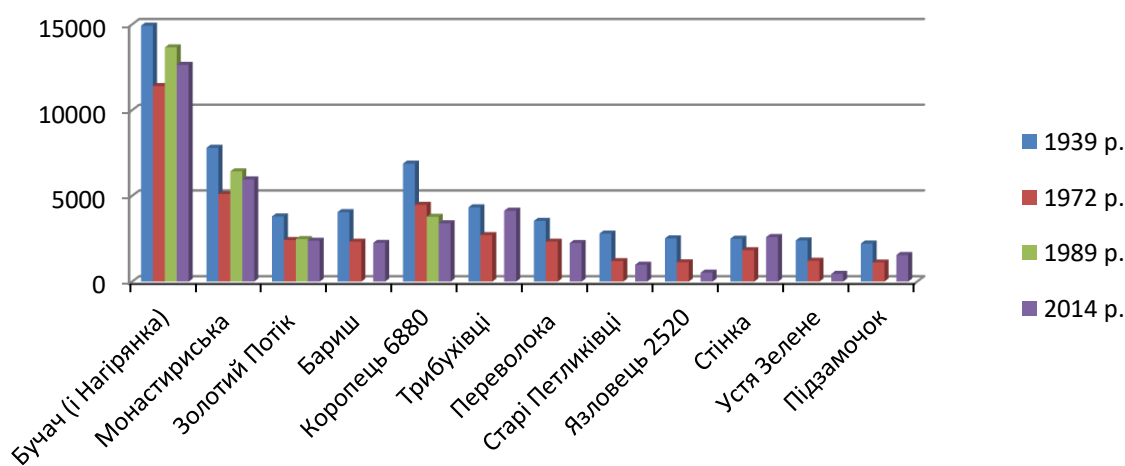

Рис. 2. Кількісний склад населення регіону протягом останнього сторіччя

Понад 70 % населення даного регіону складає сільське населення, частка якого скоротилася відносно довоєнного рівня. Причини такого скорочення пов'язані з ліквідацією малих сіл, як «неперспективних» [9], приєднання їх до великих – хутори Грушка, Гутишино, Пожежа; відтік молоді в більші села та міста – Бучач, Монастириська, Тернопіль, Івано-Франківськ (наприклад, багато сімей

з Доброполя, Матеушівки переселилися до Тернополя, Великої Березовиці, де працювали потужні підприємства) [9]; безробіття (завичай, чим менше село, тим більший його рівень, відсутність перспектив), низька рентабельність сільськогосподарської продукції (низькі закупівельні ціни на с/г сировину поряд із завищеною вартістю переробної та промислової продукції) (табл. 2).

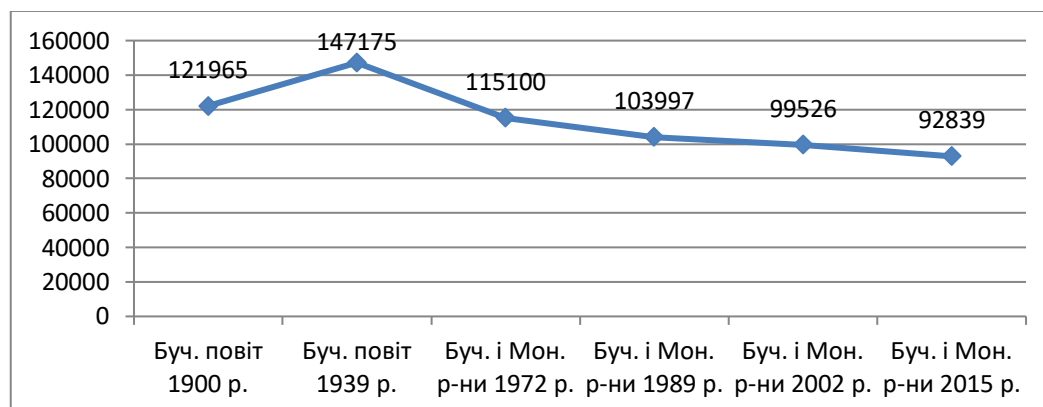

Рис. 3. Динаміка кількісного складу населення Бучаччини та Монастирищини

Таблиця 2

Кількість сільських поселень у районах Тернопільської області

Райони	1959	1970	1979	1989	2001	2015
Бучацький	113	57	56	55	57	57
Монастирський	94	50	48	47	46	46

Серед сільських поселень Південно-Західної Тернопільщини можна виділити такі типи:

1) сільськогосподарські поселення – переважно малі і середні села, в яких більшість мешканців залучена у сільськогосподарському виробництві та сфері послуг місцевого значення: а) центри сільрад із адміністративно-територіальними функціями (Григорів, Горожанка, Зубрець, Озеряни); б) так звані аграрні пункти – малі села, в яких розвинена переважно сільськогосподарська діяльність, елементи первинних систем розселення (Верб’ятин, Мартинівка, Нова Гута, Лука) [7];

2) сільськогосподарські поселення, у яких є заклади і підприємства сфери послуг (освіти, охорони здоров’я, торгівлі, відпочинку) міжпоселенного значення (так звані куцові центри) – переважно великі села (Пилява, Переволока, Ковалівка);

3) сільськогосподарські поселення, в яких є переробка сільськогосподарської сировини або виробництво будматеріалів, сфера послуг має внутрішньопоселенне або міжпоселенне значення; вони є центрами первинних або куцових систем розселення (Коропець, Золотий Потік, Трибухівці) [7];

4) сільські поселення – рекреаційні центри (Скоморохи);

5) приміські села – сільські поселення навколо міст, в яких діяльність населення пов’язана з забезпеченням потреб населення міста (Підзамочок, Підлісся); у них більшість працездатного населення працює на підприємствах і в установах міст, там і задовольняє свої потреби у послугах; сільськогосподарська діяльність здійснюється переважно в індивідуальних селянських господарствах.

Міста (Бучач, Монастирська) і селища міського типу (Золотий Потік, Коропець) виконують роль центрів обслуговування населення. У кожному з них були промислові підприємства, комплекс закладів сфери послуг та обслуговування населення і господарства району. Тепер у багатьох із них більшість промислових підприємств майже не функціонують або занепали. Тим не менше, на сьогодні саме біля даних економічних центрів спостерігається позитивна динаміка приросту населення, в тому числі зростання густоти населення. Критичніша ситуація у малонаселених пунктах на периферії районів. Населення зайняте переважно у сфері послуг та сільськогосподарській діяльності. Звуження функцій багатьох поселень у роки соціально-економічної кризи є важливим чинником демографічного занепаду міст регіону. Необхідна трансформація функцій цих поселень, перетворення їх в опорні центри нових систем розселення, що виникатимуть на основі територіальних громад [7].

Південно-Західна Тернопільщина, особливо Монастирищина, відноситься до регіонів з високим рівнем безробіття та найнижчою заробітною платою, що на фоні зниження народжуваності та стабільного зростання смертності негативно позначається на демографічній ситуації, перешкоджає створенню умов для забезпечення відтворення та ефективного використання трудового потенціалу регіону [4]. Станом на 2002 рік на території даного регіону чисельність наявного населення становила

99,5 тис. осіб, протягом останніх тринадцяти років кількість населення скоротилась майже на 6,7 тис. осіб. Сільське населення в регіоні складає 73,6 %, міське – 26,4 %. Чисельність постійного населення на території регіону у 2015 році становила 92,95 тис. осіб [15].

Висновки. Адміністративно-територіальний устрій Південно-Західної Тернопільщини має довгу і складну історію й формувався з княжих часів, у литовсько-польський, австро-угорський, нового часу і епохи новітньої української державності.

Реформа «Децентралізації» України (2015-2020 рр.) має на меті посилити фінансову спроможність органів місцевого самоврядування. Виконання ними власних та делегованих функцій може відбуватися внаслідок розширення переліку власних джерел доходів відповідних місцевих бюджетів, а також надання достатнього обсягу державних трансфертів та субвенцій для виконання делегованих повноважень.

Основними демографічними проблемами в регіоні є низький рівень народжуваності, високий рівень смертності, від'ємне міграційне сальдо, недосконалість соціального захисту населення, невисока заробітна плата, високий рівень безробіття, тіньова зайнятість значної частини працездатних, старіння населення. Гостро постала потреба у проведенні заходів для стабілізації демографічної ситуації в регіоні.

Література:

1. Біографічна довідка про Коропецького селищного голову Володимира Мельника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://koropecka-rada.gov.ua/golova-gromadi-13-54-07-23-06-2016/>
2. Бучач і Бучаччина. Історично-мемуарний збірник / ред. колегія Михайло Островерха та інші. – Нью-Йорк – Лондон – Париж – Сідней – Торонто: НТШ, Український архів, 1972. – Т. XXVII. – 944 с.
3. Віктор Литвинчук: «Децентралізація не може тривати вічно, або «Що гальмує реформу на Чортківщині» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://chortkiv.city/read/lyudi/40599/0997415956>.
4. Герасимів З. М. Аналіз демографічної ситуації в регіоні (на прикладі Тернопільської області) / З. М. Герасимів // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 5. – С. 45-48.
5. Громади Тернопільської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/areas/0352/gromadu>
6. Жаліло Я. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу : аналіт. доп. – Київ : НІСД, 2019. – 192 с.
7. Географія Тернопільської області: монографія (за ред. М. Сивого, Л. Заставецької). Т.2. Населення. Господарство / ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль: Крок, 2017. – 342 с.
8. Географія Тернопільської області: монографія (за ред. М.Сивого). Т.1. Природні умови та ресурси / ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль: Крок, 2017. – 504 с.
9. Заставецький Б. І., Заставецька О. В. Динаміка людності поселень та національного складу населення Тернопільської області за роки радянської влади // Природа, населення та господарство Тернопільської області, їх вивчення в загальноосвітній школі / Матеріали обласної науково-практичної конференції, травень, 1991 рік. – Тернопіль, 1991. – С. 106-114.
10. Звернення Бучацької та Монастириської районних рад щодо утворення Бучацького госпітального округу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.buchachrada.gov.ua/images/DodatDoSes2018/Dodatsz/dod.sz-1.pdf>
11. Звіт Монастириської об'єднаної територіальної громади 2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=ShP4VRslTeE&feature=youtu.be>
12. Звіт Трибухівського сільського голову [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://trybuhivska-gromada.gov.ua/news/1550503635/>
13. Золотопотіцька громада: що зроблено за три роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://te-rada.org/list/?type=view&id=8571>
14. Коваленко С. Зміцнення місцевих бюджетів в умовах децентралізації / Актуальні проблеми економіки. – 2017. – № 6. – С. 186-195.
15. Лист Головного управління статистики у Тернопільській області від 23.11.2020 р. № 10-13/66ПІ-20.
16. Мельничук А., Остапенко П. Децентралізація влади: реформа №1. – К.: ЦОП «Глобус». – 2016. – 35 с.
17. Методичні рекомендації щодо критеріїв формування адміністративно-територіальних одиниць субрегіонального (районного) рівня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/Metod.recom_rayon_.pdf
18. Нові райони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/12639>
19. Політична карта Тернопільської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.oporaua.org/article/vybory/parlamentski-vybory/political_map19/19646-politichna-karta-ternopils-koyi-oblasti
20. Про затвердження перспективного плану формування територій громад Тернопільської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-perspektivnogo-a482r>
21. Про звернення до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України щодо підтримки нового проекту адміністративного поділу Тернопільської області в складі шести районів (в тому числі Бучацького)

22. Федунків З. Адміністративно-територіальний устрій та територіальні межі Галицької землі Руського воєводства // Краєзнавство. – 2015. – №3/4. – С. 187-198.
23. Чи зникне Тернопільська область з мапи України? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://trvamou.blogspot.com/2011/07/blog-post.html>

Abstract:

I. Huhul, M. Syvyi. FEATURES OF SOUTH-WESTERN TERNOPIL REGION ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL SYSTEM FORMATION. The article analyzes the historical features of the administrative-territorial structure of the Ternopil region south-western (Buchatsky, Monastyrsky) districts formation. The emphasis is placed on the problems of modern decentralization in the region. Local united territorial communities and the demographic situation are characterized.

Key words: administrative-territorial system, decentralization, united territorial communities, demographic situation.

УДК 911.3 : 32 (477.82)

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ НА ПРИКЛАДІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ (2006-2020 РОКИ)

А.КУЗИШИН

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Стаття присвячена територіальній організації виборчого процесу на регіональному рівні, порівнянню кількості виборчих округів та кількості виборців у них, що характеризує особливості виборчого електорату населення на виборах до обласної ради у 2006-2020 роках.

Ключові слова: Тернопільська область. Електоральна географія, парламентські вибори, виборчі округи, результати виборів

Вступ. Електоральна культура формується сьогодні як на загальноукраїнському, так і на регіональному рівні. Такий елемент суспільного розвитку є ознакою формування повноцінної зрілості політичної культури населення. В різних регіонах України вона сьогодні перебуває на різних рівнях становлення. Дуже цікавою є характеристика електоральних уподобань населення на низовому рівні навіть в таких відносно політично однорідних областях як Тернопільська. Під впливом різноманітних факторів ця територія, незважаючи на відносну компактність характеризується значними відмінностями електоральних уподобань населення. Для оцінки виборчого процесу важливим є розуміння та огляд формування виборчих округів, які можуть визначати прихильність електорату до певної політичної сили.

Виклад основного матеріалу. Місцеві вибори є відзеркаленням поглядів регіонального (місцевого) електорату. Організаційні заходи виборчого процесу насамперед характеризуються технологією формування виборчих округів. Ми здійснювали дослідження цього процесу в попередніх наукових розвідках [2-6], а тому є можливість співставлення тривалого, як для електоральної географії, відрізка часу.

Технологія формування виборчих округів покликана представити волевиявлення громади певної території. З практичної позиції вони представляють територіальні підрозділи, що повинні формуватися за принципами рівного виборчого права та пропорційності (для співставності електоральної прихильності округи мають бути приблизно однакові за кількістю виборців та характером заселення; також при їх формуванні враховуються фактори адміністративного устрою, природних меж, кордонів громад, об'єднаних спільними інтересами). Доступ до даних по формуванню округів дозволяє оцінити «рівність голосів» (рівне виборче право), порівнявши співвідношення кількості виборців до кількості представників у кожному окрузі. Маючи доступ до даних щодо меж виборчих округів, групи можна встановити наявність дискримінації в нарізці округів або помітити ознаки «джеримендерингу» (– певні територіальні маніпуляції, які можуть бути помічені під час формування виборчих округів, дозволяють певній партії чи групі отримати політичні переваги за рахунок комунікативного впливу з межами округів). Кількість округів Центральна виборча комісія

(ЦВК) визначає, виходячи із Державного реєстру виборців. В законі передбачено, що округи створюються із приблизно рівною кількістю виборців із відхиленням не більше 12 %. ЦВК виходить із того, що орієнтовна середня кількість виборців в одному окрузі становить 161 125 осіб. Основною територіальною одиницею виборчого процесу виступають виборчі дільниці, які утворюються з чисельністю від двадцяти до двох тисяч п'ятисот виборців. При цьому, Закон не визначає, наскільки кількість виборців у окремих округах може перевищувати, чи навпаки «недоотягувати» до середньої кількості виборців. Такий діапазон пропонується у Кодексі належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії. «Максимально можливе відхилення від норми не мало б перевищувати 10%, але в жодному разі не може перевищувати 15%, за винятком особливих обставин (захист інтересів компактно розселеної меншини, адміністративна одиниця з низькою щільністю населення)», – йдеться у п. 2.2. документу [6].

В 2006 та 2009 рр. в межах області було виділено п'ять виборчих округів, які сформували територіальну основу виборчого процесу в Тернопільській області (в загальноукраїнській нумерації – від 164 до 168 виборчого округів.).

Таблиця. 1

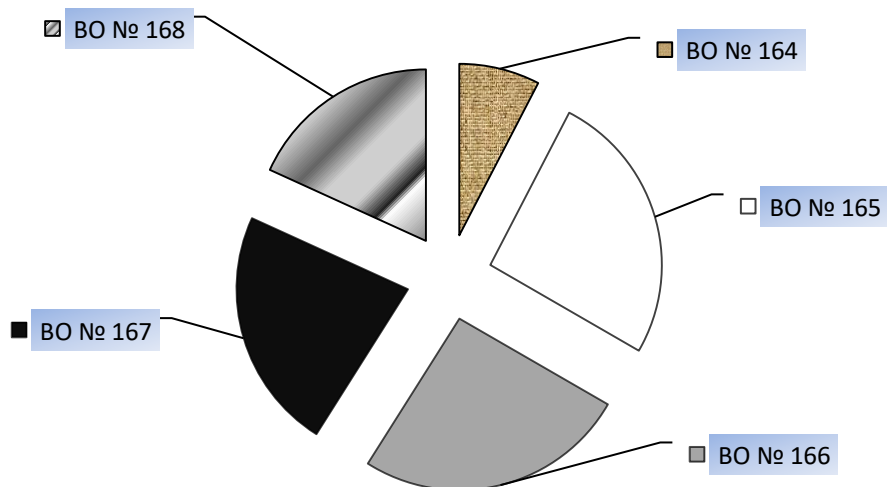
Територіальна організація виборчого процесу в Тернопільській області в ході виборів до обласної ради 2006, 2009 рр. *

Номер округу	Кількість виборчих дільниць	Центр округу	Території, що відносяться до округу	Кількість населення, що має виборчі права, тис. осіб
164	87	м. Тернопіль	м. Тернопіль	175,5
165	294	м. Кременець	Збараський, Зборівський (з населеними пунктами Залозецької селищної, Бзовицької, Білоголівської, Вовчківської, Гає-Розтоцької, Гає-За-Рудівської, Гарбузівської, Городищенської, Гукалівської, Загір'янської, Кобзарівської, Малашовецької, Мильнівської, Мшанецької, Нестерівської, Оліївської, Панасівської, Перепельницької, Ратишівської, Ренівської, Серетецької, Тростянецької, Чистопадівської сільських рад), Кременецький, Лановецький, Шумський райони	168,0
166	293	м. Бучач	Бережанський, Бучацький, Зборівський (за винятком населених пунктів, включених до виборчого округу № 165), Козівський, Монастириський, Підгасцький райони	178,9
167	261	м. Тернопіль	Гусятинський, Підволочиський, Теремовлянський, Тернопільський райони	187,1
168	208	м. Чортків	Борщівський, Заліщицький, Чортківський райони	160,8
Всього	1143			870,3

* складено за www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC2V?kodvib=400&kodreg=61

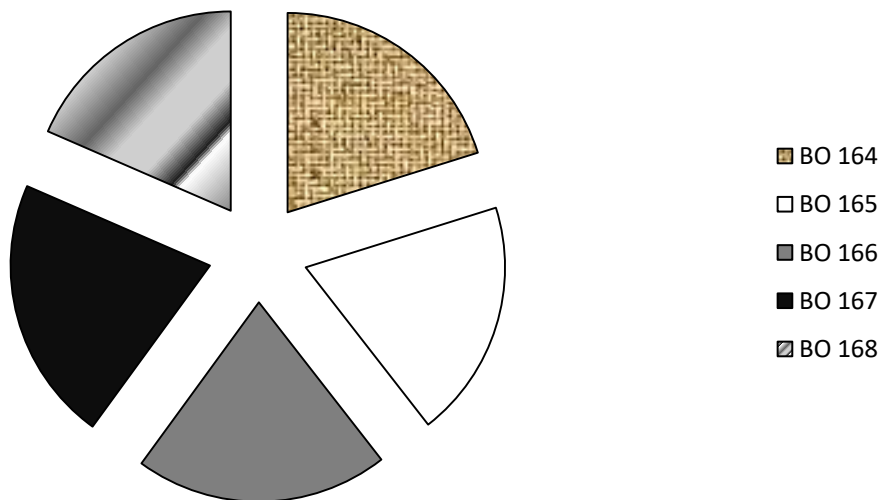
Як видно з табл. 1 та рис. 1 основна частка виборчих дільниць в Тернопільській області зосереджено в 166 та 167 виборчих округах з центрами в мм. Тернопіль та Бучач (загалом на ці два округи припадає понад 48 % виборчих дільниць області). Водночас в обласному центрі, що відноситься до 164 виборчого округу функціонує найменша кількість виборчих дільниць.

Розподіл кількості виборчих дільниць в Тернопільській області

Якщо ж співставляти розподіл виборчих дільниць та кількості виборців в них, то з рис. 2 видно, що розподіл учасників електорального процесу в ході виборчих кампанії 2006 і 2009 рр. був практично рівний, пропорційний, незважаючи на кількість виборчих дільниць.

Розподіл кількості виборців в виборчих округах Тернопільської області

На місцевих виборах 2015 року було вимушено застосовано укрупнюючу джерімендрінгову технологію – зменшення кількості виборчих округів згідно з чинним законодавством. Число територіальних виборчих округів (а відповідно і число депутатів) було зменшено до 64 (попередньо Тернопільська область ділилась на 120 ТВО з виборів депутатів до обласної ради).

Критерієм нарізки виборчих округів було обрано кількісний показник виборців. Найбільший округ, з числом виборців 18,4 тис осіб, охоплює одну з частин м. Тернополя (до речі, в обласному центрі розташовуються і інші два округи з найбільшою кількістю виборців). Найменша кількість виборців – 9,5 тис. виборців, приписана до 34 ТВО, що охоплює північно-східну частину Підволочиського району. Таким чином коливання в чисельності виборців в межах виборчих округів складає майже 50 %, що важко назвати позитивним показником в плані репрезентативності інтересів конкретних громад.

Другим показником нарізки, який варто оцінити є кількість округів в межах адміністративних одиниць обласного рівня. Так, 12 округів представлено в м. Тернополі. По чотири виборчі округи є в Борщівському, Бучацькому, Гусятинському, Кременецькому, Тербовлянському, Тернопільському

районах; по три – в Заліщицькому, Збараському, Зборівському, Підволочиському, Чортківському районах. Лише по два округи представлено в Бережанському, Козівському, Лановецькому, Монастириському, Шумському районах. І тільки один округ представлено в Підгаєцькому районі. Якщо оцінювати описаний підхід з позиції кількості виборців, він себе однозначно оправдує, але його застосування з позиції територіальної організації є дещо ускладненим, так як велика кількість населених пунктів, які входять до округу не дозволяють рівномірно розподілити увагу депутата на проблеми конкретного поселення (зокрема, такі переконання формуються на основі огляду територіального охоплення ТВО № 2 (частина Бережанського району), ТВО № 19 (частина Збараського району), ТВО № 23 (частина Зборівського району), в кожному з яких понад 35 населених пунктів).

В 2020 році територія області ділиться на шість виборчих округів для формування обласної ради. Переформатування виборчих округів було викликане адміністративною реформою, що мала бути узгоджена з територіальною організацією виборчого процесу. Щоправда, кількість депутатів обласної ради залишилась беззмінною, що варто вважати позитивним моментом та ознакою нормування виборчого процесу на території області.

Таблиця 2

Територіальна організація виборчого процесу в Тернопільській області на виборах до обласної ради 2020 року*

Номер округу	Території, що відносяться до округу	Кількість населення, що має виборчі права, тис. осіб
1	Кременецький район (Борсуківська сільська громада, Великодедеркальська сільська громада, Вишнівська селищна громада, Кременецька міська громада, Лановецька міська громада, Лопушненська сільська громада, Почаївська міська громада, Шумська міська громада) – 8 ОТГ	107,6
2	Тернопільська міська громада – 1 ОТГ	179,0
3	Частина Тернопільського району (Бережанська міська громада, Великоберезовицька селищна громада, Великогаївська сільська громада, Залозецька селищна громада, Зборівська міська громада, Козівська селищна громада, Козлівська селищна громада, Купчинецька сільська громада, Нарайвська сільська громада, Озернянська сільська громада, Підгаєцька міська громада, Підгороднянська сільська громада, Саранчуківська сільська громада) – 13 ОТГ	130,7
4	Частина Тернопільського району (Байковецька сільська громада, Білецька сільська громада, Великобірківська селищна громада, Збараська міська громада, Золотниківська сільська громада, Іванівська сільська громада, Микулинецька селищна громада, Підволочиська селищна громада, Скалатська міська громада, Скориківська сільська громада, Тербовлянська міська громада) – 11 ОТГ	128,3
5	Частина Чортківського району (Білобожницька сільська громада, Бучацька міська громада, Заводська селищна громада, Золотопотіцька селищна громада, Коропецька селищна громада, Монастирська міська громада, Нагірянська сільська громада, Товстенська селищна громада, Трибухівська сільська громада, Чортківська міська громада) – 10 ОТГ	130,3
6	Частина Чортківського району (Більче-Золотецька сільська громада, Борщівська міська громада, Васильковецька сільська громада, Гримайлівська селищна громада, Гусятинська селищна громада, Заліщицька міська громада, Іване-Пустенська сільська громада, Колиндянська сільська громада, Копичинецька міська громада, Мельнице-Подільська селищна громада, Скала-Подільська селищна громада, Хоростківська міська громада) – 12 ОТГ	125,9
		801,8

* складено за

https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm115pt001f01=695pt00_t001f01=695pid112=1pid100=61rej=0.html

В межах області дотримується традиція гіпербалізованої кількості електорату в міському окрузі обласного центру (179 тис. виборців). В інших округах кількість виборців є на 27-40 % меншою, ніж в вище згаданому вище. Ймовірно, така суттєва амплітуда є передумовою до певних маніпуляцій в орієнтації на певні політсили або окремих кандидатів (це побажання неодноразово звучало в різних документах європейських комісій щодо організації та проведення виборів). З таблиці 2 видно, що на території територіального найбільшого в нових межах Тернопільського району виділяється два округи, в одному з яких зосереджена найбільша кількість об'єднаних територіальних громад (13). Також досить багато ОТГ входить до південно-східного територіального округу, який об'єднує 12 ОТГ.

Висновки. За роки Незалежності сформувалися підходи та технології щодо раціоналізації формування виборчих округів. Критеріями для цього насамперед є адміністративно-адміністративні обмеження, а також кількість виборців. За період 2006-2020 рр. в ході підготовки та проведення чергових та позачергових виборів були здійснені реформатування виборчих округів. Це привело до змін в перерозподілі тих, хто має право голосу і можна припустити, що може позначитися на результатах голосування. Адміністративна реформа стала приводом до оновлення виборчих округів в 2020 р. Ймовірно, що вона буде вдосконалюватися в ході наступних виборчих кампаній вищого рівня.

Література:

1. Країна по поличках. Тернопіль. Дзеркало тижня, 2020. Режим електронного доступу: <https://zn.ua/project/miscvivybory2020/ternopil> (дата звернення: 29.12.2020).
2. Кузишин А.В. Зміна електоральних уподобань населення Тернопільської області в світлі результатів місцевих виборів. Наукові записки. Серія: Географія. Тернопіль, 2010. № 2. С. 59-63.
3. Кузишин А.В. Політична географія області // Географія Тернопільської області: монографія. В 2-х т. Т. 2. Населення. Господарство. За ред. М.Я. Сивого та Л.Б. Заставецької. Тернопіль: Крок, 2017. С.324-339.
4. Кузишин А.В. Прояви електоральної культури на виборчому полі областей Карпатсько-Подільського регіону // Вісник Одеського національного університету. Серія: Географічні та геологічні науки. – Одеса, 2017. – Том 22. – № 30. – С. 162-172.
5. Кузишин А.В. Тренди електоральних уподобань населення Тернопільської області // Тернопільщина: цілі і потенціал сталого природокористування. Монографія / за ред. Л.П. Царик. Тернопіль: СМП «Тайп», 2016. – С.486-494.
6. Кузишин А.В. Суспільно-географічний аналіз підсумків виборів до Верховної Ради України в межах Тернопільської області (2012-2019 рр.). Вісник Тернопільського відділу Українського географічного товариства. Тернопіль: СМП «Тайп». № 3 (випуск 3), 2019. С. 15-23.
7. https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm115pt001f01=695pt00_t001f01=695pid112=1pid100=61rej=0.html
8. www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC2V?kodvib=400&kodreg=61

Abstract:

Kuzyshyn A. RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE TERRITORIAL ORGANIZATION OF LOCAL ELECTIONS ON THE EXAMPLE OF TERNOPIIL REGION (2006-2020)

Article is devoted to the territorial organization of the electoral process at the regional level in the region, the comparison of the number of constituencies and the number of voters in them characterizing features of the population electorate in elections to the regional council in 2006-2020.

Keywords: Ternopil region, electoral geography, parliamentary elections, regions of constituencies, election results.

ГЕОЕКОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

УДК 502.51

БАСЕЙН РІЧКИ БАРИШ В УМОВАХ АНТРОПОГЕННИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Л. ЦАРИК, П. ЦАРИК, В. ЦАРИК

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Розглянуто антропогенні зміни і перетворення в ландшафтах річкового басейну р. Барिश, лівої притоки р. Дністер., викликані осушувальною меліорацією та розбалансованою структурою земельних угідь. Оцінено зміни, яких зазнали геосистеми меліорованих територій: порушення водного режиму і водного балансу; - зміна характеру протікання ґрунтотворчих процесів; - зміна теплового балансу; - зміна абіотичних міграційних процесів; - докорінна зміна рослинності і тваринного світу тощо.

Барिश – річка у Буцацькому районі Тернопільської області довжиною 38 км, площею басейну – 186 км². Виособлюється серед річок Тернопільської області показником падіння – 5,3 м/км, величина якого характерна для гірських річок та надмірним осушенням – до 80% річкового басейну зазнало наслідків водної меліорації (найвищий показник серед річок Тернопільської області, табл.1).

Таблиця 1

Частка осушувально-меліорованих земель басейнів річок Тернопільської області

№ з/п	Басейни річок	Площа меліорованих земель, га	Частка в межах річкових басейнів	Частка від площі басейну, %	Частка від площі області, %
1	Іква	4139,5	2,5	11,7	0,3
2	Вілія	6062,0	3,6	8,1	0,4
3	Горинь	7526,75	4,5	7,6	0,5
4	Збруч	19848,83	12,0	7	1,4
5	Нічлава	9998,2	6,1	11,5	0,7
6	Серет	38980,82	23,5	10	2,8
7	Джурин	5468,3	3,3	18,2	0,4
8	Стрипа	27073,15	16,3	16,8	2,1
9	Барिश	14815,7	9,0	79,7	1,1
10	Коропець	11311,35	6,8	22,1	0,8
11	Золота Липа	15124,39	9,1	11,5	1,1
12	Малі притоки Дністра	5428,91	3,3	27,1	0,4
	Усього	165777,9	100	-	12

Як тотальне осушення річки вплинуло на її водно-екологічний стан? Як зазначено в теорії антропогенного і культурного ландшафтознавства антропогенна складова у процесах функціонування водно-меліоративних ландшафтів не повинна створювати негативних аспектів у протіканні ландшафтотворчих процесів та не сприяти формуванню певних екологічних проблем [7]. Чи це можна стверджувати на матеріалах дослідження р. Барिश ? Звичайно, що ні. Так які незворотні зміни при цьому відбулися ?

По- перше, принципово змінився характер гідрологічного режиму річки. Гідрологічний режим у верхів'ї річки нестійкий, з ймовірним пересиханням річища впродовж посушливих періодах [2]. Не випадково у верхів'ї Бариша закладено низку ставків для регулювання гідрологічного режиму і для риборозведення.

Докорінно змінилась структура земельних угідь в річковому басейні. Осушені землі увійшли до складу орних земель, вигонів та пасовищ. Так, у деяких сільрадах верхньої течії річкового басейну розораність земельних угідь складає (71,5% - в межах Озерянської сільради, 67,5% - в межах Переволоцької с/р). Відповідно низькою є залісненість цих територій (Озерянської с/р – 1%, Переволоцької с/р – 2,5%).Однак можна відмітити сільради зі збалансованою структурою земельних угідь і високою лісистістю, (Зубрецька, Порохівська, Стінківська,). Їх лісистість коливається в межах 26,6 – 40,0%. що відповідає загальноновизнаним нормам (рис.1).Як відзначають автори монографії [9], важлива роль у збереженні ґрунтового покриву річкових долин належить лісовим насадженням. Таким

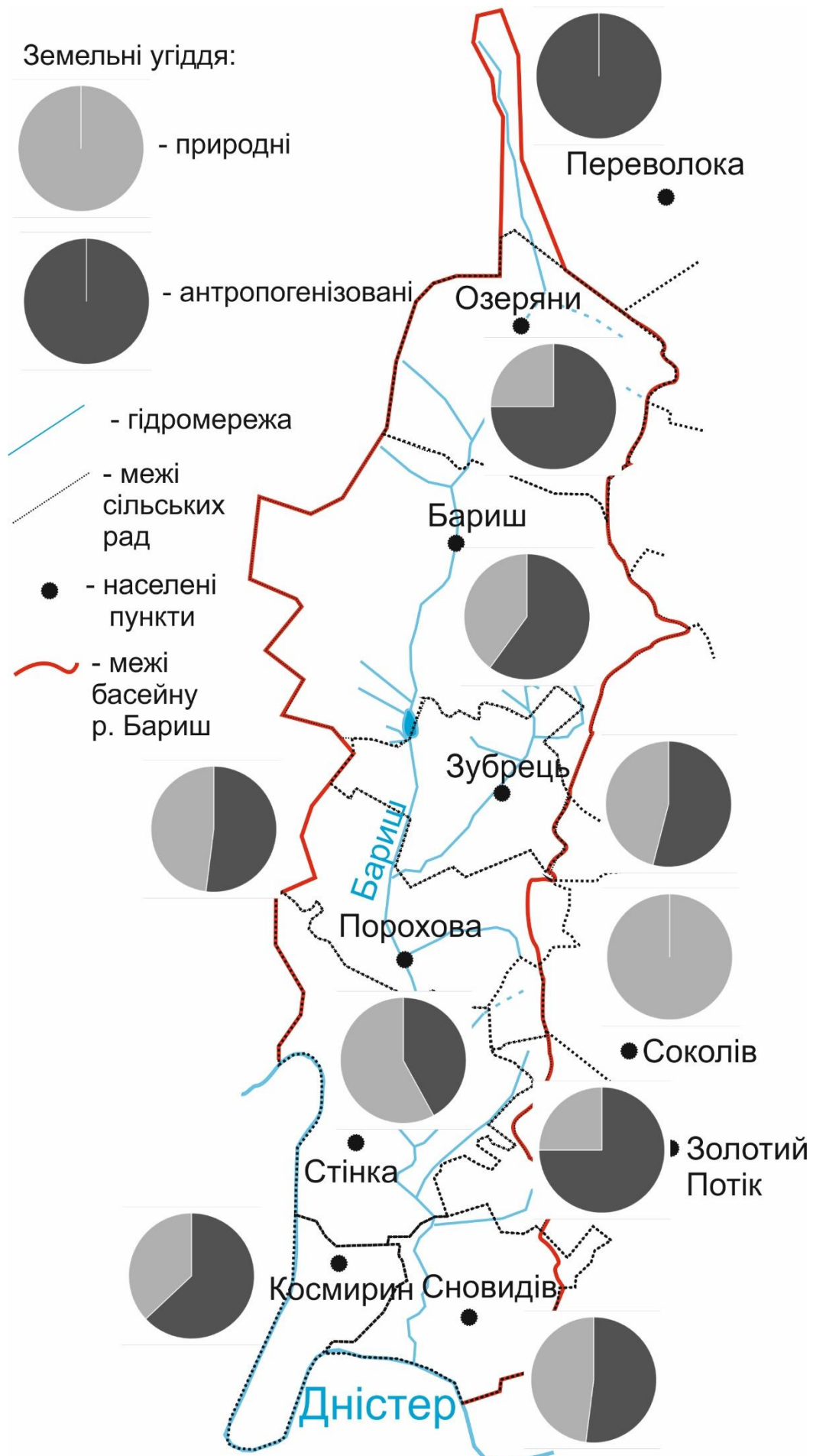

Рис.1. Співвідношення природних і антропогенізованих угідь

чином, у верхній частині річкового басейну структура землекористування є розбалансованою при переважаючій частці антропогенізованих угідь. В середній і нижній частинах басейну р. Бариш частка природних угідь зростає до 50%, покращуючи загальну структуру землекористування. Фактично після Порохівської сільської ради долина річки набуває каньйоноподібної форми, поселення знаходяться за її межами, а сама річкова долина стає привабливішою для організації відпочинку і оздоровлення населення, зважаючи на домінування лісів і лук.

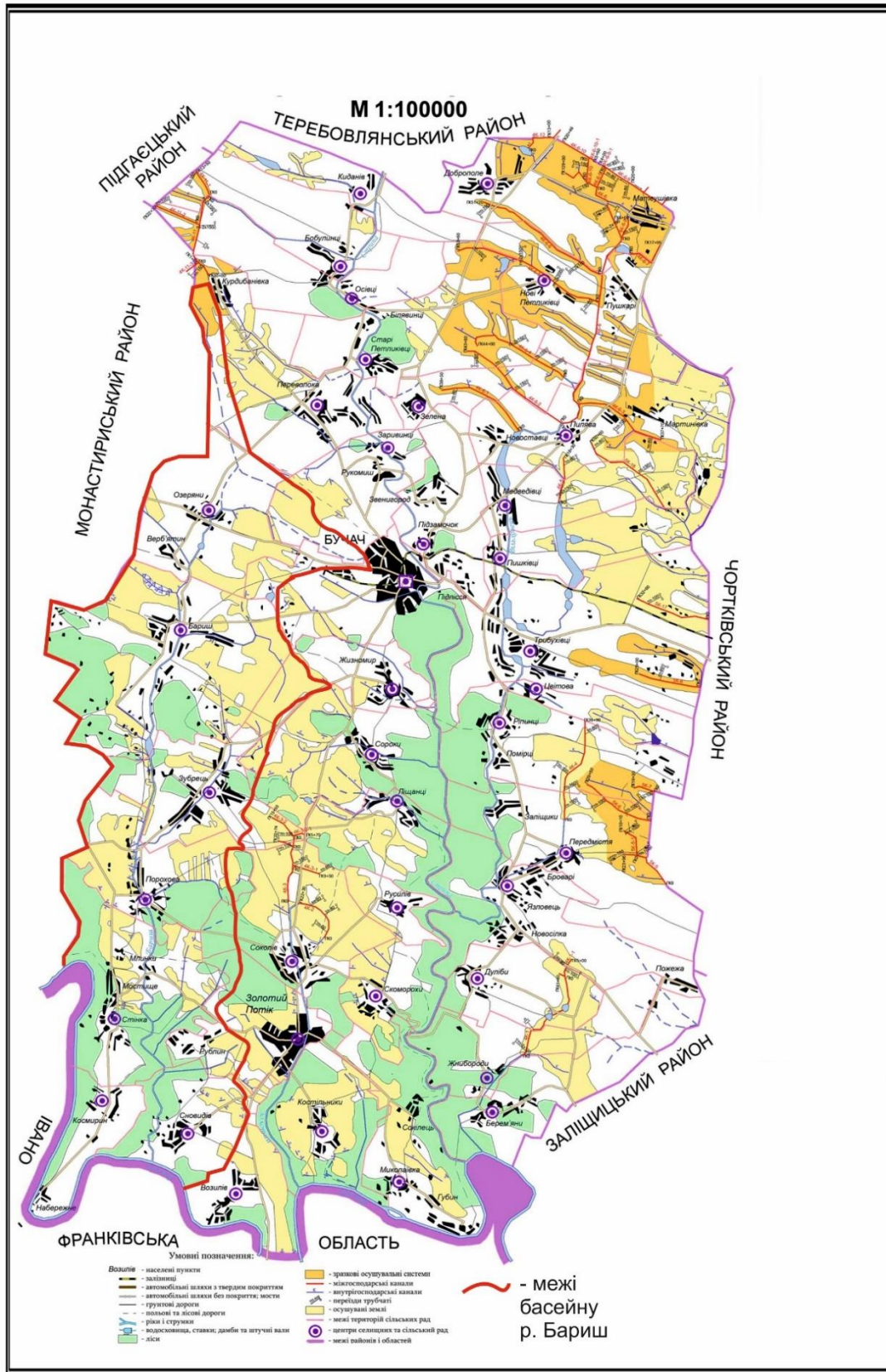

Рис. 2. Осушувальна система долини р. Бариш [5]

Характер гідрологічного режиму і особливості структури земельних угідь вплинули на зміну абіотичних міграційних процесів, які безпосередньо пов'язані з небезпекою виникнення ерозійного змиву, осушенням земель меліоративними системами, видуванням верхніх шарів ґрунту вітрами зі швидкістю більше 10 м/сек. Разом з частинами ґрунту еродують мінеральні і органічні добрива, отрутохімікати.

Стосовно глибини і масштабу проведення осушувально-меліоративних робіт у басейні р. Бариш варто зауважити домінування гончарного типу меліоративних систем, їх приуроченість в основному до верхньої і середньої частин річкового басейну. Меліорація торкнулася вододільних межиріччя і частково долин приток на площі 14815 га. Щодо змін, яких зазнали геосистеми меліорованих територій, можна відзначити:

- порушення водного режиму і водного балансу;
- зміна характеру протікання ґрунтоутворчих процесів;
- зміна теплового балансу;
- зміна абіотичних міграційних процесів;
- докорінна зміна рослинності і тваринного світу;

докорінна зміна функціональних властивостей територій (із водноакумуляюючого типу її трансформовано у водотранзитний) [3].

Зміни теплового балансу орних меліорованих земель обумовлені, окрім природних змін радіаційного балансу, зміною їх теплового режиму, які швидше прогриваються у сонячну і теплу пору і швидше охолоджуються у нічну і холодну пору. Спостерігаються добові і посезонні зміни балансу тепла, що впливає на добові і сезонні ритми біопродуктивності ґрунтових мікроорганізмів, а відтак на процеси ґрунтоутворення, відновлюваності і стійкості ґрунтів. Зміни теплового балансу в умовах аридизації клімату не сприяють встановленню оптимальних співвідношень між теплом і вологою, а значить погіршуються умови існування ґрунтової біоти, а відтак і сутність біогеохімічних процесів [3].

Натомість у спекотну пору року при відсутності атмосферних опадів впродовж 30-45 днів відбувається різке зниження рівня ґрунтових вод, пересушення ґрунтів, що зумовлює і активізує процеси дефляції, обміління і навіть відмирання верхів'їв річок і потічків.

Мінеральний обмін речовин у ґрунтах порушено внаслідок сільськогосподарського обробітку, при внесенні в них мінеральних добрив, отрутохімікатів та вилученні мінеральних речовин з полів разом з врожаєм. Щорічно з врожаєм однієї тони зернових з ґрунтів виноситься біля 65 кг основних діючих речовин. Внесення надмірної кількості мінеральних добрив призводить до їх акумуляції у ґрунтових горизонтах, а відтак і в рослинних організмах.

Деякі зміни біогенного обігу речовин пов'язані з процесами ґрунто- і гумусоутворення. Вилучення з геосистеми у процесі сільськогосподарського виробництва значної частини органічних речовин з продукцією рослинництва, відсутність внесення натомість органічних добрив веде до дегуміфікації ґрунтів, збіднення гумусового шару, зниження їх родючості, зрештою до їх виснаження. У басейні р. Бариш внесення органічних добрив скоротилось у десятки раз впродовж останніх років з 1990 року.

На меліорованих ґрунтах проявляються процеси посилення мінералізації органічної речовини, ущільнення орного шару й формування брилистої структури, що спричиняє посилення дефляції та водної ерозії. Як зазначає Крута Н.С.[8] осушувально-меліоративні роботи істотно впливають на екологічний стан річкового басейну.

Осушення більшої частини території річкового басейну спричинило, на нашу думку, послаблення стійкості басейнових геосистем [4], яка проявляється в еродованості ґрунтів, забрудненості води, дефіциту вологи, зміні процесів ґрунтоутворення, рослинного і тваринного світу, ландшафтів загалом

Висновки: за наслідками антропогенного впливу на басейнову систему р. Бариш в ній відбулись такі зміни системотворчих процесів: вологообігу і теплообігу, абіогенної міграції речовин, що негативно позначилось на процесах гумусоутворення, родючості і виснаження ґрунтів, У сукупності з забрудненням території, ростом антропогенного навантаження послаблюється стійкість басейнових геосистем до зовнішнього впливу.

Література:

1. Андрейчук Ю.М. Геоінформаційне моделювання стану басейнових систем (на прикладі притоки Дністра річки Коропець). Автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.11 / . - Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2012. - 20 с.
2. Бакало О.Д. Антропогенні зміни ландшафтів в басейні річки Джури // Українська географія: сучасні виклики. Зб. наук. праць у 3-х т. – К.: Принт-Сервіс, 2016. – Т. II. - С. 16-18.
3. .Бакало О.Д., Царик Л.П., Царик П.Л. Трансформація геоекологічних процесів басейну річки Джури: монографія // за ред. проф. Царика Л.П. – Тернопіль: СМП «Тайп», 2018 – 172 с.

4. Гродзинський М.Д. Стійкість геосистем до антропогенних навантажень . – К.: Лікей, 1995. – 233 с.
5. Зразкові еталонні меліоративні системи управління «Тернопільводгосп». Фондові матеріали. - Тернопіль, 2007. - 44 с.
6. Гулик С.В. Ретроспективний аналіз лучно-степових ландшафтів Західного Поділля, їх сучасний стан та напрям розвитку. Автореферат дисертації канд. географ. наук :11.00.01 – фізична географія, геофізика і геохімія ландшафтів – Львів: нац. ун-тет ім. Івана Франка, 2011. – 20 с.
7. Ковальчук І.П., Ліщук Н.М. Меліоровані геокомплекси як категорія окультурених ландшафтних систем // Наукові записки Вінницького педуніверситету. Сер. Географія. – Вінниця, 2010. – Вип. 21. – С. 112-117.
8. Крута Н. С. Вплив меліоративних робіт на еколого-географічний стан басейну р. Луг (лівобережжя Дністра) // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія: Наук. збірник / Відп. ред. В.К. Хільчевський. – К.: ВГЛ «Обрій», 2006. – Том 11. – С. 363-369.
9. Мольчак Я.О Герасимчук З.В, Мисковець., І.Я.. Річки та їх басейни в умовах техногенезу /,. - Луцьк: РВВ ЛДТУ, 2004. - 336 с.

Abstract:

Tsaryk L., Tsaryk P., Tsaryk V., BARYSH RIVER BASIN IN THE CONDITIONS OF ANTHROPOGENIC TRANSFORMATIONS

Anthropogenic changes and transformations in the landscapes of the Barysh river basin, the left tributary of the Dniester river, caused by drainage reclamation and unbalanced land structure are considered. The changes that the geosystems of reclaimed territories have undergone have been assessed: violation of the water regime and water balance; -changes in the nature of soil-forming processes; - change in heat balance; - change of abiotic migration processes; - radical change of vegetation and fauna, etc.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОВОДЖЕННЯ З ТВЕРДИМИ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ У БАЙКОВЕЦЬКІЙ ОБ'ЄДНАНІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

А. ЦДИЛО, Л. ЯНКОВСЬКА

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)

Досліджено та оцінено обсяги накопичення і морфологічний склад твердих побутових відходів у Байковецькій об'єднаній територіальній громаді; проаналізовано причини утворення стихійних сміттєзвалищ; запропоновано заходи з запровадження системи сортування твердих побутових відходів в громаді.

Ключові слова: тверді побутові відходи, морфологічний склад ТПВ, утилізація, сортування ТПВ.

На сьогоднішній день гостро постала проблема переробки твердих побутових відходів, що значній мірі визначає санітарно-епідеміологічне благополуччя населених пунктів. Закон про обов'язковий роздільний збір сміття громадянами України (2018 р.) зайвий раз спонукає до перегляду питань поводження з ТПВ, пошуку шляхів запобігання утворенню великої кількості відходів, підняття рівня екологічної свідомості громадян [9].

Об'єкт дослідження – тверді побутові відходи Байковецької ОТГ.

Предмет дослідження – обсяги накопичення, морфологічний склад, методи поводження з твердими побутовими відходами.

Мета дослідження: проаналізувати обсяги і структуру твердих побутових відходів у Байковецькій ОТГ, розробити заходи з запровадження системи сортування твердих побутових відходів в громаді.

Результати дослідження. Байковецька об'єднана територіальна громада була створена 25 жовтня 2015 року і на даний час об'єднує 9 сільських рад. Площа громади 147,9 км², а чисельність населення – 10874 особи.

Офіційної статистики з обсягів накопичення ТПВ в громаді та його морфологічного складу немає, тому збір інформації виконувався шляхом опитування в Instagram, чергування біля контейнерів (зважування відходів, аналізу їх складу), самоспостереження.

Дослідження показало, що на даний час спостерігаються деякі відмінності в поводженні з побутовими відходами між сільською і міською місцевостями [6]. У сільській місцевості частина відходів не потрапляє в контейнер. Було встановлено, що жителі громади викидають набагато менше органіки (близько 20%, що вдвічі менше, порівняно з обласним центром [10]), оскільки мають змогу компостувати харчові відходи, використовуючи їх як добриво на присадибних ділянках.

Обсяги органічних відходів суттєво коливаються впродовж року: найбільша їх кількість потрапляє в контейнери у період з травня по вересень, найменша – в зимовий період (рис. 1.). Одна з причин – спостерігається поступове заміщення минулорічного врожаю на новий (цьогорічний).

Наприклад, це стосується картоплі, залишки якої викидаються у контейнери, щоб звільнити місце в погребях для нового врожаю, тощо.

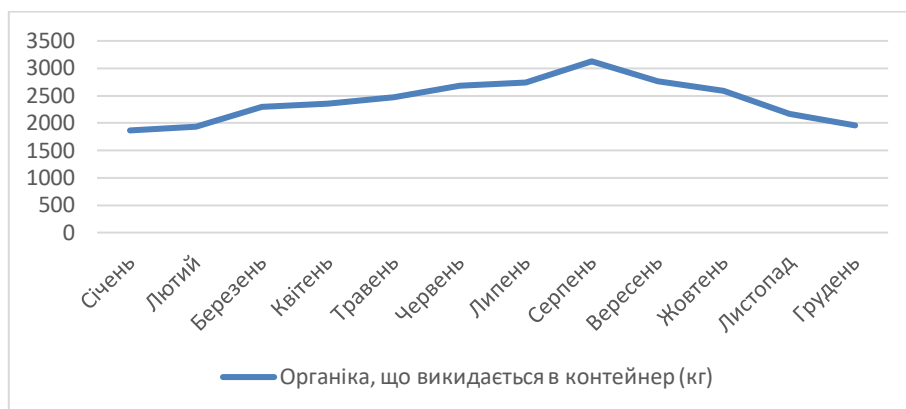

Рис. 1. Динаміка органічних відходів у Байковецькій ОТГ впродовж року

Найбільше жителями громади викидається пластику (понад третина від загального об'єму ТПВ).

В структурі пластикових відходів громади можна зустріти пластикові пляшки від води, олії, побутової хімії, канистри, поліетиленові пакети тощо. Серед різних видів пластику: поліетилен терефталат, PET або ПЕТ – 17%; поліетилен високої щільності PEHD (HDPE) – 29%; полівінілхлорид, PVC або ПВХ – 4%; поліетилен низької щільності PELD (LDPE) – 34%; поліпропілен, PP або ПП – 8%; полістирол, PS – 6%; інше – 2% (рис. 2).

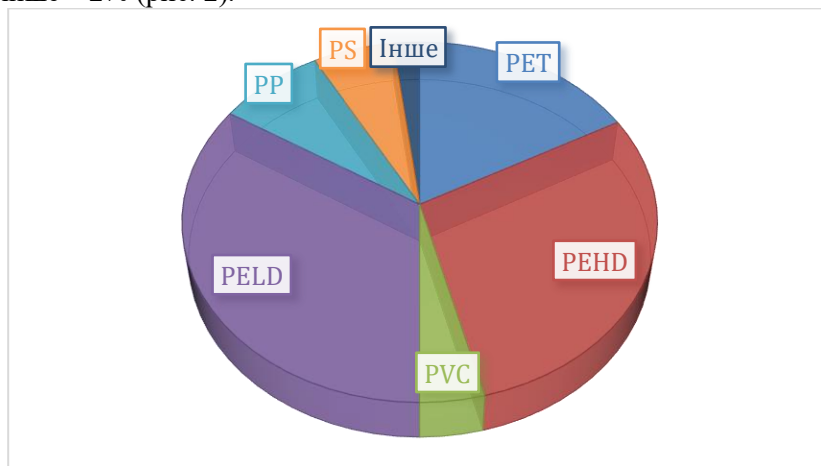

Рис. 2. Види пластику, що викидаються жителями Байковецької ОТГ

Частина використаних ПЕТ-пляшок не потрапляє в контейнер, оскільки часто використовуються місцевими господарями для зберігання молока, яке йде на продаж. По-перше, це негігієнічно. По-друге, цей тип пластику розчиняється у продукті, насичуючи його шкідливими речовинами, однією з яких є бісфенол А (BPA), що виділяється з пластику при багаторазовому використанні або частому митті такої тари. BPA сприяє розвитку раку грудей, серцевих захворювань, діабету і захворювань печінки, порушенню репродуктивної функції. Тому споживання молока з такої тари може бути небезпечним для здоров'я людей.

Найбільше паперу викидається у теплий період року (понад 20% від загального об'єму сміття). Серед паперу переважають такі види: офсетний – 33 %, газетний – 29%, мелований – 4 %, картон – 12%, дизайнерський – 5 %, пакувальний – 16 %, самоклеїтка – 1 % (рис. 3.).

Взимку велика частина паперу спалюється з метою обігріву будівель. На жаль, дехто з жителів, окрім паперу, спалює в грубках все, що горить, - і непотрібний одяг, і старе взуття, що містить гуму, тощо. Це суттєво забруднює атмосферне повітря, а сморід від димів псує відпочинок та перебування на «свіжому» повітрі. Адже під час термодеструкції гуми виділяється близько 20 різноманітних груп токсичних речовин (у тому числі, канцерогени) і, на жаль, переважна більшість із них належить до I–III класу токсичності. Тому у разі тривалого перебування особи в зоні задимлення є потенційні ризики виникнення отруєння (залежно від концентрації випарів горіння в цій зоні). При цьому ефекти токсичного отруєння можуть проявлятися як найближчим часом (у період 1–3 днів) так і бути

віддаленими.

Рис. 3. Види паперу, що викидаються жителями Байковецької ОТГ

Серед брухту переважають бляшанки від рибних консервів, металеві кришки (від пляшок та банок). Чорний метал в контейнери майже не потрапляє у зв'язку з тим, що його вигідно відсортовувати і немає проблем, щоб здати металобрухт, оскільки у села часто приїздять збирачі брухту і пропонують за нього досить пристойні кошти (тому не потрібно витратити час на транспортування таких відходів).

Скло – єдиний вид сировини, що може бути перероблений безліч разів. Кожні 10% скла знижують витрати газу на 3%, а в результаті переробки зовсім не залишається відходів. Через недосконалий збір скла як вторинної сировини, на жаль, не усе скло повертається у виробництво [4].

Дослідження показало, що у структурі склаєю Байковецької громади переважають такі види скла: віконне – 8%, технічне – 3%, оргскло – 5%, триплекс – 3%, скло з хімічних засобів – 1%, кераміка – 10%, пляшки – 70% (рис. 4).

Рис. 4. Види скла в структурі відходів склаєю Байковецької ОТГ

Таким чином, жителі Байковецької громади виносять за межі своїх господарств та викидають у контейнери в середньому 0,55-0,65 кг/особу ТПВ в день, що становить 200-250 кг/особу в рік. Розрахунки показують, що в середньому в ОТГ утворюється 2,4 тис. тон відходів споживання в рік (табл. 1).

Опитування показало, що лише 3% громадян повністю сортують сміття, близько 80% - частково сортують, а майже 20% - взагалі не сортують відходи (при чому 12% з них планують це робити в перспективі) [12] (табл. 2, рис. 5).

Причини низького рівня сортування відходів не викликають подиву, оскільки, окрім низького рівня екологічної свідомості жителів, у громаді поки що не створені належні умови для сортування ТПВ.

По-перше, у селах (окрім Байківців) відсутні контейнери для роздільного збору сміття. По-друге, низький рівень просвітницької діяльності з цього питання серед населення громади.

Таблиця 1

Характеристики ТПВ Байковецької ОТГ

Морфологічний склад	Об'єм	
	м ³	%
Органіка	2526,0	20,0
Скло	631,5	5,0
Метал	480,0	3,8
Папір	3410,0	27,0
Пластик	4673,0	37,0
Інше	909,5	7,2
Всього	12630,0	100

Таблиця 2

Сортування ТПВ жителями Байковецької ОТГ

Підходи до сортування	%
Повністю сортую	3
Сортую пластик	20
Сортую скло	12
Сортую папір	12
Сортую органіку	26
Сортую метал	9
Нічого не сортую і не збираюся	6
Нічого не сортую, але збираюся сортувати	12

Жителі Байковецької ОТГ не виявляють бажання самотужки відвозити відсортовані відходи у обласний центр, оскільки це викликає ряд незручностей, пов'язаних з затратаю часу, власних коштів на транспортування сміття тощо. Тому багато з них не бачать сенсу у цьому процесі. Окрім цього, частина громадян висловлює сумніви щодо подальшої «долі» відсортованих відходів, вважаючи, що всі вони (відсортовані чи невідсортовані) все одно врешті решт потрапляють на полігон. Це зайвий раз підтверджує необхідність роз'яснювальної роботи серед населення.

З метою врегулювання питання забезпечення безперебійного вивезення твердих побутових відходів з сіл Байковецької громади, які обслуговують товариство з обмеженою відповідальністю «Альтфатер Тернопіль» та ПП "ЕКОТЕРН", 26 травня 2020 року був підписаний договір з Тернопільською міською радою [2]. За утримання власних відходів на Малашівському сміттєзвалищі [8] Байковецька об'єднана територіальна громада зобов'язана платити м.Тернополю 350 тис. грн. в рік, так як офіційного сміттєзвалища на її території немає [1].

Контейнери у громаді розташовані поблизу найбільш людних місць: клуб, школа, зупинка, церква тощо. Відстань між ними приблизно 0,5 км. Селяни, які живуть далеко від контейнерів, часто лінуються їти туди, щоб викинути сміття. Внаслідок цього частина твердих побутових відходів опиняється у посадках, ярах і навіть у річках. Також деякі жителі спалюють їх поблизу своїх господарств, особливо це стосується пластику та великогабаритних відходів. На території громади можна побачити багато несанкціонованих сміттєзвалищ. Великою проблемою є утворення стихійних сміттєзвалищ на узбережжі рекреаційного об'єкта – Романівського ставу [13] (рис. 6). Зазвичай, особи, що викидають відходи на несанкціоновані сміттєзвалища, невідомі.

На стихійних сміттєзвалищах не ведеться облік відходів, що унеможливує забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення, екологічної безпеки навколишнього природного середовища, запобігання розвитку небезпечних геологічних процесів і явищ.

Тому пропонуємо для початку провести облік несанкціонованих сміттєзвалищ за допомогою старост сіл громади. Коли дана робота буде виконана, необхідно дані сміттєзвалища ліквідувати.

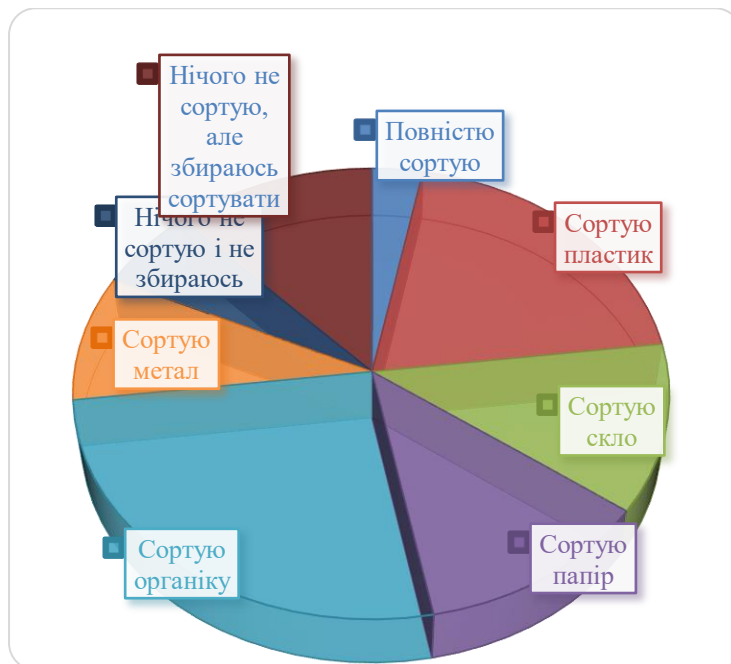

Рис.5. Підходи до сортування ТПВ жителями Байковецької ОТГ

Рис. 6. Несанкціоноване сміттєзвалище поблизу с. Романівка (фото автора)

Нами було розроблено пропозиції щодо етапів запровадження системи сортування твердих побутових відходів у Байковецькій ОТГ.

І етап

1. Пропонуємо для початку облаштувати в селах громади пункти роздільного збору сміття біля шкіл, клубів, місцевих адміністрацій.

Чому саме біля шкіл, клубів, адміністрацій? Тому що саме в цих локаціях буде легше реалізовувати просвітницьку, роз'яснювальну роботу серед населення щодо правильного сортування сміття. Для цього потрібно буде організувати чергування шкільних екобригад (біля шкіл), працівників культури (біля клубів), представників місцевої влади (біля місцевих адміністрацій). Це в свою чергу сприятиме екологічній освіті та формуванню свідомості молодого покоління (особливо шкільної молоді), а вони будуть «нести» цю інформацію в свої сім'ї, родини, поширювати серед друзів та знайомих[5, 7].

Найактивніших волонтерів варто відзначати (нагороджувати) за рахунок місцевого бюджету.

2. Потрібно ввести в громаді посаду еколога, який би здійснював контролюючу функцію (у тому числі, щодо правильного сортування сміття), а також відповідав за просвітницьку роботу серед населення [11].

3. Біля контейнерів розташувати інформаційні щити про правильне сортування ТПВ.

4. Проводити щорічно акцію «Екогромада» у День довкілля (третя субота квітня). Необхідно залучити всі охочих для прибирання узбіч, зупинок, водойм тощо. Для цього потрібне забезпечення рукавицями та сміттєвими пакетами для жителів 15 сіл громади.

Нехай, в середньому, у кожному селі до акції долучиться по 20 людей, яким вистачить 3 упаковки сміттєвих пакетів об'ємом 60 літрів. Тоді порахуємо, скільки грошей витратить громада на

цю акцію, якщо пара рукавиць коштує 4,32 грн, а упаковка пакетів – 26,70 грн.

$$((4,32 \times 20) + (26,70 \times 3)) \times 15 = 2\,497,5 \text{ (грн)}$$

Отже, акція «Екогрумада» коштуватиме громаді недорого – лише 2,5 тисячі гривень на рік.

5. Проводити роз'яснювальну роботу серед населення, ігри-тренінги щодо правильного сортування твердих побутових відходів. Пропонуємо у школах та у клубах обговорювати питання доцільності сортування сміття і загрози його спалювання або складування на несанкціонованих сміттєзвалищах. На нашу думку, акцент у даному випадку необхідно робити саме на небезпеку для здоров'я населення. Можна показувати презентації, грати інтерактивні ігри та обов'язково описувати альтернативу неправильному поводженню з ТПВ тощо [14].

II етап

6. Повністю забезпечити села громади контейнерами для роздільного збору сміття. Розташувати їх на відстані не більше 0,5 км одні від одних.

7. Збільшити штат екологів у громаді (хоча б по одному у кожному селі).

8. Стягувати штрафи за порушення правил сортування сміття.

9. Посилити контроль та стягувати штрафи за несанкціоноване спалювання та складування сміття.

III етап

10. Спорудження сміттепереробного заводу.

У «Стратегії розвитку Байковецької ОТГ на 2017-2025 рр.» передбачено спорудження сміттепереробного заводу, який матиме міжрегіональне значення [3]. Це дасть можливість отримувати додаткові кошти в місцевому бюджеті, частково забезпечити громаду власною електроенергією або теплом за рахунок видобутку біогазу, а переробка вторсировини вирішить ряд екологічних проблем, пов'язаних з чистотою довкілля та економією природних ресурсів.

Література:

1. Байківці погодилися платити Тернополю за своє сміття. URL: <https://teren.in.ua/2019/04/02/bajkivtsi-pogodylysia-platyty-ternopolyu-za-svoye-smittya/>
2. Інформація про вивіз сміття. URL: <https://bsr1653.gov.ua/news/1591108342>
3. Стратегія розвитку Байковецької об'єднаної громади на 2017-2025 роки. URL: https://rada.info/upload/users_files/04394846/75aa55bc405dd31f2c231b1c6061ec8c.pdf
4. Утилізація скла та склобою. URL: http://xn--80aeecanme1c1d6j.xn--j1amh/utylizatsiya_skla_ta_skloboyu.html
5. Новицька С., Янковська Л. Формування ставлення особистості до навколишнього середовища як основа організації екологічної освіти / С. Новицька Л. Янковська // Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної, туризмологічної та екологічної науки: матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 15 жовтня 2020 р.). Тернопіль: Вектор, 2020. С.358-364
6. Царик Л., Царик П., Янковська Л., Кузик І. Геоекологічні параметри компонентів навколишнього середовища міста Тернополя. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: географія. Тернопіль: СМП «Тайп». № 1. 2019. С.198-210.
7. Царик Л.П., Новицька С.Р., Янковська Л.В. Вікові особливості формування екологічної компетентності школярів: The IX International scientific conference "Science of and of Society" (February, 1, 2019) Accent Graphics Communications & Publishing, Hamilton, Canada, 2019. – С.887-895.
8. Чернюк Г.В., Чеболда І.Ю., Янковська Л.В., Логінов В.О. Сучасний стан природного комплексу району Малишівського сміттєзвалища Подільські читання. Екологія, охорона довкілля, збереження біотичного та ландшафтного різноманіття: наука, освіта, практика: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (10-13 жовтня, 2019 р.), Хмельницький / за заг. ред. Г.А. Білецької. – Хмельницький: ХНУ, 2019. – С. 91-93.
9. Янковська Л., Новицька С.. Проблеми та перспективи поводження з твердими побутовими відходами в Тернопільській області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка* Серія: географія. Тернопіль: СМП «Тайп». №1 (випуск 48). 2020. С. 156-162.
10. ЯНКОВСЬКА Любов. До проблеми поводження з твердими побутовими відходами у місті Тернополі // Матеріали звітної наукової конференції викладачів, аспірантів, магістрантів, студентів кафедри геоекології та методики навчання екологічних дисциплін та НДЛ «Моделювання еколого-географічних систем». – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2020.– С.38-46.
11. Tsaryk, L., Yankovs'ka, L., Tsaryk, P., Novyts'ka, S., & Kuzyk, I. (2020). Geoeological problems of decentralization (on Ternopol region materials). *Journal of Geology, Geography and Geocology*, 29(1), 196-205.
12. Янковська Л.В., Цідило А.В. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОВОДЖЕННЯ З ТВЕРДИМИ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ В БАЙКОВЕЦЬКІЙ ОТГ // I Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Екологія. Довкілля. Енергозбереження», присвячена 90-річчю Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» Полтава, НУПП, 3 – 4 грудня 2020 р.
13. Янковська Л.В., Цідило А.В. РОМАНІВСЬКИЙ СТАВ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ РЕКРЕАЦІЙНИЙ ОБ'ЄКТ БАЙКОВЕЦЬКОЇ ОБ'ЄДНANOЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ // Матеріали II Міжнародної науково-

практичної конференції «Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної, туризмологічної та екологічної науки», приурочену 30-літтю утворення географічного факультету в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка 15-жовтня 2020 року.

14. Янковська Л.В., Новицька С.Р. Підходи до вдосконалення шкільної екологічної освіти та виховання. Ecological education and ecological culture of the population: materials of the VII international scientific conference on February 25-26, 2019.– Prague: Vedecko vydavatel'ske centrum «Sociosfera – CZ», 2019. - С.38-40.

Abstract:

Tsidylo Alina, Yankovska Liubov. PROBLEMS AND PROSPECTS OF SOLID WASTE MANAGEMENT IN THE BAYKOVETSKY UNITED TERRITORIAL COMMUNITY

The volumes of accumulation and morphological composition of solid household waste in the Baykovetska united territorial community are researched and estimated; the reasons of formation of natural dumps are analyzed; measures on introduction of system of sorting of solid household waste in the community are offered.

Key words: solid household waste, morphological composition of solid household waste, utilization, sorting of solid household waste.

УДК 556.522 (477.84)

**РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
У ВЕРХІВ'І БАСЕЙНУ РІЧКИ НІЧЛАВА**

І. КУЗИК, Ю. МЕЛЬНИК

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У статті проведено ретроспективний аналіз трансформаційних процесів у верхів'ї басейну річки Нічлава. Встановлено, що на окремих ділянках річка пересихає, зникли притоки, роздвоєння русла, рукави. У порівняння із 1930 роком між селами Давидківці і Коліндяни Чортківського району, в сучасних умовах площа лісів є меншою на 400 га. Між селами Теклівка і Швайківці за останнє століття площа лісів зменшилась на 1600 га. У верхів'ї басейну річки зменшились площі водно-болотних угідь, пасовищ та сіножатей, натомість зросла площа ріллі, особливо в околицях населених пунктів.

Ключові слова: річка Нічлава, трансформаційні процеси, ретроспективний аналіз, русло річки, лісистість басейну.

Вступ. Геоекологічна оцінки трансформаційних процесів різних природно-антропогенних територій та об'єктів ґрунтуються на використанні системного, функціонального, модельного та ймовірного підходів. Міждисциплінарний характер дослідження річкових систем, зумовлює необхідність використання ще історичних (ретроспективних) підходів, що дає змогу простежити антропогенну еволюцію геосистем. Важливе значення для вивчення трансформаційних процесів річкових долин та басейнів річок мають картографічні методи. Карти є цінним джерелом даних про зміни геокомплексів. Картографічні методи допомагають провести правильну і достовірну оцінку історичного розвитку ландшафтів, прослідкувати динаміку їх змін, пов'язаних із антропогенним навантаженням. Різновікові карти певної території репрезентують не лише результати антропогенних змін природних умов, але й передають загальний напрям і динаміку зображуваних явищ у часі. Тому, *об'єктом* нашого дослідження виступає верхів'я басейну річки Нічлава. *Метою* дослідження є аналіз трансформаційних процесів у верхній частині басейну річки Нічлава за даними карт західної України Фрідріха фон Міга (1779-1783 рр.) та сучасними топографічними картами Тернопільської області (2014 р.).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Трансформаційні процеси у землекористуванні річкових басейнів досліджували Данилишин Б.М., Хвесик М.А., Ковальчук І.П., Петровська М.А., Денисик Г.І., Євсюков Т.О., Царик Л.П., Бакало О.Д. та інші. Історико-географічними дослідженнями трансформації ландшафтів Тернопільщини займаються: Гавришок Б.Б. (ретроспективний аналіз Подільських Товтр) [3]; Питуляк М.Р., Питуляк М.В (історико-географічний аналіз агроландшафтів Тернопільщини) [8] та інші. Окремо слід звернути увагу на дослідження П. Штойка «Зміни ландшафтів Західного Поділля в XV-XX ст.» та «Зміни річкових систем Західного Поділля XVII-XX ст.» [6], в яких автор провів комплексний ретроспективний аналіз антропогенних змін ландшафтів Подільського краю, в тому числі Тернопільської області.

Вихідні дані. Річка Нічлава – протікає у Чортківському районі Тернопільської області, ліва притока Дністра. Відноситься до категорії малих річок, довжина 83 км, площа басейну – 871 км² (табл.

1). Долина у верхів'ї коритоподібна, нижче – каньйоноподібна. Заплава двостороння, ширина 100-400 м., на окремих ділянках відсутня. Річище переважно звивисте, шириною від 0,3 до 5-6 м. і більше, глибина – 0,2-1,7 м. похил річки 2,1 м/км [4, с. 229]. В річку Нічлаву впадає 11 приток, загальною довжиною 124 км. Основними притоками Нічлави є: р. Нічлавка (права притока) довжиною близько 42 км, впадає в основну річку в околицях с. Давидківці Чортківського району; права притока Драпака, довжиною близько 18 км, впадає в р. Нічлаву в околицях с. Висічка; ліва притока Циганка довжиною близько 38 км, впадає в головну річку між селами Пилипче та Бабинці Борщівського району [2].

Таблиця 1

Основні морфометричні характеристики р. Нічлава [4]

Довжина	83 км
Загальне падіння	176 м
Середній нахил	2,15 %
Площа басейну	871 км ²
Щільність річкової мережі басейну	0,52 км ² /км
Площа водозабору річки	584 км ²
Середня багаторічна витрата води	1,38 м ³ /с
Кількість приток	11

Живлення р. Нічлави мішане з переважанням дощового. Льодостав припадає на грудень, скресає річка на початку березня. Долина річки відзначається високою зарегульованістю стоку: 8 ставків знаходяться власне на Нічлаві та ще 9 в її притоках [2]. Геоекологічна ситуація басейну річки Нічлави обумовлена високим ступенем сільськогосподарської освоєності території (близько 80%), надмірною розораністю (понад 60%) та низькою залісненістю (16%) [7].

До річкової долини Нічлави приурочено 25 населених пунктів, серед яких два міста Борщів і Копичинці. Загалом в басейні річки розташовано 45 адміністративних одиниць. За особливостями геоекологічної ситуації річкову долину Нічлави можна поділити на три відтинки: перший (верхня течія) – від витоків до с. Давидківці; другий (середня течія) – від с. Давидківці до м. Борщів; і третій (нижня течія) – від м. Борщів до гирла річки [13].

Верхній відтінок річки характеризується високою розораністю (48%) і сільськогосподарською освоєністю території. Найбільша розораність басейну річки спостерігається в околицях населених пунктів, водночас тут низькою є частка залужених земель (рис. 1). Невиразність річкової долини, відсутність глибокого врізу річища в прилеглі території сприяли масштабному осушенню верхів'я річки в околицях сіл Коцюбинці, Теклівка, Жабинці, Пробіжна. Витоки Нічлавки, Рудки Великої, її притоки, і власне Нічлави є складовими частинами меліоративних осушувальних систем. Створення меліоративних систем у верхів'ї р. Нічлава обумовило її маловодність. Відсутність запасів живлення річки спричиняють значні сезонні коливання рівня води, що в цілому негативно відображається на водному балансі верхнього відтинку [2].

До екологічних проблем верхньої течії р. Нічлава варто віднести значну забрудненість води мінеральними та органічними добривами, отрутохімікатами, що змиваються з прилеглих полів, а також побутові відходи, які пов'язані із життєдіяльністю населення (стихийні сміттєзвалища, смітники, стоки приватних домогосподарств тощо) [2]. Приуроченість річки до Копичинецької об'єднаної територіальної громади спричиняє істотне забруднення води від промислових та комунальних підприємств. У 2017 році зафіксовано факти несанкціонованого скидання у р. Нічлава органічних відходів від м'ясопереробного цеху, лікарні та виправної колонії у м/ Копичинці.

Результати досліджень. Порівнюючи річку Нічлаву на сучасній топографічній карті Тернопільської області масштабом 1:200 000 [10] із картою західної України Фрідріха фон Міга 1779-1783 років [5] чітко вимальовується різниця у наявності приток річки та величини їх русел. А також, у самої Нічлави русло було значно ширшим. У селі Теклівка у річку впадали дві великі праві притоки (рис. 2). На сьогоднішній день одна з них позначена штрих-пунктирною лінією. Це свідчить про те, що вона перетворилася на тимчасово пересихаючу.

Трансформація русла р. Нічлави пов'язана, в першу чергу, із господарською діяльністю та природно-кліматичними чинниками. Інтенсивна меліорація ХХ ст. та створення штучних водосховищ у с. Теклівка сприяли не тільки зарегульованості стоку річки, але й пересиханню її приток. Розораність берегів, зменшення лісистості басейну, посушливі періоди останніх років – це ті чинники, які зумовили зменшення ширини русла р. Нічлави.

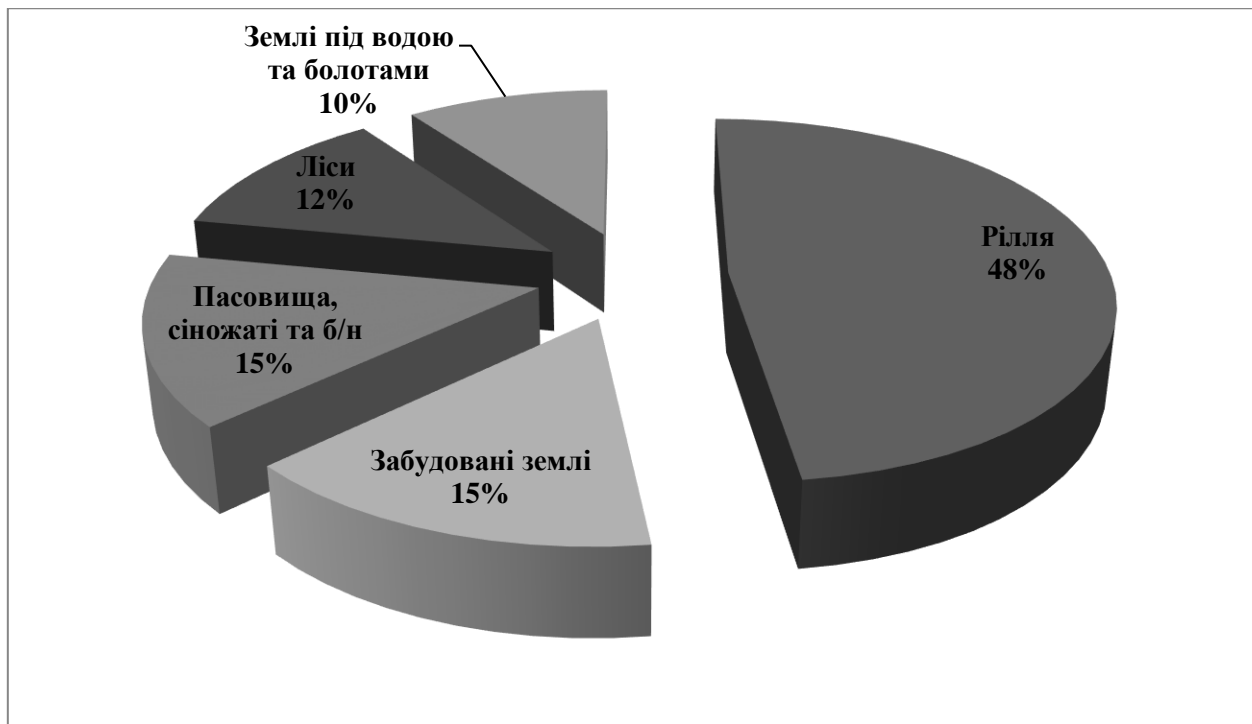
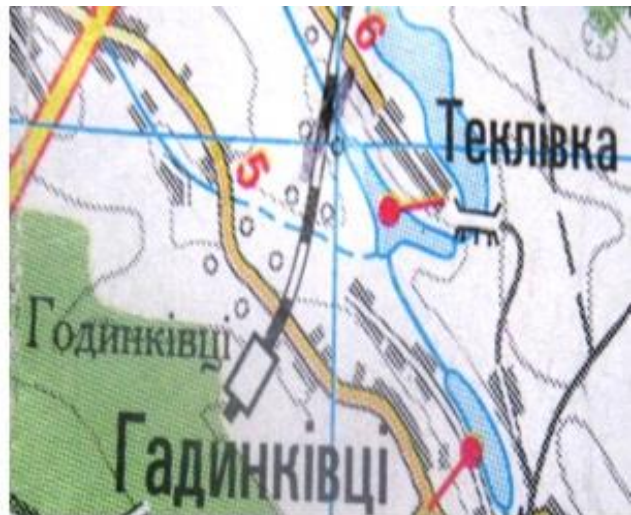

Рис. 1. Структура землекористування басейну верхньої течії р. Нічлава [2]

1779 р.

2014 р.

Рис 2. Порівняння фрагменту верхньої течії русла р. Нічлава

Чіткою простежується також те, що у XVIII ст. у селі Михалків Борщівського району русло річки Нічлави роздвоюється, а на сучасній карті цього немає. Ретроспективний аналіз карт XVIII ст. показав, що на відтинку річки від села Ланівці до села Королівка Борщівського району є п'ять лівих приток і сім правих. На сучасній карті у даній місцевості є лише одна ліва притока і дві правих, одна з яких має назву Драпака. У с. Колиндяни Чортківського району р. Нічлава утворювала три рукави. Між селами Давидківці і Тарнавка русло річки утворювало ще два рукави, яких немає на сучасній карті.

Аналіз історико-географічних особливостей розвитку ландшафтів басейну річки Нічлави засвідчив значну антропогенну зміну природно територіальних комплексів. Особливі зміни відбулись у характері лісистості басейну річки. Так, на сучасній топографічній карті (масштабом 1:200000) [10] площа лісовкритих земель між селами Колиндяни та Давидківці Чортківського району становить 16 км² (визначено за допомогою палетки). Тоді як на Топографічній карті заходу України (польській, 1930 р. масштабом 1:100000) [11] в цьому ж проміжку площа лісів становить 20 км². Тобто, за 84 роки площа лісів від с. Колиндяни до с. Давидківці, в межах басейну р. Нічлави, зменшилась на 4 км² або на 400 га (рис. 3).

Рис. 3. Порівняння лісистості фрагменту басейну р. Нічлава

Аналіз топографічної карти 2014 р. [10] засвідчив, що площа лісів між селами Теклівка і Швайківці Чортківського району становить 4 км². Тоді як на Топографічній карті заходу України (1930 р.) [11] в цьому ж проміжку площа лісів становить 20 км². Тобто, майже протягом одного століття площа лісовкритих земель від с. Теклівка до с. Швайківці (в межах басейну р. Нічлави) зменшилась на 16 км² або на 1600 га. На Польській карті 1930 року [] позначено болота, що між селами Теклівка і Гадинківці та Швайківці і Шманьківці які відсутні на сучасній карті. Це пояснюється інтенсивними процесами меліорації, які проходили на теренах Західної України у 60-х рр. минулого століття.

Висновки. Ретроспективний аналіз верхів'я річки Нічлави за картами 1779 та 1930 років засвідчив значну трансформацію ландшафтів басейну, зокрема в контексті зменшення лісистості, площі заболочених земель та звивистості русла річки. У порівнянні із сучасним станом, річка втратила значну кількість приток, річище суттєво звужилось, відсутній цілий ряд рукавів та роздвоєнь русла, річка подекуди пересихає. Тому, запровадження науково обґрунтованих рішень по збереженню й відновленню екосистеми річки Нічлава, повинно бути першочерговим кроком у раціональному водокористуванні та ефективному управлінні водними ресурсами краю. Адже без реалізації практичних заходів існують ризики втрати водного об'єкта.

Література:

1. Бакало О.Д., Царик Л.П., Царик П.Л. Трансформація еколого-географічних процесів басейну р. Джурин. Монографія. Тернопіль: СМП «Тайп», 2018. 168 с.
2. Вітенко І. Геоecологічна ситуація долини річки Нічлава. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. 2008. № 1(23). С. 183-188.
3. Гавришок Б. Ретроспективний аналіз змін лісистості Подільських Товтр (у межах Тернопільської області). Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення: збірник наукових праць. Херсон: ПП Вишемирский, 2011. 408 с.
4. Географія Тернопільської області. Т.1. Природні умови та ресурси. За ред. проф. Сивого М.Я. Тернопіль: Крок, 2017. 504 с.
5. Карта західної України Фрідріха фон Міга (1779-1783 рр.). URL: http://www.etomesto.ru/map-ukraine_karta-fon-miga.
6. Ковальчук І., Штойко П. Зміни річкових систем Західного Поділля XVII-XX ст. Геоморфологія. 1992. № 2. С. 55-73.
7. Кузик І., Кузик З. Сучасний стан та напрямки оптимізації землекористування басейну річки Нічлави. Вісник Тернопільського відділу Українського географічного товариства. Тернопіль: СМП «Тайп». №2 (випуск 2). 2018. С. 44-48.
8. Питуляк М. Р. Питуляк М. В. Історико-географічні аспекти формування агроландшафтів Тернопільщини. Історія Української географії. 2005. Вип. 12. С. 82-85.
9. Свинко Й.М. Нарис про природу Тернопільської області: геологічне минуле, сучасний стан. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. 192 с.
10. Топографічна карта Тернопільська область 1:200000. Київська військово-картографічна фабрика, 2014 р.
11. Топографические карты запада Украины 1:100000 (польские, около 1930 года). URL: <https://maps.vlasenko.net>.
12. Царик Л.П., Царик П.Л., Кузик І.Р. Природокористування та охорона природи у басейнах малих річок. Монографія. За ред. проф. Л.П. Царика. Тернопіль, СМП «Тайп», 2019. 104 с.

-
13. Царик Л., Буртак О., Царик В. Геоекологічна ситуація у басейні річки Нічлава. Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. 2018. № 2(45). С.147-153.
 14. Царик Л.П. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. 256 с.
 15. Ljubomyr P. Tsaryk, Ivan P. Kovalchuk, Petro L. Tsaryk, Bogdan S. Zhdaniuk, Ihor R. Kuzyk. (2020). Basin systems of small rivers of Western Podillya: state, change tendencies, perspectives of nature management and nature protection optimization. Journal of Geology, Geography and Geocology, 29.(3), 606-620. doi: 10.15421/112055

Abstract:

Ihor Kuzyk, Yuriy Melnyk. RETROSPECTIVE ANALYSIS OF TRANSFORMATION PROCESSES IN THE UPPER PART OF THE NICHLAVA RIVER BASIN

In the article was performed a retrospective analysis of the transformation processes of the upper reaches Nichlava riverbed. It is established that in some areas the river dries up, tributaries, bifurcation of the channel, branches disappeared. Compared to 1930 between the villages of Davydkivtsi and Kolyndyany in the Chortkiv district, in modern conditions the forest area is 400 hectares smaller. The area of forests between the villages of Teklivka and Shvaykivtsi has decreased by 1600 hectares over the last century. In the upper of the river basin, the area of wetlands, pastures and hayfields has decreased, while the area of arable land has increased, especially in the vicinity of settlements.

Key words: Nichlava river, transformation processes, retrospective analysis, riverbed, forest cover river basin.

УДК 911.3.504:656(075.8)

**ЗАБРУДНЕННЯ ВІД РУХОМИХ ДЖЕЛІЛ
У МІКРОРАЙОНАХ МІСТА ТЕРНОПОЛЯ ТА ЇХ ОЗЕЛЕНЕННЯ**

Н.СТЕЦЬКО, А.ПІЛПІНЕЦЬ

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Вступ. Сучасне міське середовище забезпечує умови життя міського населення, ці умови залежать від співвідношення природної та техногенної структури яка склалась довкіллі. Якість довкілля у містах є відображенням якості життя в регіоні, країні. Контроль за показниками забруднення повітряного середовища здійснюється постійно на різних рівнях для зменшення кількісних показників, а також усунення джерела забруднення. Значна частка викидів у повітряне середовище припадає на пересувні джерела забруднення (транспорт), які активно використовуються в міській інфраструктурі. Такі забруднення погіршують якість життя у містах. Покращення екологічної ситуації у довкіллі міського середовища, здійснюється через збільшення площ природної складової міста, а саме озеленення, що дозволяє формувати комплексну зелену зону міста. Природна структура міста забезпечує рекреаційні, санітарно-гігієнічні, естетичні та соціальні функції створює комфортне навколишнє середовище для праці і відпочинку жителів міста.

Виклад основного матеріалу. Транспорт, як сукупність транспортних засобів і шляхів сполучення має вплив на навколишнє середовище через різні види енергії, забруднювачі, які є хімічно активними і токсичними, а також формують шуми, вібрацію, ультразвук і радіоактивного випромінювання. Транспорт, транспортні засоби (пересувні джерела забруднення) - один з основних споживачів енергії, спалює більшу частину світового обсягу палива. Забруднення транспортними засобами повітряного середовища має суттєвий негативний вплив на організм людини та біоту. Особливу небезпеку становлять вихлопні гази які потрапляють у повітря у містах, де транспорт є частиною інфраструктури густозаселеного міського середовища.

Сучасні прогресивні технології дозволяють швидко визначати рівень забруднення довкілля, вирішувати питання екологічної ситуації у містах. Точне і швидке визначення факторів негативного впливу на довкілля у міському середовищі сприяє покращенню його якості. Використовуючи досвід наукових досліджень в галузі урбоекотології, фітомеліорації, ландшафтознавства можна вирішувати питання забруднення атмосферного повітря транспортними засобами у містах, шляхом створення озеленення (фітомеліорації) в центральних частинах міста, на околицях.

Комфортне проживання людей у містах залежить від природної складової міської системи. Природні складові міських систем формуються згідно ландшафтних особливостей території та давності її заселення, історичних подій які відбувались в минулому, тенденцій 20 - 21 століть.

Тернопіль має свою історію містоформування. Природна частина міста є досить значною, представлена скверами, парками, бульварами.

Озеленення міста Тернополя є нерівномірним, проте достатнім, загальна площа зелених насаджень загального користування у межах міста Тернопіль становить: 466,42 га - загальноміського значення і 110,76 - га житлових районів. Разом по місту – 577,18 га, що з урахуванням кількості населення (217,8 тис. осіб станом на 01.01.2015 р.), становить на одного мешканця міста – 26,5 м² (на 55,9 % перевищує норматив – 17 м²) [4].

У центральні частині Тернополя рівномірно розподілена зона зелених насаджень: парки, сквери, прибудинкові території. Новозбудовані мікрорайони міста з'єднанні радіально з центральною частиною міста, через зелені зони: парк Національного Відродження, імені Т. Г. Шевченка, Топільче-гідропарк, Парк Слави, парк Загребелля, парк Здоров'я, парк Воскресіння, Савич-парк, Тернопільський дендропарк, лісопарк «Кутківці» [3]. Таку систему озеленення називають системою натуральної вентиляції міста, при такому плануванні зелених зон у центр міста приходить повітря, що знаходиться поза міською територією. Навколо міста Тернополя недостатньо сформоване кільце озеленення, яке б ідеально завершувало природну складову міста і виконувало природоохоронну функцію.

Одним із джерел забруднення довкілля у місті є транспорт, який складається із: маршрутних таксі (автобуси Богдан), тролейбусів, вживаних автобусів MAN A21, а також 20 нових автобусів моделі «МАЗ-206», таксі, приватні автомобілі. Кожний із видів транспорту чинить навантаження на довкілля: шум, вібрації, вихлопні гази. Найменш шкідливий для довкілля є тролейбусний вид транспорту, проте не всі вулиці мають прокладені тролейбусні шляхи сполучення, тільки головні вулиці мікрорайонів з'єднанні із центральною частиною міста. Безпечними, щодо забруднення довкілля є нові автобуси моделі «МАЗ-206» низько підлогові які відповідають стандартам Євро-5 і оснащені двигунами внутрішнього згоряння на зрідженому паливі. У Тернополі можна замінити весь транспорт, який працює на вуглеводнях тролейбусним сполученням, або тролейбусами – гібридами, що суттєво покращило б стан атмосферного повітря у міському середовищі.

Інтенсивність руху автомобільного транспорту у місті Тернополі за дослідженням Рудакевича І.Р., і згідно розрахунків, головні вулиці міста є досить завантаженими автомобілями, на окремих з них за годину проїжджає понад 2000 автомобілів, а значить є значні забруднення вихлопними газами (рис. 1) [2].

Багато автомобілів на нерозмитнених номерах вік яких більше 10 - 15 років, не відповідають стандартам Євро – 5; 6. (табл.1). За кількістю нових автомобілів на душу населення Україна займає одну з найгірших позицій. І це не дивлячись на те, що за останній рік продажі нових автомобілів в нашій країні значно зросли. Так, згідно з дослідженням аналітиків, за підсумками продажів 2020 року на 1000 осіб в Україні припадає 2 нових автомобіля. Точно такий результат демонструє і Індія. Трохи краще показники у Білорусі та Індонезії – по 4 автомобілі [1].

Таблиця 1

Екологічні стандарти для легкових автомобілів

Екологічний стандарт	Оксид Вуглецю (II)(CO)	Вуглеводні	Леткі Органічні речовини	Оксиди Азоту (NOx)	HC+NO _x	Суспензія (PM)
Для дизельного двигуна						
Євро-1	2.72 (3.16)	-	-	-	0.97 (1.13)	0.14 (0.18)
Євро-2	1.0	-	-	-	0.7	0.08
Євро-3	0.64	-	-	0.50	0.56	0.05
Євро-4	0.50	-	-	0.25	0.30	0.025
Євро-5	0.500	-	-	0.180	0.230	0.005
Євро-6	0.500	-	-	0.080	0.170	0.005
Для бензинового двигуна						
Євро-1	2.72 (3.16)	-	-	-	0.97 (1.13)	-
Євро-2	2.2	-	-	-	0.5	-
Євро-3	2.3	0.20	-	0.15	-	-
Євро-4	1.0	0.10	-	0.08	-	-
Євро-5	1.000	0.100	0.068	0.060	-	0.005**
Євро-6	1.000	0.100	0.068	0.060	-	0.005**

Об'єм викидів вихлопних газів, з труби легкового автомобіля з бензиновим двигуном орієнтовно визначається залежно від витрати палива автомобіля. Споживання палива механічними

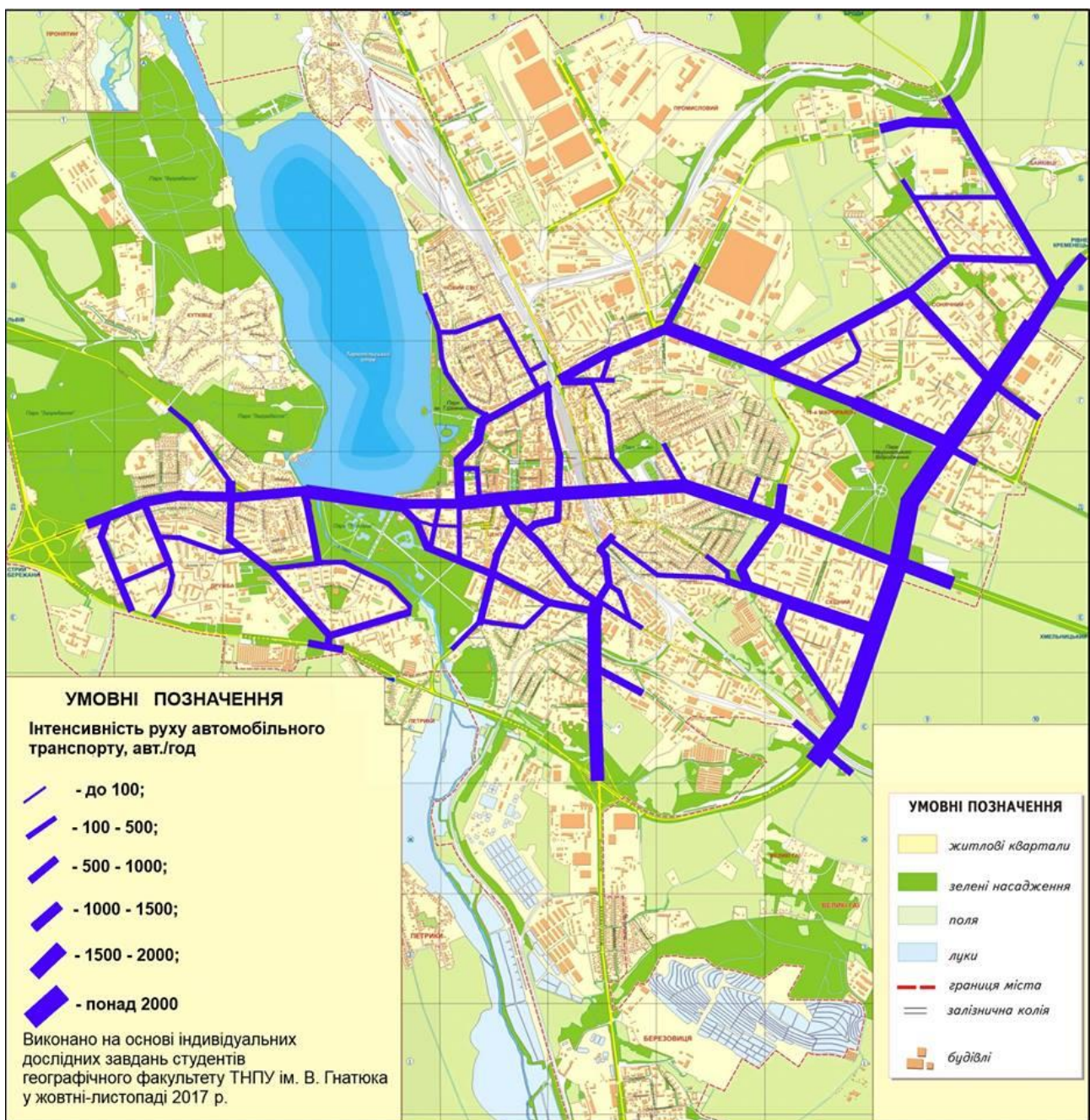

Рис. 1. Інтенсивність руху автомобільного транспорту [2]

транспортними засобами залежно від їх пробігу нормується і зазвичай вказується виробниками (це одна зі споживчих характеристик транспортного засобу). Для визначення сумарного обсягу газів, що виходять із глушника, можна орієнтуватися на такі значення - один літр спалюваного бензину призводить до утворення приблизно 16 м³ або 16000 літрів суміші різних газів (табл. 2).

З розрахунків викидів вихлопних газів з автомобілів на вулицях міста Тернополя можна зробити висновки наскільки зелені насадження спроможні покращити якість атмосферного повітря у місті Тернополі і виконують сануючу функцію.

Таблиця 2

Склад вихлопних газів двигунів внутрішнього згорання

	Бензинові двигуни	Дизелі
Азот N ₂ , об.%	74—77	76—78
Кисень O ₂ , об.%	0,3—8,0	2,0—18,0
Вода H ₂ O (пара), об.%	3,0—5,5	0,5—4,0
Вуглекислий газ CO ₂ , об.%	0,0—16,0	1,0—10,0
Монооксид вуглецю CO*, об.%	0,1—5,0	0,01—0,5
Оксиди азоту NO _x *, об.%	0,0—0,8	0,0002—0,5

Вуглеводні C _n H _m *, об.%	0,2—3,0	0,09—0,5
Альдегіди*, об.%	0,0—0,2	0,001—0,009
Сажа С**, г/м ³	0,0—0,04	0,01—1,10
Бензопірен-3,4**, г/м ³	10—20×10 ⁻⁶	10×10 ⁻⁶

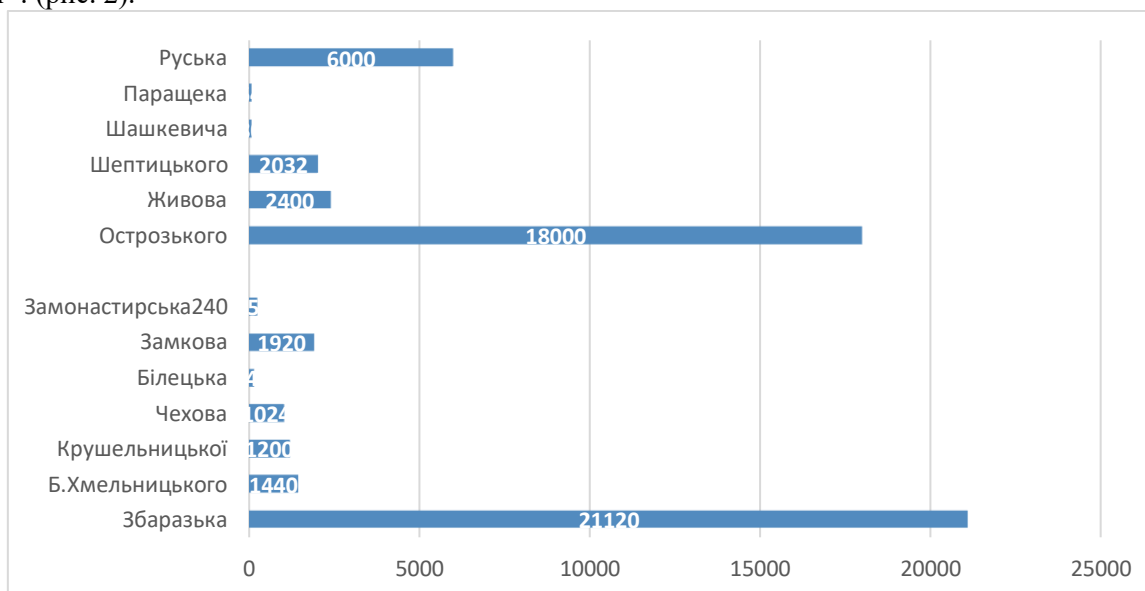
* Токсичні компоненти ** Канцерогени.

Середньостатистичний автомобіль використовує 7 л бензину на 100 км, на 1 км - 50 мл, або 0,5 л бензину. При спалюванні 1 л бензину в атмосферу викидається 16 м³ вихлопних газів, або 16000 літрів вихлопних газів.

За дослідженнями у мікрорайонах міста, кількість вихлопних газів є досить значною. Центральна частина міста по кількості вихлопних газів займає перше місце в Тернополі за 8 годин – 546048 м³ (інтенсивний робочий день транспорту), за рік - 163814400 м³.

Найбільша кількість вихлопних газів (за 8 годин) на вулицях: **Збаразькі - 168960 м³**, **Острозького - 144000 м³**, **Микулинецькі - 100736 м³**, Руські - 48000 м³, Живова - 19200 м³, Шептицького - 16256 м³. При нерівномірному озелененні, або майже відсутності озеленення на окремих вулицях екологічна ситуація є складна. Вулиця Микулинецька як і інші об'їзні дороги міста потребує реконструкції: посадки дерев, чагарників для виконання ними основної сануючої функції, підсилення декоративності рядових насаджень ландшафтними групами на узбіччі смуг, або на певній відстані від них.

Найменше викидів на вулицях: Білецькій – 1152 м³, Замонастирські - 1920 м³, Шашкевича - 640 м³. (рис. 2).

Складено за власними розрахунками

Рис. 2. Мікрорайон «Центр». Кількість вихлопних газів, з авт./год м³

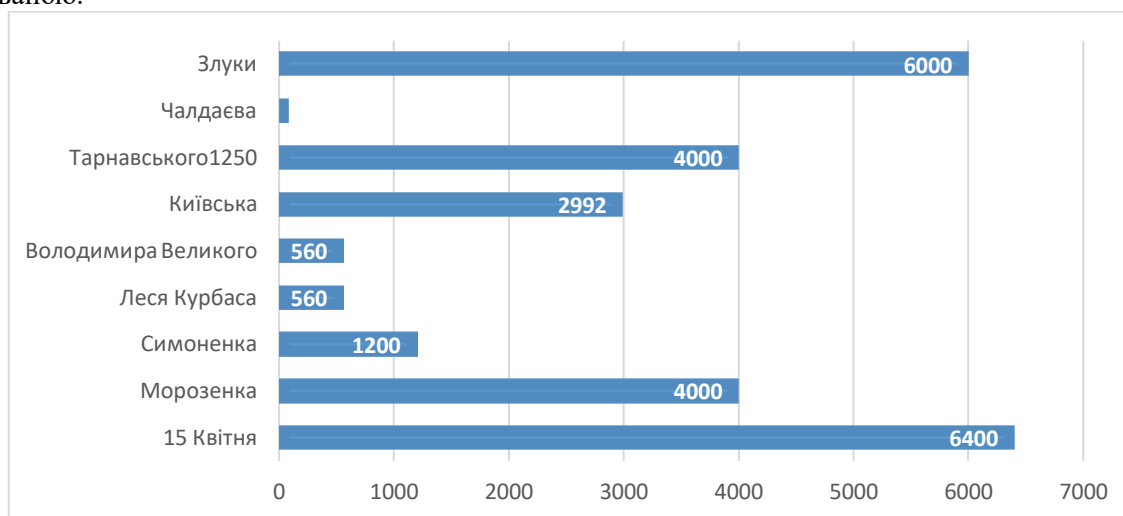
Мікрорайон «Сонячний» по кількості вихлопних газів займає друге місце в місті Тернополі, за 8 годин – 206336 м³ (інтенсивний робочий день транспорту), за рік - 61900800 м³. Найбільша кількість вихлопних газів (8 год.) на вулицях: **15 Квітня - 51200 м³**, **Злуки – 48000 м³**, **Тарнавського - 32000 м³**, **Морозенка - 32000 м³**, Київська- 23936 м³. Найменше викидів на вулицях: Леся Курбаса – 7780 м³, Володимира Великого - 4480 м³, Чалдаєва – 640 м³ (рис. 3).

Мікрорайон великий за площею, щільно забудований, частина мікрорайону прилягає до парку «Національного відродження», озеленення потребує оновлення. Зважаючи на кількість вихлопних газів, промислову зону в західній частині мікрорайону, доцільно дослідити питання раціонального озеленення і обмеження техногенного впливу на довкілля у даному мікрорайоні. Доцільно розглянути питання про перенесення об'їзної дороги з вул. 15 Квітня за межі міста і мікрорайону.

Мікрорайон «Східний» по кількості вихлопних газів займає третє місце в місті Тернополі, за 8 годин – 162688 м³ (інтенсивний робочий день транспорту), за рік - 48806400 м³. Найбільша кількість вихлопних газів (8 годин) на вулицях: **Протасевича - 51200 м³**, **Лесі Українки – 30720 м³**, **Збаразьке шосе - 28160 м³**, **Просп. С. Бандери - 24960 м³**, Довженка - 15360 м³. Найменше викидів на вулицях: Слівєнська – 7168 м³, Дівоча – 1920 м³, Монастирського - 3200 м³ (рис. 4).

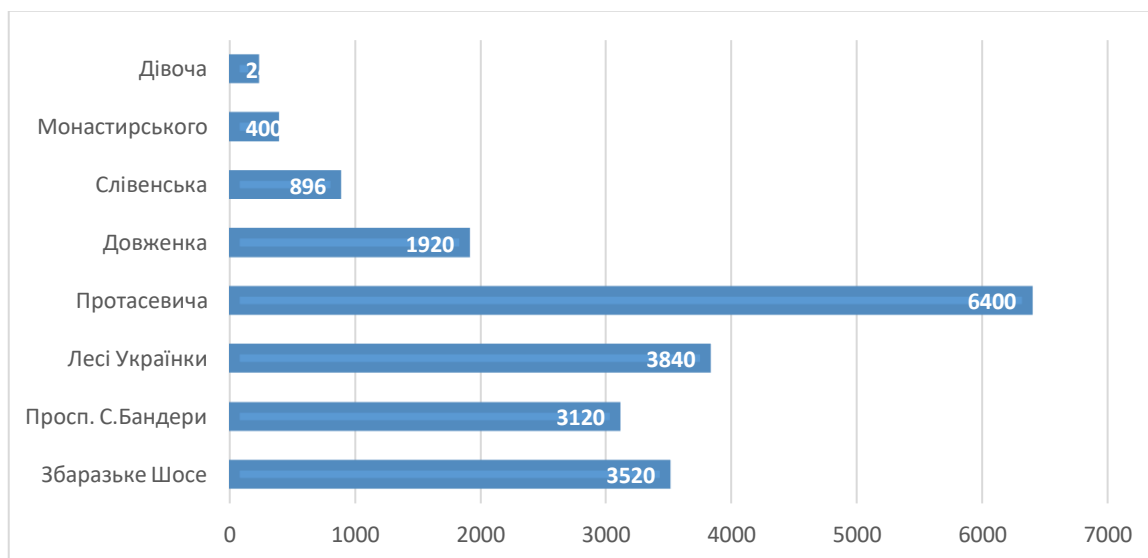
Даний мікрорайон має свої особливості у порівнянні із центральним мікрорайоном міста, відкритий простір в рельєфному відношенні є найвищою частиною міста, добре продувається

повітряними масами, найбільш завантажені головні вулиці прилягають до паркових зелених зон які добре виконують свою сануючу функцію. Правда одна із таких зелених зон по вулиці Слівенські є забудованою.

Складено за власними розрахунками

Рис. 3. Мікрорайон «Сонячний». Кількість вихлопних газів, з авт./год м³

Складено за власними розрахунками

Рис. 4. Мікрорайон «Східний». Кількість вихлопних газів, з авт./год м³

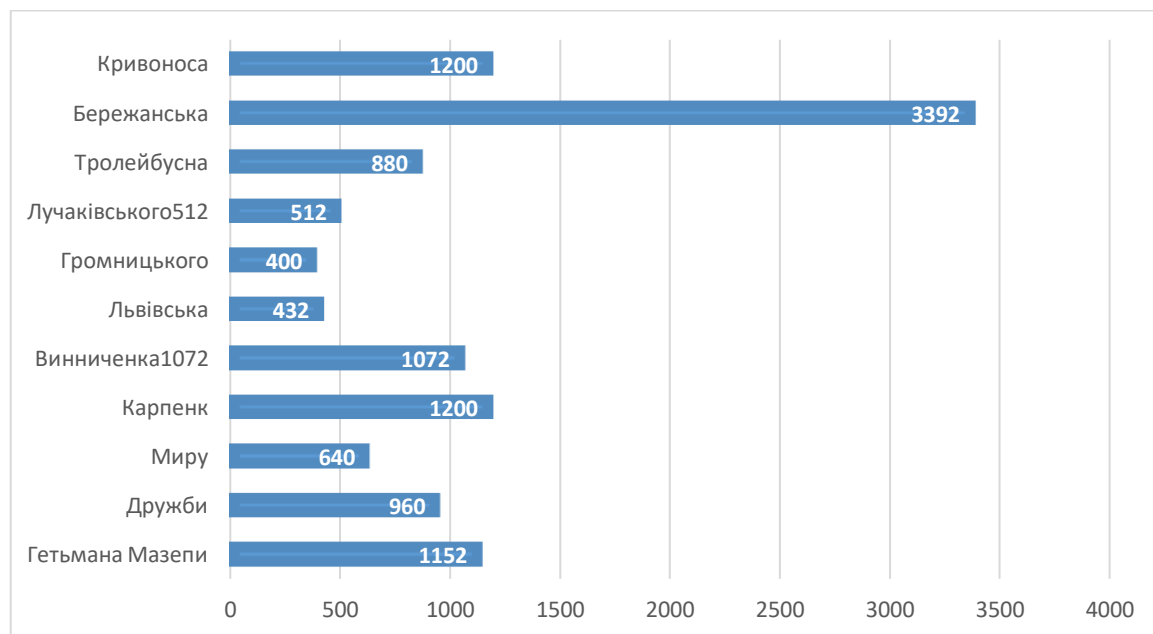
Мікрорайон «Дружба» є найчистішим в екологічному відношенні мікрорайон міста, кількість вихлопних газів найменша у Тернополі. За 8 годин (інтенсивний робочий день транспорту) – 94720 м³, за рік - 28416000 м³. Найбільша кількість вихлопних газів (8 годин) на вулицях: Бережанські - 27136 м³, Карпенка – 9600 м³, Кривоноса - 9600 м³, Гетьмана Мазепи – 9216 м³, Винниченка - 8576 м³. Найменше викидів на вулицях: Громницького – 3200 м³, Львівські -3456 м³ (рис.5).

До мікрорайону «Дружба» прилягають території: парку ім. Т.Г. Шевченка, парку «Топільче», Регіонального ландшафтного парку «Загребелля», парку «Здоров'я», акваторія Тернопільського водосховища. Незначне транспортне навантаження позитивно відображається на екологічні ситуації мікрорайону.

Загалом по місту кількість вихлопних газів від рухомих джерел за 1 день впродовж 8 год (робочий час) становить - 1009792 м³, за рік цей показник становить - 302937600 м³. Це токсичні і канцерогенні сполуки: формальдегіду, оксиду азоту, оксиду вуглецю, пилу, діоксину азоту, діоксин сірки та ін.. Така велика кількість сполук негативно впливає на соціоекосистему міста, фітомеліоративні роботи необхідно проводити залежно від екологічної ситуації в мікрорайонах міста чітко визначивши техногенне навантаження і шляхи його усунення.

Важливим є питання що до видового підбору дерев при озелененні в залежності від

містобудівної структури. Є потреба розширити мережу екопарковок у всіх мікрорайонах міста. На поживлених вулицях, де зелена зона вузька або прилегла до проїзної частини, потрібні рядові посадки, які можуть бути симетричними або асиметричними в залежності від вуличного профілю, розглянути можливості вивільнення придорожніх ділянок і створення на них захисних смуг. Місця зупинок міського транспорту облаштовувати декоративно, шляхом висаджування ґрунтопокривних кущів та багаторічних трав'янистих рослин.

Складено за власними розрахунками

Рис. 5. Мікрорайон «Дружба». Кількість вихлопних газів, з авт./год м³

На розв'язках доріг доцільно використовувати низькорослі і ґрунтопокривні кущі та багаторічні трав'янисті рослини для створення регулярно-симетричних композицій, з додаванням елементів вертикального озеленення. Вулиці міста потребують сучасних рішень в організації руху автотранспорту.

Транспорт суттєво впливає на кількісні та якісні показники атмосферного повітря у Тернополі. Озеленення (фітомеліорація) у Тернополі сприяє покращенню якості довкілля і має комплексний характер, проте чи тільки через озеленення можна покращити стан довкілля на вулицях міста Тернопіль. Збільшуючи площі парків, скверів, прибудинкових територій і не змінюючи політики, щодо промислових об'єктів, транспортних засобів, які є морально і технологічно застарілими, досягнути хороших результатів неможливо. Фітомеліорація як напрямок відтворення природних екосистем і ландшафтів у класичному розумінні передбачає: реконструкцію та заміну малоцінних і малопродуктивних насаджень високопродуктивними; створення меліоративних насаджень, що виконують ґрунтозахисну роль; максимальну ефективність та естетичність в ландшафті; можливість введення в насадження цінних порід-інтродуцентів. Максимально відтворений природний ландшафт працює в соціоекосистемі як повноцінний природний комплекс і при максимальних навантаженнях з боку техногенних навантажень втрачає свою привабливість. Тільки комплексний підхід, щодо планування території міста, де обумовлені техногенна складова і природнича можна досягти комфортних умов для жителів міста і чистого довкілля не забрудненого токсичними і канцерогенними речовинами.

Література

1. Електронний ресурс доступний <http://mmr.net.ua/autoworld/news/62615>
2. Рудакевич І.Р. Картографічне моделювання транспортних потоків у місті. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль: СМП "Тайп". -№1 (випуск 44). – 2018.- С. 71-80.
3. Стецько Н., Питуляк М., Питуляк М. Функціональна структура територіально- рекреаційної системи Тернопільської області. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль: Тайп, 2020. – № 2 (49). – С. 103–113.
4. «Схема озеленення міста» м.Тернополя виконана в архітектурно-планувальній майстерні №1 (начальник В.Токар) спільно з фахівцями ПС (керівник Ю.Палеха), авторським колективом у складі: Міністерство

Abstract:

N.P. Stetsko, A.I Pilipinets. POLLUTION FROM MOVING SOURCES IN DISTRICT CITIES OF TERNOPOL AND THEIR GREENING.

The modern urban environment provides living conditions for the urban population, these conditions depend on the ratio of natural and fabricated structure of the environment. The quality of the environment in cities is a reflection of the quality of life in the region, the country. A significant share of air emissions is accounted for by mobile sources of pollution (transport), which are actively used in urban infrastructure. Such pollution impairs the quality of life in cities. The improvement of the ecological situation in the environment of the urban environment is carried out through the increase of the areas of the natural component of the city, namely landscaping, which allows to form a complex green zone of the city. The natural structure of the city provides recreational, sanitary, aesthetic and social functions creates a comfortable environment for work and recreation of city residents.

УДК 658:663.4]:502.174](477.84)

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ПИВОВАРНОЇ ГАЛУЗІ РЕГІОНУ (НА МАТЕРІАЛАХ ТЗОВ «ПИВОВАРНЯ «ОПІЛЛЯ»)

ЧЕБОЛДА І. Ю.,

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка

ГОРУН М. В., ФАЙФУРА В. В.,

Західноукраїнський національний університет

Розглянуто основні завдання екологічного менеджменту, перспективи та переваги запровадження екологічного менеджменту на основі стандарту ISO 14001:2015 для ТзОВ «Пивоварня «Опілля». Запропоновано алгоритм запровадження систем екологічного менеджменту на ТзОВ «Пивоварня «Опілля».

Ключові слова: екологічний менеджмент, екологічне виробництво, екологічні ризики, стандарт ISO 14001:2015, ТзОВ «Пивоварня «Опілля».

Екологічний менеджмент – новітній тип управління діяльністю підприємств, орієнтований на формування та розвиток екологічного виробництва. Інтегральною його метою стає мінімізація впливів бізнес процесів на довкілля шляхом забезпечення високого рівня екологічної безпеки виробництва і споживання продукції, яку виробляє підприємство. Його система не створює обмежень чинним системам управління, а значно розширює межі та цілі управлінської діяльності через охоплення факторів навколишнього природного середовища. І дійсно, екологічні аспекти діяльності абсолютно не віддільні від всіх інших аспектів бізнес-діяльності.

Більше того, екологічні ризики описують можливі втрати і наслідки, а останні перетворюються в інтегральну частину бізнесу, яка пов'язана з рентабельністю всього виробництва [1].

Основними завданнями екологічного менеджменту згідно [4; с. 12] є:

- ✓ організація екологічно безпечних виробничих процесів;
- ✓ забезпечення екологічної сумісності всіх виробництв;
- ✓ попередження негативного антропогенного впливу на природу в процесі виробництва, споживання та утилізації продукції, що випускається;
- ✓ отримання максимального результату при мінімальній шкоді для навколишнього середовища;
- ✓ перетворення екологічних обмежень у нові можливості зростання виробничої діяльності;
- ✓ оновлення продукції виходячи з попиту та створення «зеленого» іміджу підприємства в очах громадськості;
- ✓ створення і впровадження маловідходних технологій;

✓ стимулювання природоохоронних ініціатив, що знижують витрати або сприяють зростанню доходів.

В умовах глобалізаційних процесів світової економіки, одним із найефективніших управлінських методів реалізації принципів сталого розвитку та дієвих інструментів суттєвого зменшення величин антропогенного впливу суб'єктів господарювання на довкілля є системи екологічного менеджменту, які опираються на виконання вимог стандарту ISO 14001:2015 (саме у стандартах ISO серії 14000 «екологічний аспект» визначено як елемент діяльності підприємства, його продукції або послуг, який взаємодіє або може взаємодіяти з навколишнім середовищем). Вони стали особливо важливими для підприємств харчової промисловості, оскільки саме для них вимоги щодо якості продукції, дотримання технологій виробництва та іміджеві оцінки відіграють головні ролі при позиціюванні себе на внутрішньому (українському) та закордонних (європейському) ринках, задля розширення збуту продукції й підвищення рентабельності виробництва.

Для споживачів із України та Європейського союзу вагомою є також іміджева складова виробництва продукції, в тому числі його екологічність. Як свідчить досвід, економічні втрати, зумовлені екологічними ризиками та впливами на довкілля у різних країнах Європи становлять, приблизно 3-5% від ВВП. Відповідно, запобігати формуванню екологічних збитків найкраще через запровадження систем управління, які б не потребували складного адміністрування та організації контролю, та несли б у своїй основі індивідуально мотивовану ініціативну діяльність суб'єктів господарювання, спрямовану на досягнення конкретних екологічних цілей і завдань. Останнім часом багато українських науковців присвячують питанням екологічного менеджменту свої дослідження, зокрема С. Берзіна, В. Берзін, В. Вакараш, А. Ворфоломеєв, В. Горопацький, Н. Дюжилова, О. Картавцев, Л. Кожушко, Л. Максимів, П. Скрипчук, О. Потай, С. Перминова, О. Ткач, І. Ярьськовська. Але їх праці більше стосуються загальних підходів реалізації стандартів групи ISO 14000, а от сучасні реалії вимагають дослідження питань запровадження та подальшого удосконалення системи екологічного менеджменту на підприємствах конкретних галузей – зокрема для харчових підприємств. Тому предметом нашого дослідження є особливості впровадження систем екологічного менеджменту на одному із провідних підприємств харчової промисловості Тернопільської області ТзОВ «Пивоварня «Опілля».

Пивоварня є національним виробником – її представництва працюють в усіх регіонах України. «Опілля» є одним із найуспішніших виробників, про що свідчать результати роботи – підприємство постійно входить до списку 100 кращих брендів України, а в регіоні стабільно отримує найвищу довіру серед споживачів. Підприємство пройшло кардинальну технічну реконструкцію, введені нові лінії виробництва і розливу, розширено асортимент продукції, а, відтак, назріває необхідність виходу (інтеграції) на зовнішні ринки, що потребує й удосконалення систем менеджменту.

Суттєвими перевагами запровадження менеджменту на основі стандарту ISO 14001:2015 для ТзОВ «Пивоварня «Опілля» є:

- ✓ зменшення видатків через підвищення ефективності використання енергетичних, сировинних і матеріальних ресурсів, зменшення обсягів відходів;
- ✓ оптимізація ресурсокористування і економія ресурсів й коштів шляхом вироблення продукції, що підлягає вторинній переробці або випуску побічної продукції;
- ✓ скорочення екологічних платежів;
- ✓ формування екологічного іміджу виробництва, перетворення «Опілля» на «зелений» бренд регіону та зростання довіри до продукції з боку споживачів;
- ✓ недопущення екологічних інцидентів і зниження ризику юридичної відповідальності;
- ✓ підвищення рівня ринкової конкурентоспроможності шляхом забезпечення високої якості продукції і послуг (давно встановлено прямий зв'язок між дотриманням принципів екологічної політики й екологічного управління з поліпшенням екологічних характеристик продукції – останнім часом у свідомості споживачів якість продукції все більше асоціюється з

її відповідністю екологічним стандартам);

- ✓ перспективи виходу на ринки збуту європейських країн, що є можливим тільки з дотриманням міжнародних екологічних стандартів та критеріїв екологічності продукції, технологій і організації виробництва;

- ✓ розширення можливостей для доступу до грантових фондів і кредитів;

- ✓ можливість демонстрації клієнтам та контрагентам сертифікатів екологічної відповідності, підтримка добрих стосунків із сусідніми об'єктами та громадою Тернополя, поліпшення зовнішньої комунікації;

- ✓ внутрішня ідентифікація потенціалу зменшення витрат та сфер діяльності, які потребують удосконалення.

На нинішній момент система екологічного управління на ТзОВ «Пивоварня «Опілля» не застосована. Але усвідомлення необхідності в ній вже зараз знаходить своє відображення у розробці програмних заходів щодо скорочення антропогенного впливу на довкілля та підвищення рівня екологічної безпеки виробничих процесів та покращання умов праці.

Завод шукає технологічні та організаційні шляхи зменшення шкідливих викидів в навколишнє середовище, вторинного використання відходів виробництва.

Вагоме місце займає останнім часом робота по «зеленому» позиціюванню своєї продукції і компанії в цілому.

Хоч ТзОВ «Пивоварня «Опілля» тільки починає формувати заходи, спрямовані в бік впровадження системи екологічного менеджменту, керівництво обрало правильні напрямки діяльності, і при грамотному управлінні і дотриманні всіх рекомендацій впровадження системи екологічного менеджменту на ТзОВ «Пивоварня «Опілля» може пройти максимально комфортно і беззбитково.

Одним із найважливіших кроків у запровадженні систем екологічного управління на досліджуваному підприємстві є вивчення екологічних аспектів його діяльності і на їх основі окреслення стратегічних напрямків діяльності. Відтак, перебудова системи управління підприємством передбачає заострення уваги до усіх екологічних і суміжних з ними аспектів діяльності пивоварного заводу, ідентифікацію усіх ризиків і можливостей реалізації цього плану, перегляду усієї корпоративної екологічної політики і встановлення нових екологічних цілей на кожному з етапів її реалізації. Так з урахуванням підходів, викладених у [2], цілями для ТзОВ «Пивоварня «Опілля» мають стати:

- ✓ при плануванні екодіяльності – окреслення екологічних пріоритетів підприємства, цілей, критеріїв оцінювання результатів, залучення стейкхолдерів до планування екологічної діяльності;

- ✓ при формуванні екополітики – усвідомлення екологічних задач, розроблення робочого варіанту екологічної політики та інформування про це персонал та зацікавлених осіб;

- ✓ в управлінні персоналом – мотивування персоналу, забезпечення професійної екологічної підготовки спеціалістів, котрі відповідатимуть за діяльність підприємства в галузі екоменеджменту;

- ✓ при організації екологічної діяльності – побудова структури системи екоменеджменту та розроблення процедур прийняття рішень у галузі екоменеджменту;

- ✓ в рамках контролінгу результатів екологічної діяльності – проведення внутрішніх екологічних аудитів системи менеджменту, розробка відповідної звітності, коригування відхилень, удосконалення практичної реалізації екологічної діяльності.

Враховуючи відповідні рекомендації [3, с. 49-50] і специфіку самого підприємства, ми пропонуємо алгоритм запровадження систем екологічного менеджменту на ТзОВ «Пивоварня «Опілля». Він передбачає низку конкретних послідовних кроків, реалізація яких забезпечить вище перелічені переваги бізнес-діяльності:

- 1) усвідомлення необхідності переходу до систем екологічного менеджменту і прийняття відповідного рішення з боку керівництва про розроблення та впровадження системи екологічного менеджменту на пивоварні;

- 2) організація навчання фахівців у сфері освоєння положень групи міжнародних

стандартів ISO 14001;

3) комплексна екологічна оцінка існуючої на підприємстві ситуації і системи менеджменту;

4) формування виконавчої групи з розроблення системи екологічного менеджменту на ТЗОВ «Пивоварня «Опілля»;

5) розроблення Плану впровадження системи екологічного менеджменту на підприємстві.

Алгоритм запровадження систем екологічного менеджменту на ТЗОВ «Пивоварня «Опілля» передбачає низку конкретних послідовних кроків, реалізація яких забезпечить вище перелічені переваги господарювання:

Послідовність впровадження СЕУ на ТЗОВ «Пивоварня «Опілля»

План впровадження системи екологічного менеджменту пивоварні має чітко показати виробничі та організаційні особливості підприємства, описати потреби і очікування усіх зацікавлених сторін, вимоги до нової системи менеджменту, необхідні ресурси, які треба залучити, а також визначити відповідальних осіб і встановити конкретні терміни.

Конкретизація таких завдань можлива за умови докорінної ревізії відповідальності й повноважень персоналу, проведення внутрішнього екологічного аудиту виробничих процесів і системи управління, використанню сучасних, в т. ч. інформаційно-цифрових, методів та інструментів оперативного екологічного контролю, формування системи екологічних показників діяльності підприємства, створення ефективної системи коригування дій.

Література:

1. [Впровадження системи екологічного менеджменту на підприємстві](http://www.childflora.org.ua/?page_id=66). // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.childflora.org.ua/?page_id=66
2. Годлевська М. М. Перспективи впровадження системи екологічного менеджменту на українських підприємствах // International scientific e-journal ЛОГОΣ. ONLINE, № 4 (December, 2019). // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.04.11.html>
3. Системи екологічного управління: сучасні тенденції та міжнародні стандарти. / С. В. Берзіна, І. І. Ярьськова та ін. – К: Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. – 134 с.
4. Шерстюк Р. П., Мальюта Л. Я., Мельник Л. М. Екологічне управління та безпека бізнесу. – ТНПУ. – 2017. – 338 с.

Igor Chebolda, Vasil Faifura, Maria Gorun. PROSPECTS OF INTRODUCTION OF ECOLOGICAL MANAGEMENT SYSTEMS AT THE BREWERY INDUSTRY ENTERPRISES OF THE REGION (ON THE MATERIALS OF PIVOVLANYA OP)

The main tasks of ecological management, prospects and advantages of introduction of ecological management on the basis of the ISO 14001: 2015 standard for LLC Opillya Brewery are considered. An algorithm for the introduction of environmental management systems at Opillya Brewery LLC is proposed.

Key words: ecological management, ecological production, ecological risks, standard ISO 14001: 2015, Opillya Brewery LLC.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Я.МАРИНЯК

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,

У статті наведено комплексне вирішення наукової проблеми обґрунтування теоретико-методологічних засад розвитку ринку туристичних послуг у світі в умовах просторової поляризації та розробки концептуальних настанов й практичних рекомендацій щодо удосконалення управлінських процесів. Узагальнено наукові підходи до визначення поняття світовий туристичний ринок туристичних послуг. Проведено дослідження світового ринку туристичних послуг, що дозволило у період 2005–2019 рр. виявити його сучасні тенденції та використати їх для обґрунтування напрямів розвитку ринку туристичних послуг світу в умовах просторової поляризації.

Ключові слова: туризм, послуга, ринок туристичних послуг, просторова поляризація, розвиток.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Визначальними характеристиками розвитку світового ринку туристичних послуг є просторова поляризація, диференціація туристичних регіонів макро- та мегарівня, відмінності в ступені впливу туризму на соціально-економічні показники. Диспропорція та асиметрія розвитку світового туристичного ринку, який представляє собою інтегровану багаторівневу систему туристичних регіонів, викликана природно- кліматичною, економіко-географічною, демографічною, інфраструктурною та історичною поляризацією.

Аналіз останніх публікацій. Теоретичними засадами цього дослідження є праці зарубіжних та вітчизняних вчених різних галузей, зокрема: В. Герасименко, О. Любіцевої, Н. Мешко, Т. Ткаченко, І. Черниш та ін. Дослідження процесів просторової організації та просторової поляризації ринку туристичних послуг проводили вчені зарубіжжя: А. Александрова, Р. Батлер, С. Кемпбел, І. Пірожник, Д. Пірс, Ж. Турот, Т. Хілс та ін.

Формування цілей статті. Постановка завдання. Основним завданням є обґрунтування теоретико-методологічних засад розвитку ринку туристичних послуг у світі в умовах просторової поляризації. Для досягнення поставленої мети сформульовано та вирішено такі завдання:

- а) розробити методичні засади дослідження розвитку світового ринку туристичних послуг;
- б) обґрунтувати сутність просторової поляризації ринку туристичних послуг, здійснити типізацію моделей та класифікувати детермінанти формування просторово-поляризаційного розвитку ринку світових туристичних послуг;
- в) дослідити особливості розвитку світового ринку туристичних послуг в умовах просторової поляризації.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи значний вплив туристичної галузі на параметри соціально- економічного розвитку окремих країн та регіонів світу [68-73] важливим науково-практичним завданням є дослідження факторів та закономірностей стрімкого розвитку туризму та супутніх галузей певних географічних регіонів та занепад інших, визначення передумов нерівномірності цього процесу. Це можливо за умови комплексної оцінки розвитку світового ринку туристичних послуг, визначення факторів, які у свою чергу призводять до об'єктивного процесу просторової поляризації ринку, оцінки ступеню впливу цих факторів на розвиток туризму окремих географічних регіонів.

Аналіз розвитку світового туристичного ринку пропонується проводити, використовуючи науково-методичний підхід, який складається з 5 послідовних, взаємопов'язаних етапів (рис. 1).

Запропонований підхід до дослідження світового ринку туристичних послуг покликаний забезпечити науково-методичний базис визначення специфіки диспропорційного розвитку туристичних мезорегіонів у просторовій ієрархічній системі світового туристичного ринку.

Алгоритм комплексного аналізу розвитку світового ринку туристичних послуг

1.	Аналіз туристичних потоків за туристичними макро-(мезо-) регіонами
2.	Аналіз динаміки та прогнозу соціально-економічних показників розвитку туристичних послуг макро-(мезо-) регіонів світу 1) Дослідження динаміки надходжень від туризму

	2) Дослідження динаміки та прогнозу внеску туризму до ВВП 3) Дослідження динаміки та прогнозу об'ємів капітальних інвестицій в туризм 4) Дослідження динаміки та прогнозу витрат, що відносяться до внутрішнього туризму 5) Дослідження динаміки та прогнозу витрат, які відносяться до виїзного туризму 6) Дослідження динаміки та прогнозу кількості зайнятого населення в туризму
3.	Оцінка конкурентоспроможності туристичних ринків країн та регіонів на підставі індексу конкурентоспроможності країн у секторі подорожей і туризму 1) Аналіз індексу та субіндексів конкурентоспроможності країн у секторі подорожей та туризму
4.	Визначення стану та трансформації ієрархічної структури світового туристичного ринку

Рис. 1. Науково-методичний підхід до дослідження світового ринку туристичних послуг (розроблено автором)

1. Аналіз туристичних потоків за туристичними макрорегіонами. Кількість міжнародних туристичних прибуттів у 2019 році досягла близько 1,5 мільярда, що на 4%, або на 54 мільйони перевищує показники 2018 року. Міжнародні туристичні прибуття у регіонах світу у млн. осіб станом на 2018 р. показано у таблиці 1.

Таблиця 1.

Міжнародні туристичні прибуття у регіонах світу у млн. осіб станом на 2018 р. [8-10]

	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018
Світ	531	680	809	952	1195	1323	1401
Європа	308,5	392,9	452,7	487,7	605,1	970,6	710,0
Північна Європа	36,4	44,8	54,7	56,6	69,8	78,0	78,9
Західна Європа	112,2	139,7	141,7	154,4	181,6	192,7	200,4
Центральна / Східна Європа	58,9	69,6	95,3	98,6	122,4	133,7	141,3
Південь	100,9	139,0	161,1	178,1	231,4	266,2	289,3
Європейський Союз	271,0	336,8	367,5	383,0	478,6	537,6	562,9
Азіатсько-Тихоокеанський регіон	82,0	110,4	154,1	208,2	284,1	323,1	347,7
Північно- Східна Азія	41,2	58,4	85,9	111,5	142,1	159,5	169,2
Південно-Східна Азія	28,5	36,3	49,0	70,5	104,2	120,4	128,7
Океанія	8,1	9,6	10,9	11,5	14,3	16,6	17,0
Південна Азія	4,2	6,1	8,3	14,7	23,5	26,6	32,8
Американський регіон	108,9	128,2	133,3	150,4	193,8	208,7	215,7
Північна Америка	80,5	91,5	89,9	99,5	12,5	134,8	142,2
Карибський регіон	14,0	17,1	18,8	19,5	24,1	16,0	25,7
Центральна Америка	2,6	4,3	6,3	7,8	10,2	11,2	10,8
Південна Америка	11,7	15,3	18,3	23,6	31,9	36,7	37,0
Африка	18,7	26,2	34,8	50,4	53,6	62,7	67,1
Північна Африка	7,3	10,2	13,9	19,7	18,0	21,7	23,9
Африка на південь від Сахари	11,5	16,0	20,9	30,7	35,6	41,0	43,3
Близький Схід і Північна Африка	12,7	22,4	33,7	55,4	58,1	58,1	60,5

продовження таблиці 1

	Загальна частка у %	Частка, %		Частка у % до базового 2005 р.
		2017/2016	2018/2017	
	2018	2017/2016	2018/2017	2000/2018
Світ	100	7,0	5,4	5,0
Європа	50,7	8,6	5,5	4,8
Північна Європа	5,6	8,0	0,5	4,1
Західна Європа	14,3	6,1	4,0	3,3
Центральна / Східна Європа	10,1	5,6	5,0	4,7
Південь	20,7	12,9	8,2	6,3
Європейський Союз	40,2	7,7	4,4	5,0
Азіатсько-Тихоокеанський регіон	24,8	5,7	7,3	6,6
Північно- Східна Азія	12,1	3,4	6,1	5,3
Південно-Східна Азія	9,2	8,8	6,8	7,8
Океанія	1,2	6,1	2,8	5,1
Південна Азія	2,3	6,2	19,4	10,5

Американський регіон	15,4	4,7	2,3	4,6
Північна Америка	10,1	4,3	3,7	4,6
Карибський регіон	1,8	3,0	-1,4	3,5
Центральна Америка	0,8	4,6	-2,4	4,2
Південна Америка	2,6	7,7	1,2	5,8
Африка	4,8	8,5	7,0	3,6
Північна Африка	1,7	14,7	10,1	2,4
Африка на південь від Сахари	3,1	5,5	5,4	4,4
Близький Схід і Північна Африка	4,3	4,7	4,7	0,9

У 2019 році в усіх регіонах спостерігалось зростання кількості міжнародних прибуттів. Однак невизначеність навколо Brexit, банкрутство найбільшої туристичної компанії Thomas Cook, геополітична і соціальна напруженість і глобальний економічний спад сприяли сповільненню зростання в 2019 році, як порівняти з винятковими темпами 2017 року і 2018-го. Це сповільнення торкнулося переважно країн з розвинутою економікою, зокрема Європи і Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

У структурі прибуттів перше займає Європа 724 млн. осіб (51%), Азіатсько-Тихоокеанському 364 млн. осіб (24,0%), Американський регіон 220 млн. осіб (16%), Африка 71 млн. осіб (5%), Близький Схід 64 млн. осіб (4%). Як зауважили в UNWTO, статистичні дані дають змогу називати туризм надійним і сталим сектором світової економіки, навіть в умовах нестабільності, невизначеності й соціальних потрясінь див. рис. 2.

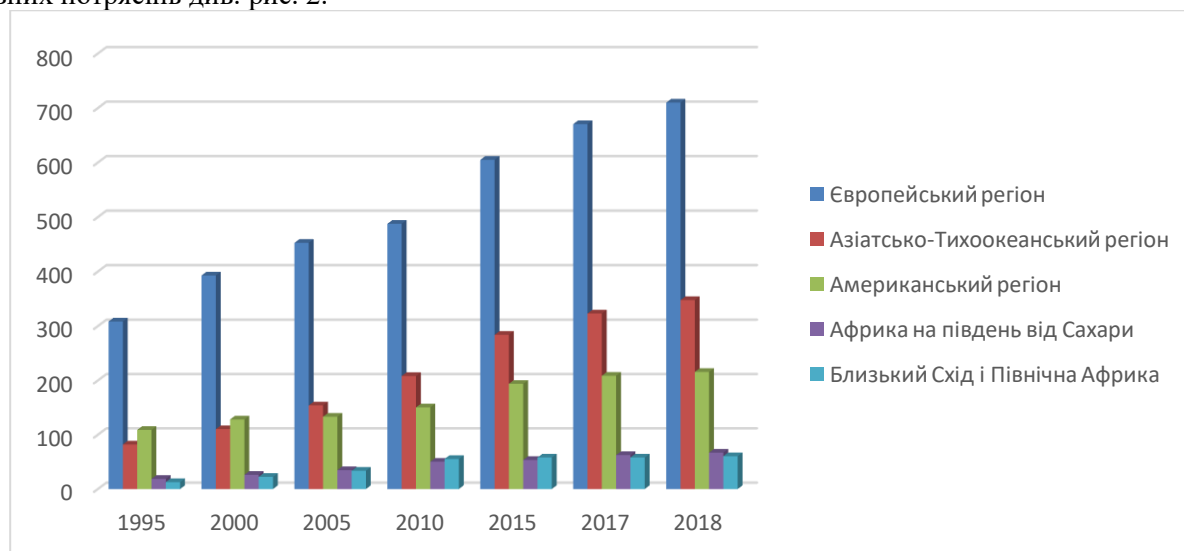

Рис. 2. Динаміка міжнародних туристичних прибуттів за регіонами світу, 1995-2018 рр. млн. осіб. (складено автором на основі [10])

За даними організації, у 2019 році кількість поїздок на Близький Схід зросла на 8%, до Азії - на 5%, до Африки - на 4%. Кількість подорожей до Європи дещо знизилася, як порівняти з попередніми роками, проте регіон продовжує лідувати за кількістю міжнародних прибуттів – 743 млн іноземних гостей (плюс 4%). Північну і Південну Америку туристи відвідували на 2% частіше, ніж роком раніше. Водночас кількість поїздок до Південної Америки помітно знизилася через протести в низці країн.

Витрати туристів у зарубіжних поїздках 2019 року продовжували зростати, особливо в країнах, що приймають найбільшу кількість іноземних гостей. Так, Франція повідомила про зростання витрат туристів на 11%, США - на 6%. Водночас Бразилія і Саудівська Аравія заявили про зниження витрат туристів.

На 2020 рік прогнозували від 3% до 4% приросту міжнародного туризму. Позитивний вплив на туристичний сектор, за прогнозами UNWTO, мали мати спортивні, включно з Олімпійськими іграми в Токіо, й культурні заходи, як-от Ехро 2020 Dubai, які відомо через пандемію Covid-19.

Розглянемо, топ-10 країн лідерів світового туризму за міжнародними туристичними прибуттями див. табл. 2. Лідером є Франція 90,2 млн. туристів, що на 80 тис. більше, ніж у 2018 р.

Міжнародні туристичні прибуття, у 2018 – 2019 рр. млн. осіб [9-10]

№ п/п	Країни	млн. осіб	
		2018	2019
1.	Франція	86,9	90,2
2.	Іспанія	81,8	83,8
3.	США	75,9	78,7
4.	Китай	60,7	67,5
5.	Італія	58,3	64,6
6.	Туреччина	37,6	52,5
7.	Мексика	39,3	44,9
8.	Таїланд	35,4	39,7
9.	Німеччина	37,5	39,4
10.	Велика Британія	37,7	36,9

2. Аналіз динаміки та прогнозу соціально-економічних показників розвитку ринків туристичних послуг макрорегіонів світу. Дослідження динаміки надходжень від туризму. У Європі у 2018 р., на яку припадає 39,3% надходжень від міжнародного туризму в світі, сума надходжень від туризму за 2018-2019 рр. збільшилися в абсолютному вимірі на 61,0 млрд. дол. США і досягла 570,5 млрд. дол. США (483,0 млрд. євро) (рис. 3).

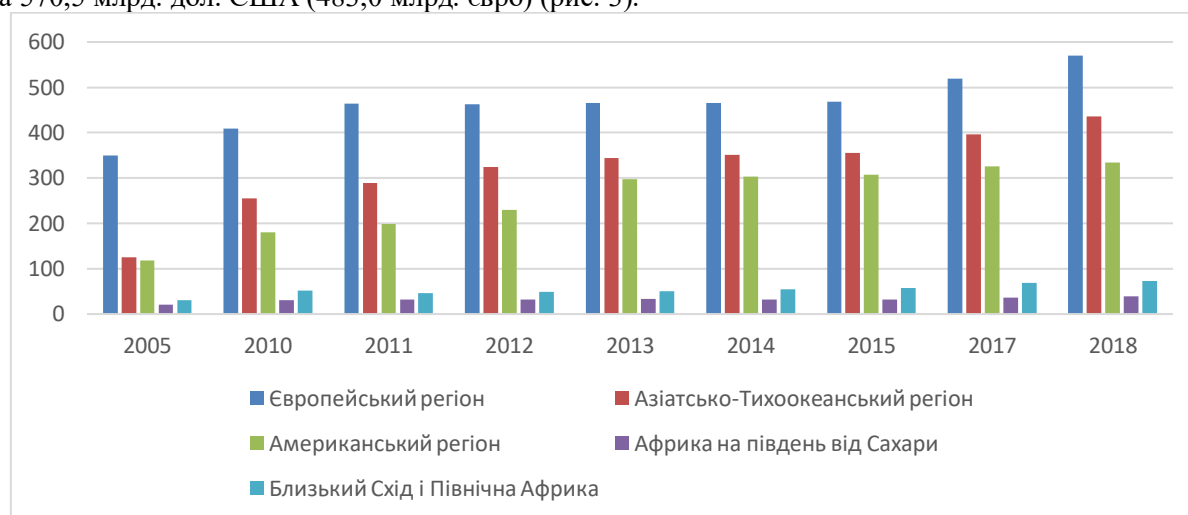

Рис. 3. Динаміка надходжень від туризму за регіонами світу, 2005-2018 рр. [9-10].

У 2018 р. в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (частка 30,0%) сума надходжень від туризму у порівнянні з 2017 р. збільшилася на 39,5 млрд. дол. США, досягнувши 435,5 млрд. дол. США (368,7 млрд. євро). В Американському регіоні (частка 23,0%), сума надходжень збільшилася 7,8 млрд. дол. США і в цілому склала 333,6 млрд. дол. США (282,5 млрд. євро).

Таблиця 3.

Надходження від туризму за регіонами світу у млрд. дол. США станом на 2018 р. [10]

	Зміни за роки у %		Частка у цілому, %	Млрд. дол. США		
	2017/2016	2018/2017		2018	2017	2018
Світ	5,2	4,4	100	975	1,346	1,451
Європа	7,5	4,9	39,3	422,8	519,5	570,5
Північна Європа	5,7	1,1	6,5	60,6	88,6	93,9
Західна Європа	4,7	3,3	12,9	152,4	170,9	187,5
Центральна / Східна Європа						
	7,0	8,8	4,7	48,3	60,7	68,7
Південь	11,2	6,9	15,2	161,5	199,3	220,4
Європейський Союз	6,8	3,3	33,1	354,9	438,6	480,7
Азіатсько-Тихоокеанський регіон	4,3	7,4	30,0	254,4	396,0	435,6
Північно- Східна Азія	-1,5	8,9	13,0	123,0	168,1	188,4
Південно-Східна Азія	9,1	4,7	9,8	68,5	130,6	142,3

Океанія	6,1	6,9	4,2	42,8	57,4	61,1
Південна Азія	13,9	10,4	3,0	20,1	39,9	43,6
Американський регіон	0,9	0,3	23,0	215,5	325,8	333,6
Північна Америка	0,7	0,1	17,8	164,8	252,4	258,9
Карибський регіон	0,5	-1,3	2,2	23,3	31,8	32,0
Центральна Америка	4,8	1,0	0,9	6,9	12,6	12,8
Південна Америка	1,1	3,4	2,1	20,5	29,0	29,9
Африка	7,7	1,6	2,6	30,4	36,4	38,4
Північна Африка	9,3	3,8	0,7	9,7	9,9	10,7
Африка на південь від Сахари	7,1	0,7	1,9	20,8	26,5	27,7
Близький Схід і Північна Африка	14,6	4,2	5,0	52,2	68,4	73,0

На Близькому Сході (частка 5,0%) сума надходжень від туризму виросла, згідно з оцінками, на 4,6 млрд. дол. США і досягла 73,0 млрд. (61,8 млрд. євро), та в Африці (частка 2,6%) збільшення надходжень дорівнювало 2 млрд. дол. США, а загальна сума склала 38,4 млрд. дол. США (32,5 млрд. євро). Усі субрегіони світу у 2018 р. продемонстрували збільшення надходжень від туризму до економік у порівнянні з 2017 р..

У провідній десятці в 2018 р. країн по надходженнях від туризму у % перше місце займає Китай 21% у порівнянні з 2017 р., далі за порядком, та відповідно йдуть Японія 19%, Австралія 11%, Італія 7%, Франція 6%. Замикають провідну десятку США та Велика Британія по 2%.

У провідній десятці країн по надходженнях від туризму очолюють США див. табл. 4.

Таблиця 4

Міжнародні туристичні прибуття, 2018 млн. осіб [10]

№ п/п	Країни	Млн. осіб
1.	США	214,0
2.	Іспанія	74,0
3.	Франція	67,0
4.	Таїланд	63,0
5.	Велика Британія	52,0
6.	Італія	49,0
7.	Австралія	45,0
8.	Німеччина	43,0
9.	Японія	41,0
10.	Китай	40,0

3. Дослідження динаміки та прогнозу внеску туризму до ВВП. У 2018 р. Європа, Америка та Азіатсько-Тихоокеанський регіон демонструють майже однакові обсяги внеску туристичної галузі до ВВП – 1923,8 млрд. дол. США, 2166,57 млрд. дол. США та 2139,86 млрд. дол. США відповідно, це підкреслює їх сталий розрив з Африкою та Близьким Сходом (рис. 4).

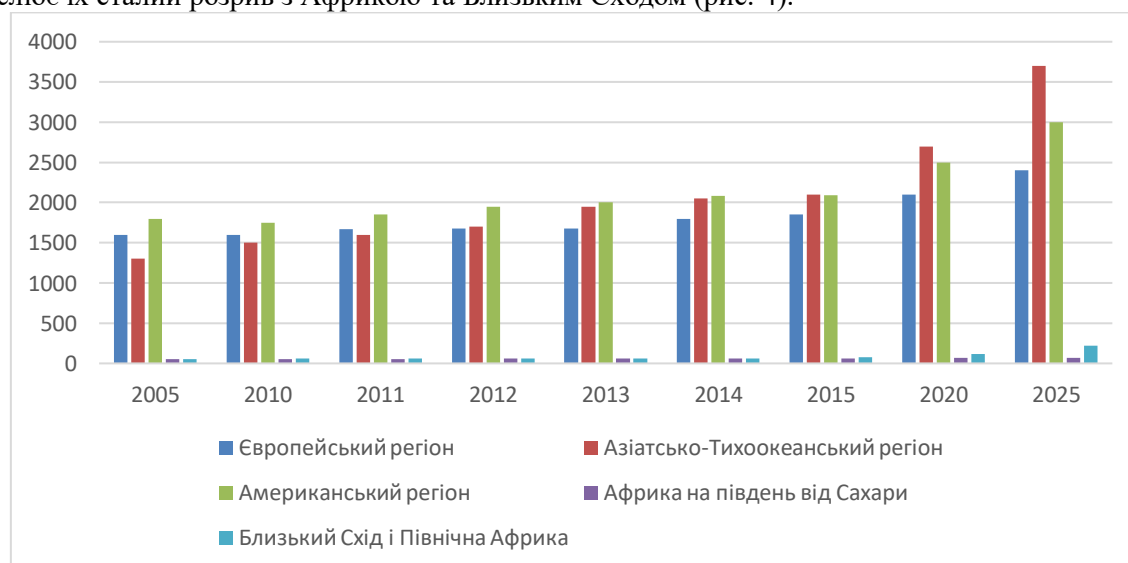

Рис. 4. Динаміка та прогноз внеску туризму до ВВП за регіонами світу, млрд. дол. США, 2005-2025 рр. (складено автором на основі [7, 8-10]).

Найвищі темпи росту внеску від туристичної діяльності до ВВП з 2005 р. по 2015 р. зафіксовано у Азіатсько-Тихоокеанському – 62,8% та Близькому Сході - 34,6%, тоді як у Африканському регіоні збільшення склало 21,3%, у Америці – 17,5%, у Європі – 6,01%. За прогнозами Всесвітньої ради з туризму та подорожей [7] к 2025 р. обсяг туристичної діяльності у ВВП у Європі складатиме – 2434,38 млрд. дол. США (+26,5%), у Америці – 3033,26 млрд. дол. США (+40,0%), у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні – 3717,22 млрд. дол. США (+73,7%), у Африці – 243,10 млрд. дол. США (+47,6%), на Близькому Сході – 349,517 млрд. дол. США (+57,8%).

4. Дослідження динаміки та прогнозу обсягів капітальних інвестицій в туризм. За обсягами капітальних інвестицій в туристичну галузь з 2010 р. беззаперечним лідером є Азіатсько-Тихоокеанський регіон, що є результатом постійної розбудови, оновлення та розширення туристської інфраструктури, до складу якої входить уся сукупність підприємств та установ, діяльність яких спрямована на задоволення потреб туристів.

У 2015 р. обсяг капітальних інвестицій в туристичну галузь у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні досяг 292,71 млрд. дол. США, що на 60,6% більше ніж у 2005 р. Друге місце після Азіатсько-Тихоокеанського регіону за обсягом капітальних інвестицій в туристичну галузь (проте з набагато нижчим темпом росту зазначеного показника) посідає Америка – 220,15 млрд. дол. США (+9,24%), далі слідують Європа – 187,77 млрд. дол. США (+13,9%), Близький Схід - 47,31 млрд. дол. США (+34,2%) та Африка - 27,53 млрд. дол. США (+57,07%) (рис. 5).

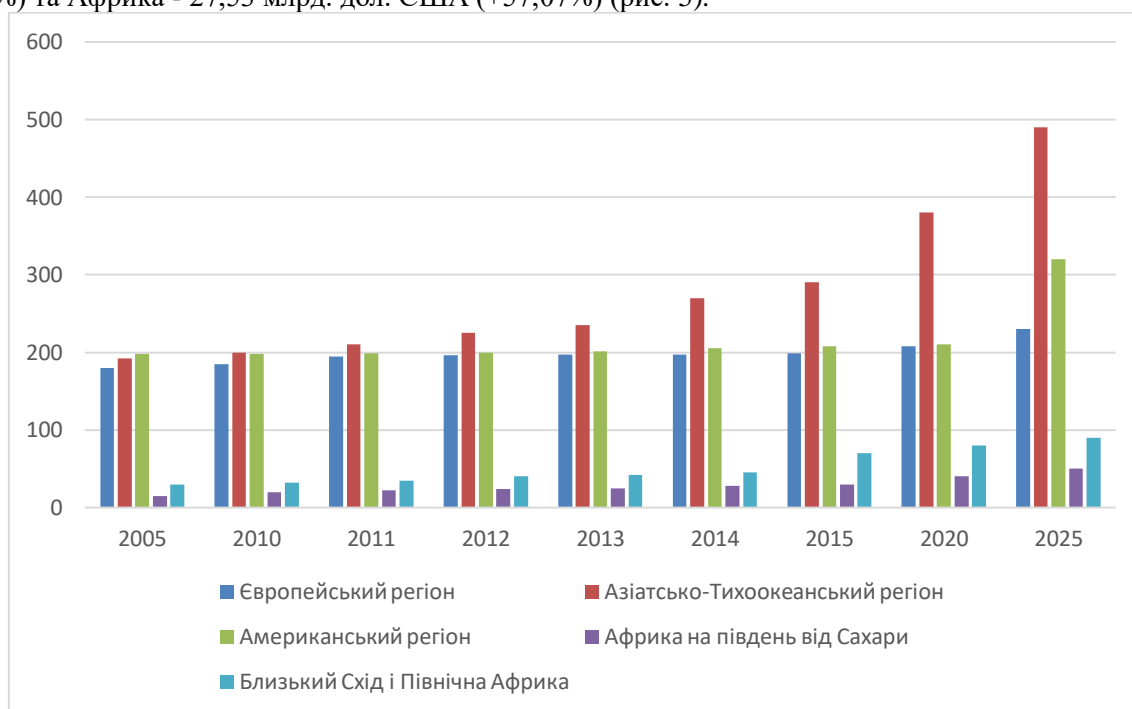

Рис. 5. Динаміка та прогноз обсягів капітальних інвестицій в туристичну галузь за регіонами світу, млрд. дол. США, 2005-2025 рр. (складено автором на основі [7])

Прогноз, заснований на даних Всесвітньої ради з туризму та подорожей [7], підтверджує стрімкий розвиток туризму у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, що природно позначиться на збільшенні обсягів капітального інвестування туристичної діяльності, які у 2025 р. збільшаться на 71,5% та досягнуть 502,10 млрд. дол. США.

Значне поживлення спостерігатиметься і в інших регіонах. Так, на Близькому Сході інвестиції у туристичну галузь збільшаться на 85,96%, у Америці на 50,33%, у Європі на 33,2%, у Африканському регіоні на 48,18%.

5. Дослідження динаміки та прогнозу витрат, що відносяться до внутрішнього туризму. Для макроекономічного аналізу ринку туристичних послуг і його впливу на конкретний регіон вкрай важливо проаналізувати туристичні витрати відвідувачів під час здійснення подорожі. Згідно з IRTS 2008 під туристськими витратами розуміється «сума, яка витрачається на придбання споживчих товарів та послуг, а також інших цінностей для власного користування або передачі іншим особам при підготовці до туристської поїздки та під її час» [7, с. 31].

IRTS 2008 пропонують виділяти три категорії туристських витрат виходячи з країни постійного

проживання осіб: витрати, що відносяться до внутрішнього туризму, - це туристські витрати відвідувача в рамках економіки, резидентом якої він являється; витрати, які стосуються в'їзного туризму, - це туристські витрати відвідувача в рамках економіки, резидентом якої він не являється; витрати, що відносяться до виїзного туризму, - це туристські витрати відвідувача за межами економіки, резидентом якої він являється [7, с. 34].

У 2015 р. обсяги витрат туристів-резидентів Європейського, Американського та Азіатсько-Тихоокеанського регіонів було максимально приближені один до одного та склали 1184,84 млрд. дол. США, 1201,72 млрд. дол. США та 1230,45 млрд. дол. США відповідно (рис. 6).

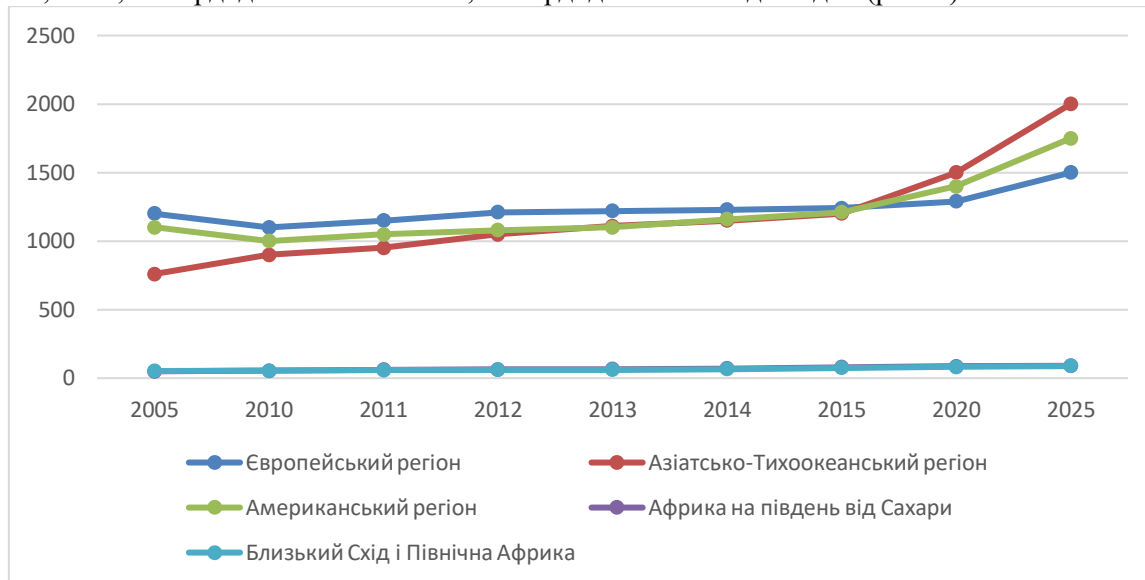

Рис. 6. Динаміка та прогноз витрат, що відносяться до внутрішнього туризму за регіонами світу, млрд. дол. США, 2005-2025 рр., (складено автором на основі [7]).

Разом з тим, ця ситуація є виключенням ніж сталою тенденцією. Цей збіг є результатом стрімкого зростання витрат відвідувачів-резидентів Азіатсько-Тихоокеанського регіону, з одного боку, та стриманого збільшення витрат резидентів насичених Американського та Європейського регіонів. Так, за період 2005-2015 рр. витрати, що відносяться до внутрішнього туризму, у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні збільшились на 50,89%, тоді як у Європі та Америці на 3,4% та 11,5%, відповідно. У Африці витрати резидентів досягли 90,13 млрд. дол. США (+39,5%), на Близькому Сході – 69,69 млрд. дол. США. (+27,9%). Таким чином, ці регіони зайняли периферійне місце на туристичному ринку, продемонструвавши невеликі об'єми витрат, проте стійку тенденцію до збільшення.

За прогнозними даними Азіатсько-Тихоокеанській регіон займе лідируючу позицію за кількістю витрат відвідувачів-резидентів, які к 2025 р. збільшаться на 62,5% та досягнуть 2000,08 млрд. дол. США. Тенденція до збільшення витрат простежуватиметься за всіма регіонами окрім африканського – Європа (+24,6%), Америка (44,5%), Африка (-61,89%), Близький Схід (52,1%).

6. Дослідження динаміки та прогнозу витрат, які стосуються в'їзного туризму. Інша тенденція прослідковується при дослідженні витрат, які стосуються в'їзного туризму, тобто витрат відвідувачів-нерезидентів. Беззаперечним лідером упродовж аналізованого періоду (2005-2018 рр.) залишається Європейський регіон. Разом з тим, усі аналізовані регіони світу демонструють однакову тенденцію до збільшення витрат відвідувачів-нерезидентів. Виключенням став 2009 р., в якому витрати на туризм скоротилися за рахунок зменшення туристичних мандрівок, на які вплинула світова економічна криза.

Найшвидші темпи росту за 2005-2015 рр. продемонстрував Азіатсько-Тихоокеанський регіон – 63,8%, скоротивши розрив з Європою, проте залишившись на другому місці з об'ємом витрат відвідувачів-нерезидентів у 2015 р. – 434,302 млрд. дол. США, що на 57,8 млрд. дол. США менше ніж в Європі. Найменші витрати, які стосуються в'їзного туризму зафіксовано на Близькому Сході (81,0 млрд. дол. США) та в Африці (53,3 млрд. дол. США) (рис. 7).

За прогнозними даними Всесвітньої ради з туризму та подорожей [7] к 2025 р. позиції регіонів за кількістю витрат іноземних туристів не зміняться. Лідируючі позиції займатиме Європейський регіон – 709,04 млрд. дол. США, далі слідуватимуть Азіатсько-Тихоокеанський регіон (672,14 млрд. дол. США) та Американський регіон (446,2 млрд. дол. США), останні місця очікувано займатимуть

Близький Схід (113,3 млрд. дол. США) та Африка (84,8 млрд. дол. США).

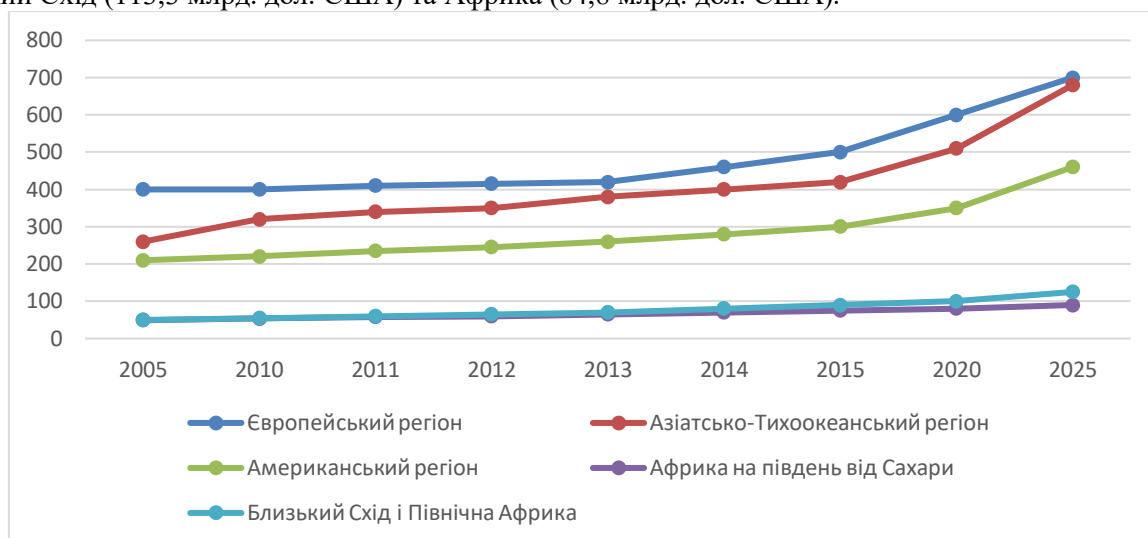

Рис. 7. Динаміка та прогноз витрат, які стосуються в'їзного туризму за регіонами світу, млрд. дол. США, 2005-2025 рр. (складено автором на основі [7])

7. Дослідження динаміки та прогнозу кількості зайнятого населення в туризмі. Загальна кількість зайнятого населення на туристичному ринку оцінюється з урахуванням зайнятості населення у супутніх туризму галузях економіки – розміщення відвідувачів, діяльність у сфері громадського харчування, послуги пасажирського транспорту, послуги турагентів, туроператорів, туристських гідів, послуги у сфері культури (сценічне мистецтво, послуги музеїв та інші культурні послуги), рекреація та інші види дозвілля (спорт та інші види спортивного дозвілля, санаторно-курортні послуги), інші туристські послуги (фінансові та страхові послуги, інші види оренди).

Тобто, внаслідок мультиплікаційного ефекту робочі місця створюються у супутніх галузях економіки, які з різним ступенем опосередкованості та участі задіяні у обслуговуванні туристів під час подорожі.

За кількістю зайнятого населення в туристичній галузі беззаперечно лідерство належить Азіатсько-Тихоокеанському регіону. Так, у 2015 р. на ринку туристичних послуг регіону було працевлаштоване 155057 тис. осіб, що на 112548,5 тис. осіб більше ніж на ринку Америки, яка посідає друге місце з кількістю зайнятих – 42508,5 тис. осіб, на ринку Європи зайнято 35273,4 тис. осіб, Африки – 21056,74 тис. осіб, Близького Сходу – 5615,64 тис. осіб. У порівнянні з 2005 р. кількість зайнятих у туристичній галузі та супутніх галузях у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні збільшилась на 10,16%, у Африці на 8,9%, на Близькому Сході на 24,8%, в Америці на 9,2%, Європейський регіон продемонстрував від'ємний результат – кількість зайнятих знизилась на 2,2% (рис. 8).

Рис. 8. Динаміка та прогноз загальної кількості зайнятого населення на світовому ринку туристичних послуг, тис. осіб, 2005-2025 рр. (складено автором на основі [7]).

За прогнозними даними к 2025 р. загальна кількість зайнятого населення у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні складатиме 204178 тис. осіб (+35,6%), у Америці - 52665 тис. осіб (+27,3%), у Європі - 41524,3 тис. осіб (+19,9%), у Африці - 26931,54 тис. осіб (+29,5%), на Близькому Сході - 7101,07 тис. осіб (+23,9%). Таким чином, позиції регіонів за кількістю зайнятого населення на ринках туристичних послуг не зміняться. Найбільше потужне зростання кількості працевлаштованого населення у туристичній галузі відбудеться на Близькому сході, що однак не буде достатнім для скорочення розриву з Африкою, наближення до регіонів-лідерів або скорочення диспропорції на ринку праці туризму.

Проведене дослідження підтвердило наявність міжрегіональної диференціації розвитку туристичних регіонів мегарівня та відмінності в ступені впливу на соціально-економічний розвиток регіону. Динамічність розвитку поляризованої, ієрархічної системи світового туристичного ринку підтверджується нарощенням об'ємів внеску туризму до ВВП, кількості зайнятого населення на ринку туристичних послуг, об'ємів капітальних інвестицій в туризм, витрат внутрішніх та закордонних відвідувачів та зміною лідерів серед туристичних мезорегіонів. Так, впровадження інноваційних технологій створення і просування туристичного продукту, розгалуження туристичної інфраструктури, активізація в'їзних туристичних потоків та обмінів всередині Азіатсько-Тихоокеанського регіону викликали позитивний мультиплікаційний вплив на суміжні галузі, що стало каталізатором соціально- економічного розвитку.

Насичені ринки Європи та Америки займають провідні позиції на світовому туристичному ринку, проте зростання відбувається повільно, підтримуючи сформовані оптимальні ринкові пропорції. Ці ринки характеризуються обґрунтованими пропорціями структури та стабільністю.

Залишаючись периферією світового туристичного простору Близький Схід та Африка демонструють швидкі темпи росту впливу туристичної галузі на соціально-економічний розвиток регіону по всім аналізованим показникам. Внесок міжнародного туризму в економіку регіонів досить незначний, проте він є високоприбутковою сферою економіки.

Висновки. Дослідження світового ринку туристичних послуг дозволило встановити такі особливості: значні диспропорції в обсягах туристичних потоків за регіонами світу; диференціацію економічного внеску ринків туристичних послуг світових макро- та мезорегіонів до регіональних економік; стали дивергенцію між ринками лідерами та периферійними ринками за динамікою внеску туристичної галузі до ВВП; нерівномірність обсягів капітальних інвестицій в туристичну галузь на туристичних ринках макрорегіонів світу; значну розбіжність у розмірах кількості зайнятого населення у туристичній галузі на світовому ринку туристичних послуг. Звісно, ще необліковані світові статистичні дані за 2020 р., покажуть усі негативні проблеми туристичної галузі. Туристичні потоки повністю не відновляться до свого докризового рівня в 2021 році. Отже, слід готуватися до ще одного неприбуткового року.

Література:

1. Герасименко В.Г. Основи туристського бізнесу: навч. посіб. Одеса: Чорномор'я, 1997. 160 с.
2. Любіцева О.О. Ринки туристичних послуг (геопросторові аспекти). Київ: Альтерпрес, 2002. 436 с.
3. Мешко Н.П. Фалько Є.А. Розвиток туристичного бізнесу в умовах інформатизації світової економіки // Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2014. Вип. 2. С. 114–120.
4. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку : монографія / за заг. ред. професора В.Г. Герасименко. Одеса : Астропринт, 2013. 334 с.
5. Рождественська Л.Г. Статистика ринку товарів і послуг [Текст] : навч. посіб.; Київський національний економічний ун-т. Київ: КНЕУ, 2005. 420 с.
6. Україна в мире: обзор международных индексов 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://feg.org.ua/uploadfiles/ckfinder/files/in_world/2015/ukraine_in_the_world_201_rus_web.pdf
7. International Recommendations for Tourism Statistics 2008 [Електронний ресурс] // United Nations Publication Sales No. E.08.XVII.28. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/seriesm_83rev1e.pdf.
8. UNWTO Tourism Highlights, 2010 Edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284413720>
9. UNWTO Tourism Highlights, 2018 Edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284418345>
10. UNWTO Tourism Highlights, 2019 Edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284418345>

Abstract:**Marinyak Ya. O. MODERN STATE AND FEATURES OF THE WORLD MARKET OF TOURIST SERVICES**

The article provides a comprehensive solution to the scientific problem of substantiating of the theoretical and methodological foundations for the development of the tourism services market in world in conditions of spatial polarization and the development of conceptual guidelines and practical recommendations for improving managerial processes. Summarizes the scientific approach to the definition of «spatial polarization of the market of tourist services». The study of the world market of tourist services was carried out, which allowed for the period 2005-2018 identify its current trends and use them to justify the development of the market of tourist services in Ukraine in conditions of spatial polarization.

Key words: service, tourism, tourism market, spatial polarization, development.

ДОСВІД КРАЇН ЩОДО ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ТУРИСТИЧНОГО ІМІДЖУ КРАЇНИ

Н.ФЛІНТА

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Публікація розкриває питання пріоритетів формування туристичного іміджу України на прикладі зарубіжного досвіду. Серед них такі популярні у туристів країни, як Тайланд, Туреччина, Єгипет, Кіпр, Ізраїль. Брендинг держави і розвиток її туристичної привабливості визначається, перш за все, у проведенні масштабних PR-акцій замість прямолінійних рекламних компаній. В цьому зацікавлені так звані проблемні країни, в тому числі Україна.

Іноземець, який вирішив подорожувати в Україну, стикається зі знанням в основному її негативних сторін: війна, корупція, нерозвинена інфраструктура, особиста небезпека тощо. Використовуючи досвід вищезгаданих країн можна реалізувати головне завдання національного іміджу – закріпити образ держави на глобалізованому туристичному ринку в умовах жорсткої конкуренції, а також сформувати у туристів чіткі очікування від відвідин території України.

Одним з першочергових пріоритетів розвитку нашої країни визначено формування національного іміджу, в якому належне місце відводиться туристичному сектору. Сектор туризму, з одного боку, є традиційним та важливим компонентом економічної діяльності в Україні, а з іншого, цей сектор зазнає спаду у зв'язку з нестабільною геополітичною ситуацією, що склалась протягом останніх років. Особливий експортний потенціал мають такі види туризму як: еко-туризм, екстремальний, культурний, діловий та освітній [2].

З огляду на це актуальним є розгляд зарубіжного досвіду формування та просування туристичного іміджу країни.

З точки зору туризму, всі країни світу можна умовно розділити на 3 групи:

1. Країни, для яких туризм не є значною статтею доходів, і тому мало зацікавлені в додатковому залученні туристів.
2. «Благополучні» країни - для них туризм є значною статтею доходів, і туристи активно відвідують їх.
3. «Неблагополучні» країни - туризм для них є важливою статтею доходів, але потік туристів знижується через формування негативного іміджу.

Країни першої групи мало уваги приділяють для додаткового залучення туристів. Залучення коштів для просування туристичного брендингу, як правило, обмежуються прямою рекламою. Прикладом таких країн можуть бути Азербайджан, Ірак та ін. Однак треба зазначити, що таких країн останнім часом стає все менше.

Країни другої групи - найбільш відвідувані країни світу. Це традиційно благополучні країни і існуючий туристичний потік цілком відповідає їх потребам. За даними UNWTO за 2019 було здійснено 1,5 млрд міжнародних туристичних поїздок. ТОП-5 країн: Франція (90,2 млн туристів), Іспанія (83,8 млн), США (78,7 млн), Китай (67,5 млн), Італія (64,6 млн) [3]. В основному, ці країни теж обмежуються лише прямою рекламою в незначних обсягах.

Найбільший інтерес представляють країни третьої групи. Це країни, доходи яких сильно залежать від туризму, але які мають нестійку репутацію. Серед них такі популярні у туристів країни, як Тайланд, Туреччина, Єгипет, Кіпр, Ізраїль та Україна. Вони пропонують досить комфортний і недорогий відпочинок, проте різні події, що відбуваються в цих країнах, регулярно відлякують

туристів. Брендинг держави і розвиток її туристичної привабливості визначається, перш за все, у проведенні масштабних PR-акцій замість прямолінійних рекламних компаній. В цьому зацікавлені так звані проблемні країни, в тому числі Україна. Іноземець, який вирішив подорожувати в Україну, стикається зі знанням в основному її негативних сторін: війна, корупція, нерозвинена і при цьому дорога інфраструктура, особиста небезпека тощо.

Традиційно домінує хибна думка, що ключовими для збільшення туристичного потоку в Україну повинні стати такі її невиразні й розмиті характеристики, як:

- гарний клімат;
- національний колорит;
- національна кухня;
- привітність населення.

Але ці характеристики бажано застосувати до більшості традиційно туристичних країн світу.

Через розмитість туристичних акцентів такі ключові події міжнародного рівня, як Євро-2012, два фінали Євробачення, фінал Кубка УЄФА принесли для туристичного іміджу України хоч і позитив, але не реальний прорив [1].

Туристичному іміджеві України не вистачає ключового – змісту.

«Україна зі змістом» – ось таким має стати формат пропозицій по туризму в Україні.

Саме з таким форматом не вміє працювати державний сектор, який відповідальний за державний брендинг. І з ним не особливо поки вміє працювати й вітчизняний туристичний бізнес. Наша країна повинна настільки бути наповнена змістом для подорожей, щоб іноземців не особливо лякала навіть теза "адже там війна". Опираючись на досвід інших країн можна досягти позитивного результату щодо формування туристичного брендингу та позитивного іміджу України.

Ізраїль

Країна перебуває в стані постійної війни. Однак розвиває не тільки економіку, а й туристичну галузь. Туристи туди їдуть, незважаючи на небезпеку терористичних загроз, бомбардувань тощо.

Ізраїль обрав для себе сенси, за якими приїжджають туристи з усього світу: медицину, паломництво, стародавні артефакти й архітектуру, освіту.

Наймасштабніша PR-акція, проведена Ізраїлем, відбулася в 1997 році. Після серії терористичних актів, проведених палестинськими бойовиками, потік туристів почав падати. Щоб виправити ситуацію лідери ізраїльського туристичного бізнесу вирішили провести міжнародний семінар з туризму. Учасники семінару змогли відвідати більшість туристичних визначних пам'яток по всій країні і поспілкуватися з представниками місцевої туріндустрії. Це не тільки дало можливість встановити ділові відносини, але й переконало потенційних іноземних партнерів в безпеці відпочинку в Ізраїлі. Назва ж національної авіакомпанії Ізраїлю «Ель-Аль» давно стала символом вищої безпеки для туристів та співробітників туристичних агентств [4].

Позиціонуючи свої послуги, Ізраїль намагається знайти унікальну нішу. Зараз при слові «Ізраїль» у більшості туристів виникає образ країни з унікальною культурною спадщиною і одними з кращих у світі санаторіїв і лікарень. Навіть загроза війни і терористичних актів періодично відходять на другий план.

Таїланд

У 2014 року в Таїланді стався військовий переворот, у результаті якого влада в країні перейшла в руки збройних сил Королівства. У державі було оголошено надзвичайний стан, що катастрофічно обвалило туристичний потік.

Уряд Таїланду оперативно розробив стратегію з відновлення туристичного іміджу. Було організовано масштабний прес-тур з журналістами з понад 40 країн світу, метою якого було показати рівень безпеки в країні.

Крім цього, Таїланд почав продукувати так само нові «змісти» для мандрівників, обравши сферу шопінг-туризму. Саме так і з'явилася акція "Amazing Thailand Grand Sale", яку щорічно проводить Туристичне Управління Таїланду спільно з платіжною системою VISA [1].

Єгипет

Грудень 2010 року – "Жасминова революція" в Тунісі, яка перекинулася на Єгипет. Оголошення надзвичайного стану не сприяло розвитку туризму.

Здавалося б, ситуація вкрай негативна. Але влада Єгипту зважилася на нестандартний крок.

Користуючись кризовим моментом, вона запропонувала нові «змісти» туристам і представила в Європі на кількох найбільших туристичних виставках меседжі: "Єгипет – країна революцій", «Тут відбулася перша онлайн-революція». Були підготовлені спеціальні тематичні туристичні екскурсійні програми на площу Тахрір [1].

Можна приводити як приклад й інші успішні кейси. Хорватія, Туреччина, Албанія, низка країн Південно-Східної Азії – всі вони змогли успішно переломити негативні наслідки політичних криз або військових дій і реанімувати свій туристичний імідж.

Більшість з них вчасно усвідомили, що туризм – це один з видів дипломатії. Приїхавши в країну і зрозумівши, що там комфортно, змістовно, безпечно можна провести свою відпустку, турист починає сприймати її абсолютно по-іншому, ніж так, як її представляють у ЗМІ. Він повертається на батьківщину вже як носій абсолютно позитивної інформації про країну.

Туреччина

Туреччина стала лідером з фінансування 2000 року, асигнувавши на поліпшення свого іміджу близько 10 млн. доларів. [4] Протягом довгого часу Туреччина обмежувалася лише прямою рекламою, приваблюючи туристів за рахунок дешевизни комфортабельного відпочинку, а також відсутності необхідності оформлення візи. Проте з плином часу це перестало працювати, тому що загроза терористичних актів і землетрусів поступово стала переважувати всі ці переваги. Тому лідери туристичної Туреччини скорегували свою PR-діяльність. Використовуючи в основному засоби масової інформації, вони поступово переконали потенційних туристів і співробітників туристичних агентств думку про безпеку відпочинку у своїй країні: терористичні акти в Туреччині практично виключені, а курортні зони знаходяться далеко від вогнищ землетрусів.

Новим напрямком також стала розробка програм відвідування культурних та історичних пам'яток. Вперше Туреччина стала сприйматися не тільки як країна так званого «пляжного відпочинку», але і як держава з багатими культурними та історичними традиціями. Ці теми постійно фігурують у виступах турецьких представників, як у загальних, так і в спеціалізованих засобах масової інформації (наприклад, у фаховому журналі «Гаряча лінія туризму»). Крім того, по українських телеканалах впродовж декількох років можна бачити ролики, що закликають всіх «відпочити в Туреччині».

Що ж стосується інших методів PR, то Департамент з туризму активно проводить ознайомлювальні поїздки для співробітників туристичних фірм, причому це одні з найдешевших, але комфортабельних поїздок. Пряма ж реклама стала менш ефективною, в тому числі й тому, що у Туреччині з'явився серйозний конкурент на українському ринку - Кіпр.

Кіпр

Кіпр традиційно змагається з Туреччиною, як у галузі туризму (це країни зі схожими кліматичними, культурно-історичними і візовими умовами), але і у військово-політичному плані. Саме останній момент створює певні труднощі для острова Кіпр. Політичне керівництво Кіпру сильно пошкодило туристичній країні своїми заявами про готовність розмістити на півдні острова російські протиракетні комплекси С-300 і міркуваннями про протиставлення з Туреччиною. Почувши прохання лідерів туристичного бізнесу, кіпрські політики змінили свою поведінку і стали більш коректні і стримані у своїх висловлюваннях, що особливо стосується своєї головної національної проблеми - турецької окупації півночі острова. На даний момент згадки про якісь політичні труднощі на острові Кіпр знайти в засобах масової інформації складно, тому багато туристів навіть не підозрюють про це (на відміну від ситуації в Туреччині).

Один з основних гасел PR-кампанії цієї країни: «Кіпр - острів Афродіти». Кіпр взагалі намагається створити імідж спокійної, стабільної країни з багатим історичним минулим, сприятливим кліматом і можливостями для комфортабельного відпочинку [4].

Провідні аналітики UNWTO констатують: «битва за клієнтів на ринку популярних у найближчому майбутньому напрямків і місць призначення візитерів буде вестися не за ціну візиту, а за серце і емоції потенційних візитерів» (Morgan, 2002) [5]. Отож, бренд, що задовго до початку подорожі працює/переконує туристів відвідати перевагу одній дестинації, а не іншій зі схожими ресурсними характеристиками, реально здатен впливати (через соцмережі та інші канали масової інформації) на потенційний туристичний потік України.

Використовуючи досвід вищезгаданих країн можна реалізувати головне завдання національного іміджу – закріпити образ держави на глобалізованому туристичному ринку в умовах жорсткої конкуренції, а також сформувати у туристів чіткі очікування від відвідин території держави. В таких реаліях Україні вкрай важливо обрати й просувати легко впізнаваний бренд, що найкращим чином відображає її геополітичну ідентичність, туристичну унікальність та етнокультурний колорит, її конкурентні переваги, її особливий шарм та локалізацію на туристичній карті Європи.

Потрібна зацікавленість державної влади в розвитку туристичного іміджу України, а не бурхлива імітація й освоєння бюджетних коштів на безглуздох програмах.

Що швидше ми донесемо світу, хто ми як країна, які в нас меседжі та зміст – то швидше прийде

визнання України, як туристичної Мекки Європи.

Як тільки таке розуміння буде, тоді чиновники знайдуть гроші і на необхідні національні офіси українського туризму в інших країнах, і на якісні рекламні кампанії.

Література:

1. Дворська І. Україна з сенсом. Як покращити туристичний імідж країни. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2018/07/9/7185777/>
2. Експортна стратегія України (—дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80>
3. Названі найпопулярніші країни для туризму в світі: лідирує Франція. . [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.poglyad.tv/nazvani-najpopulyarnishi-krayiny-dlya-turyzmu-v-sviti-lidyruye-frantsiya/>
4. Паблік рилейшн в туризме. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://studbooks.net/645010/turizm/public_relations_v_turizme
5. Dinnie K. Nation branding: Concepts, Issues, Practice / K. Dinnie. – Taylor & francis, 2007. – 288 p.

Abstract:

Flinta N.I. EXPERIENCE OF COUNTRIES ON FORMATION OF POSITIVE TOURIST IMAGE OF COUNTRY

The publication reveals the priorities of forming the tourist image of Ukraine following the example of foreign countries. Among them are such popular countries as Thailand, Turkey, Egypt, Cyprus, Israel. Branding of the country and development of its tourist attractiveness is defined, first of all, in carrying out large-scale PR campaigns instead of direct advertising campaigns. It is in the interest of the so-called problem countries, including Ukraine.

A foreigner who decides to travel to Ukraine usually faces the knowledge of the negative aspects: war, corruption, underdeveloped infrastructure, personal danger, etc. Using the experience of the above countries, one can achieve the key task of the national image - to consolidate the image of the country in the global tourism market in conditions of fierce competition, as well as to form clear expectations in tourists for visiting Ukraine.

УДК 911.3:338.48

ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАРОВИННИХ ЕКСКУРСІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ У МІСТІ ТЕРНОПІЛЬ

Л. АЛЬТГАЙМ, С. ЯРЕМЧУК

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У статті проаналізовано вклад науковців у дослідження історико-культурних пам'яток у місті Тернопіль. Подано туристично-краєзнавчу характеристику церкви Воздвиження Чесного Хреста, Тернопільського замку, Тернопільського парафіяльного костелу Матері Божої Неустанної Помочі, Кафедрального собору Різдва Христового. Запропоновано заходи їх популяризації і просування на туристичному ринку.

Ключові слова: місто Тернопіль, споруда, церква Воздвиження Чесного Хреста, Тернопільський замок, Тернопільський парафіяльний костел Матері Божої Неустанної Помочі, Кафедральний собор Різдва Христового.

Актуальність теми. Місто Тернопіль, не зважаючи на багаторазові спустошливі руйнування, все ж зберегло свою унікальність із погляду на його культурно-історичну спадщину. За час існування тут зведено безліч пам'яток природи, культури, мистецтва, історії та інші. Неодноразово деякі із них підпадали під знищення або перелаштування у іншу споруду. Саме тому цінність деяких об'єктів із кожним періодом існування міста лише зростала. На сьогодні ми можемо простежити цікаву динаміку розміщення об'єктів. Майже усі пам'ятки розміщені у центральній частині міста Тернопіль. Деякі із них збереглися протягом багатьох століть та всупереч впливу різних чинників, безпосередньо таких як влада, війни та загарбання території іншими державами.

Постановка проблеми. Проте не всі вони ще є достанько популяризованими на національному і світовому туристичному ринку. Безперечно, потік туристів та екскурсантів все ж є, проте, у порівнянні із іншими сусідніми західними областями і обласними центрами України, Тернопіль не є лідером. Саме тому ми також долучаємось до активного просування Тернопільщини у засобах масової інформації та популяризації цінних пам'яток історії і культури для екскурсійних програм і маршрутів

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Характеристикою пам'яток культури Тернополя

займалося велике коло дослідників. Серед них: Дуда І. та Бойко В., які у 4 томі Тернопільського енциклопедичного словника описали Тернопільський замок крізь призму багатьох століть; Бойцун Л. С., яка написала книгу «Тернопіль у плині літ: історико-краєзнавчі замальовки» охарактеризувала основні святині міста та їх нелегку історію; Гудима А. та Івахів Г. у своїй роботі описали детальну інформацію про Церкву Різдва Христового у однойменному виданні; Пастух М. досліджував сакральні пам'ятки Тернопільщини, що виклав у 4 томі Тернопільського енциклопедичного словника.

Мета дослідження. Питання характеристики об'єктів у туристично-краєзнавчому аспекті є завжди актуальним, адже згадані вище об'єкти мають глибоку історію та не менш вагому цінність.

Виклад основного матеріалу. У Тернополі є багато старовинних пам'яток, які з кожним роком відвідує все більше і більше туристів та екскурсантів. Вони вже стали своєрідними візитівками міста та досить популярними серед його гостей.

Одним із таких об'єктів є *Церква Воздвиження Чесного Хреста (Надставна, Здвиженська)* (рис. 1). Це найдавніша споруда у місті Тернопіль, яка розташована на невисокому пагорбі над водосховищем (ставом). Споруджена у кінці XVI століття і є пам'яткою архітектури національного значення.

Рис. 1. Церква Воздвиження Чесного Хреста (фото Яремчук С.)

Перша документальна згадка про храм датується 1570 роком – тоді князь Василь Костянтин Острозький у своїй грамоті згадував невелику сакральну споруду, розташовану на цьому місці. Проте варто зазначити, що за народними переказами заснування церкви тісно пов'язане із князюванням Данила Романовича (ця історія суперечить офіційній версії заснування міста Тернополя Яном Амором Тарновським у 1540 році, оскільки заявляє, що перше поселення з'явилося тут задовго до зазначеної дати).

Церкву зведено біля міської Львівської брами і вона входила в оборонний комплекс міста. Побудована Церква Воздвиження Чесного Хреста у ренесансному стилі. Споруда викладена із тесаного піщанику. Тридільна, складається із прямокутної у плані нави, квадратного бабинця із двома ярусами башти над ним і напівкруглої вівтарної. Перші історичні відомості про цю церкву знаходяться у грамоті князя Костянтина Острозького від 1570 року, хоч народні перекази пов'язують існування церкви у цьому місці із періодом князювання Данила Галицького. Первісний вигляд церкви зберегла тільки її середня частина. Передню вежу, що була колись також і дзвіницею, добудовано у 1627 році. Про це засвічував напис, який до наших днів не зберігся. Твердив він, що цю вежу-дзвіницю побудовано за панування у місті Томи Замойського та його дружини Катерини (походила із Острозьких), за єпископа Єремії Тарнавського, 1627 року, місяця липня, 28 дня. У 1629 році після значного руйнування відбулася реконструкція церкви. Її профінансував князь Острозький [7].

Варто зазначити, що Надставна церква була популярною не лише серед місцевих мешканців, але і гостей міста. Відомості про «муровану церкву над ставом, а при ній священика Євстахія, що мешкає у домі, побудованому біля церкви», знаходяться також у подорожньому щоденнику мандрівника Ульріха фон Вердума. В інвентарі міста 1672-го року у списках будівель при вулиці Львівській також зареєстрована «з каміння мурована церква над ставом, що стоїть недалеко від Львівської брами». Тут

знаходилося старовинне Євангеліє, надруковане у Вільні 1649 році і майстерно оправлене відомим тернопільським ремісником із таким надписом: «В ліпоту облечене сіє Євангеліє року 1650, місяця червня, 29 дня. Іоан, Тернопільський золотник». У церкві Чесного Христа знаходився також чудотворний образ Пречистої діви, Стверджений грамотою єпископа Атанасія Шептицького у 1730 році. Опікувався ним шевський цех, оскільки передав ікону тернопільський швець Маркевич. Потім чудотворна зберігалась у Середній церкві.

Із оборонними ознаками Надставної церкви пов'язані історичні перекази, що сягають часів Дорошенка, коли татарські і турецькі напади були на Поділлі досить частими. У 1760 році Гелена Замойська надає Надставній церкві окрему фундацію: «...повідомляю тією вічною фундацією і записом моїм, зробленим в імені моїх синів, що до церкви в том місті існуючої, з давних-давен вимурованої при Львівській брамі під іменем Воздвиження Святого Хреста для користання парохів, що мають при ній бути, поля на дві руки по дев'ять днів на вітвіщині, сіножаті на дванадцять косарів на болоті навпроти братського поля, призначую, виділяю і на вічні часи записую» [5].

У 1904 – 1906 роках у Чеснохрестській церкві працювали два монахи василіяни (оо. Григорій Залуцький і Митрофан-Михайло Михняк). Своєю працею вони здобули прихильність міста, але через непорозуміння із тодішнім парохом змушені були покинути Тернопіль. Воздвиженська церква зазнала часткових руйнувань під час Першої і Другої світових воєн. Проте спільними зусиллями місцевої влади та парафіян у 1954 році було завершено її реконструкцію. Довгий час приміщення використовувалось не за призначенням. Її використовували як склад, а пізніше планували зробити зал моди, музей мистецтва. Задля цього радянська влада знищила цінний іконостас, древні розписи та дзвіницю [5].

Сучасного вигляду вона набула після реставрації 1954 року. Із здобуттям Україною незалежності церква належить Українській автокефальній православній церкві. Коли споруда перейшла під її керівництво почалося відновлення розпису та іконостасу. Найбільше прислужилися відродженню церкви талановитий різьбяр із Львівщини Петро Балушак, котрий реставрував іконостас, а також відомі тернопільські митці Богдан Ткачик, Ігор Зілінко, Володимир Лупійчук, які зробили складні розписи не лише на іконостасі, стінах, а й на церковній стелі, заслуживши глибоку вдячність тернополян. До сьогодні максимально збереглася архітектура церкви, яка поєднує у собі елементи ренесансу, староруського та візантійсько-романського стилів. Родзинкою є збережені апсиди – своєрідні настінні виступи [6].

У самій церкві можна побачити Напрестольне Євангеліє та чудотворний образ Пречистої Діви, який у 1730 році грамотою ствердив єпископ Атанасій Шептицький.

Досі вабить і чарує око Тернопільський замок (Старий замок) (рис. 2) на березі Тернопільського водосховища (ставу) ровесник міста, свідок його минулого і сьогодення.

Рис. 2. Тернопільський замок (фото Яремчук С.).

Перший запис у біографії Тернополя – 15 квітня 1540 року – пов'язаний із королівським дозволом на спорудження замку над Серетом Краківському каштеляну Яну Тарновському. Ця фортифікаційна споруда мала перекрити шлях різним наїзникам на широких просторах від Теробовлі до Буська, де на той час не було жодного великого укріплення, хоча сама природа створила всі умови для цього. Сотні вправних ремісницьких рук почали зводити мурі нової фортеці, що мала стати

оплотом польських завойовників на Подільській землі. Будівництво тривало вісім літ і завершилось 1548 року. Оптимально обране у 1540 році місце для будівництва замку у Тернополі – на пагорбі із півночі прикритого річкою Рудкою – було додатково підсилено генієм людської фортифікаційної думки, коли із півдня у долині річки Серет була споруджена дамба вздовж Львівського тракту і зведений міст-вслування, як наслідок підступи до твердині перекрив двокілометровий став [9].

На момент закінчення будівництва на березі Тернопільського ставу височіла цитадель, що мала п'ять рівнів із боку водної гладі (включаючи підземні каземати із піщанику) і три із боку міста. Прямокутний у плані дитинець був обнесений стінами із кутовими вартовими вежами, та для додаткового захисту від зовнішнього світу його оточував сухий рів із валами і дубовим частоколом. Головний східний вхід всередину замкових укріплень обороняла кам'яна дворівнева надбрамна вежа із підйомним мостом.

У першій половині XVII століття фортечні укріплення Тернополя мали форму прямокутника. Із боку міста замок був захищений глибоким ровом і валом та укріплений дубовим частоколом. Із заходу його омивали води штучного ставу, створеного у 1548 році. Досить глибокий, підмурований зі середини, рів і насипаний земляний вал починалися на найнижчому схилі пагорба між мочариськими, що простягнулися на південь, і ставом, що оточував місто із заходу й півночі. Вали проходили на місці сучасних вулиць Танцорова, Багатої, Руської, Валової, Грушевського і замикалися на став. На відрогам валу стояли дві оборонні вежі: Кушнірська – над ставом, неподалік Воздвиженської церкви, і Шевська – на краю заплавлених лугов, приблизно на місці теперішнього парку культури і відпочинку імені Тараса Шевченка (назви оборонних веж пов'язані із кушнірським і шевським цехами).

Розташування замку над ставом спричинило його різноповерховість. Із заходу він мав два додаткові поверхи казематів та підвалів, у підмурівках у бік ставу дивились бійниці. Ці кам'яні льохи ставали не раз місцем ув'язнення для непокірних. Поруч із замком були зведені інші споруди – пекарня, кухня, стайні. Замковий арсенал, який розміщувався в оборонних вежах, мав гармати, гаківниці, мушкети, порох, ядра, олово. Для оборони замку утримувався невеликий загін залози. Як свідчить інвентар 1672 року, тоді його очолював бургграф, купець і міщанин Елізар Кунцевич, який отримував за це щорічно 80 золотих. Крім того, обширний дитинець використовувався також як місце муштри міщан, які час від часу були зобов'язані приходити сюди із особистою зброєю (мушкетами, порохом, гнотами). До кінця XVII століття всі мешканці міста платили від кожного дому по 10 грошів «пушкарщини».

Впродовж своєї історії замок піддавався частим нападам завойовників і значним руйнаціям. Ще у час будівництва, у 1544 році, татари зробили спробу напасти на місто, але завдяки героїчному опору нечисленного народного ополчення, яке очолювали Бернард Претвіч, Ян Гербурт, Олександр і Прокіп Синявські, вдалося стримати татарську навалу аж до підходу лицарських сил з-під Сандомира. Місто і замок були врятовані. Серйозних руйнувань зазнав замок під час нападів турків і татар у 1575, 1589, 1672 роках. А у 1675 році паша Ібрагім Шишман на кілька тижнів отаборився під Тернополем і тримав місто в облозі. Розлючені невдачею під Тербовлею, ординці спалили замок, повністю зруйнували решту фортифікаційних споруд, висадили у повітря обидві вежі, спустили воду зі ставу. Сліди руйнувань залишилися надовго.

Після переходу міста у власність Собеських, замку у значній мірі повернули первісний вигляд і у такому стані він залишався до кінця XVIII століття. На початку XIX століття тодішній власник міста Франциск Коритовський перебудовує Старий замок у палац, знісши рештки фортифікаційних споруд. Обводить його звичайним муром із тесаного каменю, а вхідну браму прикрашає двома пілонами на єгипетський манір, оздобивши їх гербами своїм і дружини [1]. Над гербами виднілися маски левів, а пілони вінчали кам'яні нулі. Так завершилась історія замку як старовинної фортеці.

У 1810 – 1815 роках, коли Тернопільський край перебував у складі царської Росії, у замку відкрили казино із ігровими залами, відбувалися тут і бали.

У 1815 році нові власники замку – Франциск Коритовський (1768 – 1834), а потім його син Еразм (1816 – 1870) – починають масштабну реконструкцію тернопільської твердині, яка вже не грала значного оборонного значення, що мала метою переобладнання її у палац. Для цього всі фортифікаційні споруди знищуються, а їхнє місце займають будівлі Нового замку. Наприкінці першого десятиліття XIX століття поряд із колишньою твердинею із південного боку виросла нова велика кам'яна споруда. Її стали називати Новим замком, а «старожил» став звично іменуватися Старим замком.

Останнім приватним власником замку стає Тадеуш фон Туркул (1808), який за чималу винагороду у сто сімдесят п'ять тисяч флоринів, зібраних мешканцями міста, дає Тернополю свободу і право на самоврядування у 1843 році (через рік підтверджено статус вільного королівського міста), а

замковий комплекс переходить у відання міської влади, яка пристосувала його для базування військових частин.

Аж до 1939 року Старий замок слугував, голочним чином, як казарми. Його не оминуло лихоліття Першої і Другої світових воєн. Він горів у 1917 році, але найбільших руйнувань зазнав весною 1944 року. У Другій світовій війні зіткнулися дві сили, однаково людиноненависницькі: Гітлер і Сталін – дві іпостасі зла. Тому не цінувалося ні людське життя, ні культурні надбання, ні історичні пам'ятки. Нищилося все. Скупі рядки документів розповідають про бої, які точилися за місто.

Остання масштабна реконструкція 1951 внесла свої корективи у зовнішній вигляд твердині на березі ставу, хоча майстри і намагалися відновити будівлю у максимальній відповідності із його виглядом середини ХІХ століття, але нижній ярус склепінних підземних казематів був замуrowаний і затоплений.

У 1957 році розробили проектне завдання на відбудову Старого замку і пристосування його під спортивну школу. Відновлена стародавня споруда стала своєрідним символом міста. На початку 50-х років замок відновлено, у ньому знаходилася ДЮСШ олімпійського резерву із греко-римської боротьби.

Сьогодні влада міста планує перенести школу греко-римської боротьби в інше приміщення, а у замку розмістити об'єкти культури. Зокрема у Тернополі планується відкриття постійно діючої експозиції творів видатного художника Івана Марчука. Шедевральним роботам потрібне не менш шедевральне місце. Кращого, ніж замок у Тернополі, не знайти. Також планується відновлення інтер'єру замку, зокрема меблів та камінів, які відповідають тій добі. У відреставрованому замку планують розмістити щонайменше п'ять об'єктів: художній музей, картинну галерею, музей міста, виставку робіт Івана Марчука та залу для урочистих подій. На поточний момент часу найстарішою частиною будівлі Тернопільського замку є цокольний (піщаниковий) і нижній (цегельний) яруси, що досягають товщини стін у чотири із половиною метри. Периметр палацу нині утворюють центральний корпус із симетрично прибудованими з боків двома бічними крилами (південне і північне), до яких, у свою чергу, прибудовані бічні флігелі (із півдня – один, із півночі – два) меншого об'єму.

Зовнішні фасади будівлі, вирішені в одному стилі мінімалізму (із декорових елементів – руст на кутах і класична ліпнина над віконними прорізами), тим не менш оформлені у різній колірній гамі: східний фасад – у білих тонах із сірим оформленням декоративних елементів, а східний – відповідно у жовтих і білих.

Минають роки, спливають століття, а кремезна сивочола твердиня гордо височить над голубим плесом ставу, пильно вдивляючись у майбуття [10].

У центрі Тернополя можна побачити *Тернопільський центральний універмаг* на місці *Тернопільського парафіяльного костелу Матері Божої Неустанної Помочі* (рис. 3).

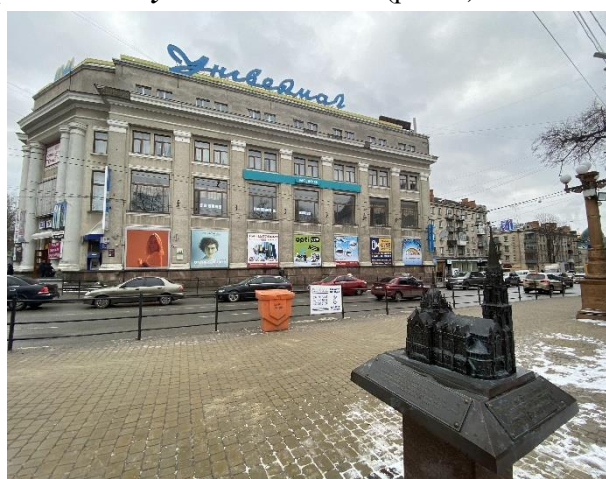

Рис. 3 Тернопільський центральний універмаг на місці Тернопільського парафіяльного костелу Матері Божої Неустанної Помочі (фото Яремчук С.).

Тернопільський парафіяльний костел Матері Божої Неустанної Помочі - римо-католицький парафіяльний храм у Тернополі, що існував із 1908 до 1954 року у центральній частині міста. Справжня окраса Тернополя тих років (ріг вулиць Руської і Міцкевича – сучасного бульвару Шевченка). Велична і витончена споруда у неоготичному стилі вражала своєю красою і довершеністю. 62-метрова струнка вежа-шпиль, ніби пориваючись у небо, домінувала над усім містом. Вона слугувала навіть спостережною пожежною вежею. Дивували своєю красою вітражі й внутрішнє оздоблення, особливо

різьба головного вівтаря і амвона. Споруджувався цей красень за проектом відомого львівського архітектора професора Теодора Мар'яна Тальовського.

Будівництво розпочалося зі створення у 1897 році комітету, який почав збирати добровільні пожертви. Організовано добродієнні концерти, фестини. Кошти тільки на «скелет» будови і два вівтарі сягали 250000 корон. Планувалося, що 200856 корон надасть міська влада, 104285 корон буде покрито за рахунок конкуренції – спеціального податку на будову, а 123000 корон надійде від добровільних пожертвувань [4].

8 вересня 1904 року пробощ Тернополя кс. Болеслав Твардовський освятив наріжний камінь будови. На велелюдну церемонію прибули процесії з навколишніх сіл: Білої, Довжанки, Домаморича, Дичкова, Великого Глибочка, Іванівки, Курівець, Кутковець і Пронятина. Керівництво усіма роботами на будові костелу взяв на себе залізничний інженер Стефан Невгофф. Роботи велися досить жваво. Щоб зробити споруду міцнішою і легшою, застосувались цікаві технічні рішення. У травні 1908 року газети повідомили про освячення хреста на куполі храму, офірованого Марійською дружиною пань. У листопаді того ж року міська рада закупила за 3000 корон вівтар із гербом.

11 листопада 1908 року відбулися урочисте посвячення парафіяльного костелу і офіційний перехід парафії із домініканського костелу (нині Собор Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці) у новозбудований. Дзвони освятили напередодні. Дедалі багатшим ставав інтер'єр святині. У 1933 році освячено головний вівтар. Проектував його львівський інженер – художник Вавжинець Дайчак. Різьбу виконувала різьбярка Яніна Райхерт, допомагав їй здібний художник-самоук, українець Назарко. Ось така історія народження цієї оригінальної споруди [11].

У роки Другої світової костел знову зазнав руйнувань. Дамоклів меч над парафіяльним собором завис у 1949 р. - акт обстеження визнавав, що костел в аварійному стані. Потрібен був металевий каркас для вежі і шпиля. Але справжня причина «аварійного стану» крилася у тому, що собор стояв у самому центрі міста, на очах у більшовицьких мужновладців, для котрих це була не святиня, а просто «культова споруда». У доповідній записці уповноваженим Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР та УРСР зазначалося: «За генеральним планом відбудови і реконструкції міста Тернополя, затвердженим Радою Міністрів УРСР, вказаний костел підлягає знесенню, і на місці костела повинен бути центральний міський парк». Вирок було підписано. У 1959 році до річниці жовтневого перевороту на цьому місці відкрили універмаг.

На місці зруйнованого «совітами» Парафіяльного костелу РКЦ збудований у 1957 – 1959 роках універмаг (рис. 3). Будівля універмагу є пам'яткою архітектури місцевого значення, охоронний номер 2030. У 2001 – 2003 роках приміщення реконструйовано, розширено торговельні зали [2].

Неподалік універмагу знаходиться ще одна старовинна споруда – **Кафедральний собор Різдва Христового** (рис. 4).

Рис. 4. Кафедральний собор Різдва Христового (фото Яремчук С.).

На зорі існування Тернополя як одного із форпостів на східних рубежах королівства Польського неподалік від міських воріт, які відкривали шлях до Поділля, знайшла свій початок і дерев'яна Середня церква вперше документально згадана у 1566 році разом із замком у грамоті Сигізмунда II Августа (1520 – 1572) у якості одної із міських оборонних споруд поруч із валами.

Важливу роль цієї православної духовної твердині у житті місцевого населення зайвий раз підкреслює той факт, що саме вона була обрана у 1570 році на роль куратора притулку для німців із шпиталем, який заснував Костянтин Острозький (1526 – 1608), адже фундація для утримання цього благого починання налічувала без малого сто тридцять гектарів землі і грошове утримання у золоті [3].

Стратегічно ж важлива роль у системі тернопільських укріплень вже через кілька десятиліть забезпечила храму, після руйнівної пожежі, кам'яні обладунки (будівництво було розпочато у 1602 і тривало шість років). До реалізації проекту був підключений майстер Леонтій, а кошти у розмірі 1916 золотих – зібрані місцевими парафіянами за допомоги князів Острозьких. Освячення ж святині було проведене у день 1509-го Різдва Христового, що передрекло її нове ім'я і благословивши на століття.

Початок же XVIII століття і пов'язані із ним зміни у церковному устрої у зв'язку із прийняттям унії Львівською єпархією у 1700 році принесли Різдвайній церкві Тернополя нову перебудову, під час якої комплекс збагатився двома напівкруглими оборонними вежами біля притвору і поділом основного обсягу на два храми: верхній на честь Святої Трійці (греко-католицький) і нижній Різдвайний (православний). Мирно уживалися під одним дахом дві твердині християнства аж до 1770-х, коли церковна будівля повністю перейшла у руки греко-католицької церкви, хоча ще без малого три десятиліття існував поділ храму на верхній і нижній, поки у 1808 році перекриття, що їх розділяли, не були розібрані. Тоді ж (на початку XIX століття) тернопільський храм на честь Різдва Христового обзавівся двох'ярусною дзвіницею і прибудовою у західній частині, що завершило його сучасний вигляд, якщо не вважати два прорубані вікна для поліпшення освітленості внутрішнього об'єму у першій половині XX століття [12].

Дві світові війни, які руйнівної ходою прокрокували у XX столітті тернопільською землею, змилювались над старовинною, відреставрованою у 1937 році, твердинею віри і залишили її практично недоторканою. Більш руйнівними виявилися роки правління радянського режиму, коли храм спочатку був переданий Російській православній церкві (1946 рік), а потім і зовсім закритий.

Із приходом нових часів і відродженням колишніх духовних цінностей наприкінці другого тисячоліття від Різдва Христового однойменна церква у Тернополі повертається до рук вірян Української православної церкви, яка поступово починає відтворювати її колишню велич, відбудовуючи дзвіницю і заново обживаючи свою святиню.

Спочатку трьохчастковий (квадратні притвор і неф) із триконховою апсидою твердинею православ'я, під час свого преображення у камені для підвищення обороноздатності, посилено дозорною вежею над бабинцем, яка до того ж виконувала функцію дзвіниці, та оборонним муром, що охоплював територію прилеглого цвинтаря. Ця особлива увага відповідності фортифікаційним вимогам була обумовлена його місцем розташування біля валу із фортечною брамою міста.

Нині ж комплекс церкви Різдва являє собою г-подібний периметр, що складається із прямокутного одноповерхового господарського корпусу під мансардовим дахом із додатковим скатом і декоративною главкою у південній частині та безпосередньо храмової будівлі, орієнтованої по осі захід – схід із невеликим відхиленням [8].

Висновки. Описані нами пам'ятки релігії, історії та культури мають вагоме значення у розвитку туризму та екскурсійної справи у м. Тернопіль. Вони набувають все більшої популярності у екскурсійних маршрутах як Тернопільщиною, а також є частиною екскурсійних потоків західною і всією Україною. Ці пам'ятки використовуються як у загальнооглядових, так і у тематичних екскурсіях для ріного складу учасників. Для популяризації даних об'єктів доцільно застосувати сучасні методи їх просування, а саме телебачення та інтернет. Важливим є їх відновлення та реставрація, а також реконструкцію цих екскурсійних об'єктів можна проводити за допомогою 3D моделювання для відображення певних частин та цілих будівель, які зазнали певних змін. Саме такі, здавалось б невеликі, кроки зможуть забезпечити більший потік туристів та екскурсантів у наш край, що й призведе до розвитку і процвітання туристичної індустрії у м. Тернополі.

Література:

1. Бойко В., Дуда І. Тернопільський замок (Старий замок). Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2008. 427 с.
2. Бойцун Л. Тернопіль у плині літ: Історико-краєзнавчі замальовки. Тернопіль: Джура, 2003. 392 с.
3. Гудима А., Івахів Г. Різдва Христового Церква (Середня). Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2008. 183 с.

4. Зруйнований костел повернувся на тернопільську вулицю. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2302758-zrujnovanij-kostel-povernuvsa-na-ternopilsku-vulicu.html> (дата звернення 24.01.2021).
5. Надставна церква: історія та сьогодення. URL: <https://komun.te.ua/надставна-церква-історія-та-сьогоденн/> (дата звернення 24.01.2021).
6. Надставна церква – найпопулярніше місце для вінчання тернопільських молодят. URL: <https://ternograd.te.ua/2017/08/надставна-церква-найпопулярніше-мі/> (дата звернення 24.01.2021).
7. Пастух М. Архітектура Тернопільщини сакральна. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004, 545 с.
8. "Таємниця «Зеленої церкви». URL: <https://www.0352.ua/news/2361378/taemnica-zelenoi-cerkvi-ternopilski-arhitektori-zdijsnili-sensacijne-vidkritta-video> (дата звернення 24.01.2021).
9. Тернопільський замок. URL: <https://zabytki.in.ua/uk/546/ternopilskii-zamok> (дата звернення 24.01.2021).
10. Тернопільський (старий) замок: карта, фото, опис. URL: <https://drymba.com/uk/1031775-ternopilskyy-zamok> (дата звернення 24.01.2021).
11. У Тернополі відтворили храм, який раніше стояв на місці універмагу. URL: <http://www.gazeta1.com/statti/u-ternopoli-vidtvoryly-hram-yakyj-ranishe-stoyav-na-mistsi-univermagu/> (дата звернення 24.01.2021).
12. Церква Різдва в Тернополі. URL: <https://zabytki.in.ua/uk/1139/tserkva-rizdva> (дата звернення 24.01.2021).

Abstract:

Liubov Althaim, Solomiia Yaremchuk. CHARACTERISTICS OF LOCAL STUDIES FOR TOURISM OF THE MEDIEVAL EXCURSION OBJECTS IN THE TERNOPIL CITY

The article analyzes the contribution of scientists to the study of historical and cultural monuments in the city of Ternopil. The tourist and local lore characteristics of the Church of the Exaltation of the Holy Cross, Ternopil Castle, Ternopil Parish Church of the Mother of God of Perpetual Help, the Cathedral of the Nativity of Christ are presented. Measures for their dissemination and promotion in the tourism market are proposed.

Key words: Ternopil city, building, Church of the Exaltation of the Holy Cross, Ternopil Castle, Ternopil Parish Church of the Mother of God of Perpetual Help, Cathedral of the Nativity of Christ.

УДК 911.3:338.48

ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ МІСТА КРЕМЕНЕЦЬ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ У ЕКСКУРСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Л. АЛЬТГАЙМ, О. СОТНИК

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Проаналізовано стан і можливості туристично-краєзнавчого потенціалу міста Кременець Тернопільської області. Рекомендовано для огляду і відвідування найбільш туристично привабливі місця та екскурсійні об'єкти. Запропоновано авторський екскурсійний маршрут містом під назвою: "Маленька волинська Швейцарія". Вказано на необхідність першочергових заходів для розвитку туризму у місті.

Ключові слова: туристичний потенціал, екскурсійні об'єкти, екскурсійні маршрути, туристична інфраструктура, місто Кременець.

Важливість питання розвитку туризму у багатьох країнах і регіонах є першочерговим, оскільки від цих доходів напряму залежить їх економічне піднесення, а також не останню роль він відіграє у історико-культурному просвітництві громадян про свій край і країну та піднесенні патріотичного духу нації. Наша країна багата на такі місця та мальовничі куточки, які можуть зацікавити найвибагливішого туриста та екскурсанта. Серед цього великого переліку не останнє місце займає місто Кременець, що на Тернопільщині. На його долю випала роль центру освіти, науки, культури, історії та туризму. Розкішна природа, чарівні краєвиди, багато різноманітних сакральних споруд, описане легендами минуле, збережено багато пам'яток старовини, глибокі традиції духовного життя, цікаві околиці забезпечують йому славу однієї із найбільших перлин України й приваблюють сюди тисячі гостей.

Постановка проблеми. Як і у багатьох містах і містечках України, у м.Кременці є також, ще до сьогодні, дуже болючою проблема інфраструктури, яка мала б допомагати розвитку туризму у віддалених від столиці країни регіонах. А зараз, у часи світової пандемії, коли внутрішній туризм має значне підґрунтя для нового витка свого розвитку, питання доріг та туристичної інфраструктури має бути у пріоритеті місцевих громад. У місті Кременець також потрібні кошти на відновлення та консервацію пам'яток архітектури, історії, краєзнавства та ін.. Тут є пам'ятки архітектури ще XIV – XVIII століття, які просто занепадають на очах. Відсутня реклама туристично-рекреаційних об'єктів,

місцевих готелів на національному і міжнародному рівні, немає буклетів-путівників містом із списком усіх цікавих місць. Така відсутність належного комплексного туристично-інформаційного, краєзнавчого та презентаційного забезпечення призводить часто до відсутності у місті напливу туристичних та екскурсійних потоків, які їдуть у Почаївську лавру із центральних та східних областей України, тому історико-культурні, екскурсійні об'єкти міста ними не оглядаються та не відвідуються. Збільшення напливу туристів та екскурсантів у місто давало б можливість ефективнішого наповнення місцевого бюджету, а це у свою чергу дозволило б вирішити проблему доріг та розвитку інфраструктури у місті, зокрема, та економічного процвітання регіону, загалом. Тому популяризуючи місто Кременець як культурно-історичний центр, надаючи туристично-краєзнавчу характеристику йому і його екскурсійним об'єктам, ми стараємось привнести свій посильний вклад у розвиток туризму у ньому.

Виклад основного матеріалу. Кременець (у давніх джерелах Кремінець, також Крем'янець) — місто обласного значення у Тернопільській області України, економічний і культурний осередок північної (волинської) частини області. Розташоване біля підніжжя Кременецьких гір.

Північно-західна частина Кременецького району лежить у межах Поліської низовини, решта території – на Подільській височині (її найбільш підняті масиви – Кременецькі гори і Вороняки). Схили Кременецьких гір круті, глибоко розчленовані ярами та балками. За рельєфом Кременецький район ділиться на північну частину (Мале Полісся) та південну частину (Холодне Полісся), що лежать у межах Волино-Подільської височини. Мале Полісся, або Кременецький кряж займає 15% площі району й характеризується плоским одноманітним рельєфом. Холодне Полісся охоплює 85% площі району. Тут – складні форми рельєфу, під дією атмосферних опадів, особливо, зливових дощів, талих вод, відбуваються ерозійні процеси [11].

Місто Кременець із його мальовничими околицями туристи і гості міста називають “маленькою волинською Швейцарією”, “волинськими Афінами”. Розкинувшись у долині між горами з історичними назвами Замкова, Черче, Дівочі Скелі, Хрестова, Осовиця, Воловиця, Куличівка, місто своїми вулицями розбігається схилами та узгір'ями розташованими над р. Іква. Найвідоміша і найголовніша гора міста Кременець - Бона, на якій колись красувався замок, а зараз із нього, на жаль, залишилися тільки руїни[6].

Місто багате на природні ресурси, тут є де розвивати екотуризм, а також зелений туризм. Екотуризм – це відносно молодий напрям, вперше про нього згадали швейцарські науковці–дослідники наприкінці ХХ століття у своїх працях. Основна мета – турбуватися про навколишнє середовище, яке використовують із туристичною метою. Більша частина природних ресурсів, які становлять цінність для туризму, знаходяться на природоохоронних територіях.

Однією із форм проведення екологічного туризму є створення екологічних стежок. І саме місто Кременець яке має мальовничі краєвиди, унікальні ландшафти, пам'ятки природи, рідкісні і зникаючі види рослин і тварин має унікальні умови для створення таких екологічних стежок.

Екологічна стежка «Скелі Словацького» ознайомить нас із геологічною пам'яткою природи і подарує велику кількість вражень, у стежці максимально можливо відображені геологічні, ботанічні та історичні особливості території. Маршрут розпочинається від Кременецької ЗОШ І-ІІІ ст. № 1 ім. Галини Гордасевич, рухаючись вулицею Словацького через 300 метрів ми опинимося біля Кременецького ботанічного саду. Дорогою ми проходимо повз музей ім. Ю. Словацького, який знаходиться у будинку матері Соломії Словацької, пам'ятний камінь на місці будинку де народився Юліуш Словацький.

Рухаючись через ботанічний сад можна зупинитися біля погруддя вченого природодослідника В. Бессера, а також біля каменя на честь ірландського садівника Діонісія Міклера, який привезено із його батьківщини.

Через ботанічний сад проходимо ґрунтовою дорогою близько 600 метрів, де можна споглядати унікальні, реліктові та ендемічні види рослин. Одним із основних завдань Кременецького ботанічного саду є створення умов для організованого туризму, екскурсій, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності у природних умовах із дотриманням встановленого режиму охорони його природних комплексів та об'єктів. Отримання туристами нових знань і навичок щодо ландшафту, рельєфу, природного багатства лісів і ґрунтів, різноманіття рослинного й тваринного світу, а також збереження екосистеми передбачають оглядові, навчальні, природничі екскурсійні маршрути, прокладені територією саду[1].

Пройшовши ботанічним садом, ми вийдемо на об'їзну дорогу, якою рухаємось близько 180 м у напрямку до Калиновського цвинтаря. Біля нього ґрунтовою дорогою прямо рухаємось до Скель Словацького[3].

Кременець відомий значним біорозмаїттям, історичними місцями та спорудами, музеями, фортецями, сакральними спорудами, природними туристичними дестинаціями тощо. У місті Кременець налічується понад 50 історико-культурних пам'яток. Кременець є членом Ліги історичних міст України. На території району знаходиться ще понад 20 пам'яток історії та культури та більше 60 церков[8].

Серед найдавніших і цінних споруд Кременця – колишній братський *Богоявленський монастир*, де нині розташована ЗОШ № 1. Він заснований 1633 р. У його друкарні побачила світ “Кременецька граматика” – один із перших підручників церковнослов'янської мови. Із 1865 р. тут діє православний монастир (із 1953 р. жіночий, його головна святиня – чудотворна ікона Божої Матері “Скорботна”). Серед пам'яток виділяється ансамбль колишнього францисканського монастиря із костелом і дзвіницею, тепер Свято-Миколаївський собор.

Найкрасивіша із пам'яток архітектури XVIII ст. – комплекс будівель колишнього *Кременецького ліцею*, сьогодні це Гуманітарно-педагогічний інститут ім. Т.Г.Шевченка.

Одна із найдавніших унікальних споруд XVII ст. – кременецькі *будинки “Близнюки”* (рис. 1.), зведені у стилі бароко. У далекому сімнадцятому сторіччі, коли ще діяли чіткі правила забудови міст за європейським типом, на головній кременецькій вулиці під назвою Широка з'явився цікавий архітектурний ансамбль, що складався із двох однакових будинків, що отримали за свою схожість назву “Близнюки”. Розташована на височині двоповерхова будівля, що зберегла крізь століття свій зовнішній вигляд, із двох симетричних частин, кожна із яких відповідає сформованій у пізньому середньовіччі структурі міської кам'яниці (10м×20м), із роздільною спільною стіною під двома окремими двохсхилими дахами у сукупності утворює квадратний у плані периметр, звернений центральним фасадом на північ (у бік колишнього колегіуму), а п'ятивіконним боковим – вздовж центральної міської (колишньої Широкої) вулиці. Зараз цей шедевр хочуть переобладнати під гостинний двір[2].

Рис. 1. Будинки “Близнюки” у м. Кременець (фото Сотник О).

У місті зберігся єдиний дерев'яний храм – церква *Воздвиження Чесного Хреста* (1887-1889). А до пам'яток сакрального мистецтва ще віднесемо: *Свято-Миколаївський собор*, *Церква святих апостолів Петра і Павла*.

До інших не менш цікавих пам'яток історії міста можна віднести *костел Святого Станіслава*, *Полкову церкву*, *палац Кароліни Дзембовської* (рис. 2). Будівлю палацу побудовано родиною Дзембовських як свою резиденцію. Період побудови історики називають другою чверть XIX століття. Стиль побудови характеризують як неокласицизм. Пізніше у тому ж столітті палац відходить до графа Павла Олександровича Демидова – лідер дворян Волинської губернії. Однак надовго він у Кременці не затримався і вже у 1903 році палац викупує міська дума і відкриває у ньому через рік комерційне училище. У 20–30 роках 20 століття палац служив як приміщення для міської комунальної гімназії.

Після війни у ньому містилася агрошкола, яка потім була реорганізована у сільськогосподарський технікум. Із 1988 року у палаці Дзембовських розташувалася загальноосвітня школа [8].

Також до пам'яток сакрального мистецтва ще віднесемо: *Свято-Миколаївський собор, Церква святих апостолів Петра і Павла.*

Місто Кременець невелике, проте має шість давніх цвинтарів: Тушицький, закладений наприкінці XVIII ст., Католицький, званий Польським (1891), військовий Калантир (друга половина XIX ст.), Єврейський цвинтар із XVI ст., що належить до найдавніших в Україні. Колись на місті сучасного автовокзалу навіть була синагога, але вона не збереглася до наших днів. На особливу увагу заслуговує П'ятницький цвинтар (П'ятинка), або Козацький (XVII-XVIII ст.).

У Кременці діє літературно-меморіальний музей Юліуша Словацького обласного підпорядкування, Кременецький краєзнавчий музей, який є одним із найстаріших музеїв області, серед музеїв районного рівня він посідає одне із провідних місць. Заснований 1937 р., він 2012 р. відзначив своє 75-річчя. Його основний фонд налічує понад 66 тисяч одиниць [10, с. 30-34].

Рис. 2. Палац Дзембовської (світлина датована 1960 р.)

Музей Арсена Річинського знаходиться у Кременецькому медичному училищі імені Арсена Річинського заснований 24 травня 2004 року. Із нагоди 5-річчя присвоєння училищу імені вченого було відкрито музейну експозицію, у якій розмістилася невелика кількість експонатів, котрі на той час вдалося зібрати [7].

У місті багато монументів видатним постаттям, уродженцям міста, а також відомим воїнам: Пам'ятник Воїнам-інтернаціоналістам, Степану Бандері, Юліушу Словацькому, Вілібарду Бессеру.

Крім музеїв, природних та історико-архітектурних пам'яток тут знаходяться санна траса та трампліни. На початку 60-х років XX століття у Кременці збудована перша в Україні санна траса, єдина в Україні, що функціонує цілорічно; тут працює дитячо-юнацька спортивна школа із санного спорту. Траса відповідає вимогам Міжнародної федерації санного спорту. У 2001 р. тут перше відбулися міжнародні літні змагання на санкороліках "Кубок Бони", які, починаючи із 2003 р., включені у Єдиний календар Міжнародної федерації санного спорту. Тут проходять першості, кубки, чемпіонати та спортивні ігри України, проводяться навчально-тренувальні збори [8].

Місто є сприятливим для розвитку таких туристичних напрямків як: спортивний, пізнавальний, замковий, музейний, сакральний, історико-культурний, архітектурний, етнічний, сентиментальний. Найбільше Кременець сприятливий для розвитку екотуризму. Адже ця галузь поступово починає займати вагомий частину в індустрії туризму. За прогнозами експертів Всесвітньої туристичної організації екологічний туризм буде і надалі розвиватися такими ж високими темпами. Розвиток екотуризму на території міста Кременець у першу чергу позитивно вплине на економічний розвиток міста.

Сьогодні мало кого можна здивувати банальною розповіддю про історію краю. Останнім часом дедалі більшої популярності набувають нестандартні екскурсійні маршрути, зростає цікавість туристів до об'єктів, які донедавна узагалі не входили до жодного із маршрутів. Одним із таких місць є так зване «підземне місто», що знаходиться неподалік єврейського цвинтаря.

У місті також користуються популярністю 4 екскурсійних веломаршрути «Кременецькими горами». Серед основних для відвідування місць у маршруті, особливо для поціновувачів загадкового і таємничого, також є козацьке та єврейське кладовища, які розміщені паралельно. Козацьке (П'ятницьке) з'явилося у місті у період визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Там

поховані козаки війська Максима Кривоноса, що загинули під час битви за замок у жовтні 1648 року. На єврейському похований великий мислитель та письменник Ісаак Бер Левінзон.

Протягом року функціонують п'ять маршрутів, які розроблені у 2012-2014 роках – Данилова гора, гора Уніас, Божа гора, гора Замкова, гора Вовча. Найбільшою популярністю користуються туристичні маршрути: «Стежками древнього Кременця», «Місто легенд» (Замкова гора), «Духовні святині Кременеччини» (Почаївська Лавра, Божа гора, Свято-Богоявленський жіночий монастир).

Окрім усіх перелічених туристичних об'єктів, до останнього 12-годинного маршруту також входять Замкова гора та Джерело Праведної Анни, яке хоч і не має стосунку до Тернопільської області територіально, але більшість туристів усе ж асоціюють його саме із Кременеччиною.

На території Кременецького ботанічного саду діють 5 екологічних маршрутів: «До місця зустрічі Малоого Полісся і Кременецьких гір», «Кременець – древнє місто в обіймах мальовничих гір», «У доісторичне минуле через заповідний ліс», «Господарі, гості чи варвари – сліди та наслідки людської діяльності у природі», «Розповіді надр і мальовничих околиць міста про далеке минуле краю». Ці маршрути містять навчально-пізнавальну, еколого-виховну, рекреаційно-оглядову інформацію, охоплюють майже всю територію саду і дають можливість максимально ознайомитися із різноманіттям рослин і ландшафтними композиціями[5].

Також вашій увазі пропонується авторський екскурсійний маршрут під назвою: **“Маленька волинська Швейцарія”**. Це власна розробка міської оглядової екскурсії, до якої входять наступні екскурсійні об'єкти: Полкова церква, церква Воздвиження Чесного Хреста, Єзуїтський колегіум, краєзнавчий музей, пам'ятник воїнам-інтернаціоналістам, Свято-Миколаївський собор, пам'ятник Степанові Бандері, ботанічний сад, будинки “Близнюки”, Кременецький літературно-меморіальний музей Юліуша Словацького, музей Арсена Річинського, палац родини Дзембровських, костел святого Станіслава, музична школа імені М. Вериківського, руїни замку на горі Бона, церква святих апостолів Петра і Павла, гора “Дівочі Скелі”.

8 грудня 2020 року у Кременецькій міській раді відбулася зустріч, на якій обговорили перспективи розвитку туризму у місті. Кременець – одна із чотирьох дестинацій в області, що увійшла до «Туристичного магніту». У кожній області України визначають три-п'ять «туристичних магнітів», які рекламуватимуть для розвитку внутрішнього туризму.

Що саме потрібно зробити місцевій владі, аби отримати підтримку, зокрема фінансову, та підняти туризм краю на якісно вищий рівень – рекомендували фахівці. Серед них: Олег Пастушак – заступник директора з економічних питань Львівського конференц-бюро, Юрій Жеребцов – представник Державного агентства розвитку туризму, Віталій Сікіринський – начальник управління туризму Тернопільської облдержадміністрації, Ростислав Яцків – заступник начальника управління, керівник відділу аналізу та розвитку туристичних дестинацій, управління туризму.

Протягом 8-16 грудня представник ДАРТ під час відрядження, де оцінював стан та перспективи розвитку туристичних об'єктів Тернопільської, Івано-Франківської, Закарпатської, Хмельницької, Вінницької та Черкаської областей.

Окрім міського голови Андрія Смаглюка, заступника Миколи Матвіюка та начальника відділу культури та туризму Ганни Бобровської, до розмови долучилися директор Кременецького краєзнавчого музею Андрій Левчук, а також представники Кременецько-Почаївського ДІАЗу та НПП «Кременецькі гори». Саме від дій фахівців цих установ прямо залежить розвиток туризму та покращення умов перебування гостей на Кременеччині. Спільно із ними міська рада успішно розробила та реалізувала кілька проектів. Ця співпраця триватиме і надалі. За словами Юрія Жеребцова, наразі Кременець матиме можливість отримати 2 млн грн на розвиток туристичної галузі. Проте для цього необхідним є місцеве співфінансування у розмірі щонайменше 20% від суми. Андрій Смаглюк наголосив, що міська рада зі свого боку зробить все можливе, аби відшукати ці кошти. Допомогу пообіцяли й з обласного управління туризму. Адже у збільшенні туристичного потенціалу Кременця зацікавлені як місто, так і область [4].

Першочерговими завданнями щодо розвитку туристичної галузі на Кременеччині є покращення туристично-інформаційного забезпечення, зовнішньої туристичної реклами на шляхах туристичних потоків, інвестиційної та ділової активності місцевого бізнесу у туризмі, створення туристично-інформаційного центру, запровадження сучасного, більш атракційного і креативного комплексного туристичного продукту, ремонт під'їзних шляхів до туристичних об'єктів. Також увалено наступні важливі кроки для розвитку туризму у регіоні:

1) відділу культури, туризму, національностей та релігій, управлінню економічного розвитку райдержадміністрації, Національному природному парку «Кременецькі гори», Кременецько-Почаївському державному історико-архітектурному заповіднику, Кременецькому ботанічному саду

спільно з органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами із залученням бізнесу та громадських організацій сприяти:

- розбудові туристично-обслуговуючої, торгівельно-сервісної та інформаційно-довідкової інфраструктури вздовж основних автомобільних шляхів і транспортних центрів;
- забезпеченню раціонального й ефективного використання природних, рекреаційних, історико-культурних туристичних ресурсів;
- підвищенню якості і розширенню асортименту туристично-рекреаційних послуг, зокрема, розвитку індустрії розваг;
- ремонту під'їзних шляхів до туристичних об'єктів, реставрації пам'яток культурної спадщини;
- підтримці народних промислів, проведенню виставок-ярмарків, майстер-класів за участю народних майстрів та умільців.

2) відділу культури, туризму, національностей та релігій райдержадміністрації:

- завершити роботу із створення проекту «На гомінких перехрестях віків голос козацтва озветься» і у визначений термін представити його на конкурс проектів регіонального розвитку;
- забезпечити організацію і проведення заходів до міжнародного Дня туризму;
- постійно презентувати туристичний продукт району на обласних, регіональних, всеукраїнських туристичних виставках та фестивалях. [9].

Висновки. Проаналізувавши стан туристичної галузі у місті Кременці стає зрозумілим, що тут є величезний туристичний потенціал. Можна розвивати різноманітні види туризму, від найпоширенішого до зовсім нетрадиційного. Туристична галузь цього міста може розвиватися і зростати у геометричній прогресії, потрібні тільки правильні економічні рішення і кроки із боку мужновладців регіону у бік покращення туристичної інфраструктури і просування місцевого туристичного продукту. Адже розвинена сфера туризму - це дуже прибутково як для місцевого бюджету, так і для мешканців міста. А туристи не тільки із всієї України, але із інших країн матимуть можливість відвідувати і споглядати всі ці об'єкти у безпечних і комфортних умовах, і отримувати якісні екскурсійні і туристичні послуги та рекомендувати відвідувати місто Кременець іншим. Що і стане запорукою процвітання чарівного куточка на Тернопільщині.

Література:

1. Ботанічний Сад. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://botsad.in.ua>.
2. Будинки "Близнюки". Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zabytki.in.ua/uk/1189/budinok-bliznyuki-u-kremenetsi>
3. Географія Тернопільської області: монографія. (за редакцією М.Я. Сивого та Л.Б. Заставецької) В 2-х т. Т.2. Населення. Господарство/ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль: Крок, 2017. – 342 с.
4. Кременецька міська громада. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://kremenetska.gromada.org.ua/news/1607423361/>
5. Кременецька районна державна адміністрація. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.oda.te.gov.ua/kremenetska/ru/news/print/114994.htm>
6. Кременець, Почаїв і околиці: Путівник/ Упоряд. Я. Стецюк, Н.Оболончик. – Кременець: ФОП Стецюк Я.Ф., 2010. – 24 с.
7. Музей Арсена Річинського. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://irp.te.ua/muzej-arsena-richy-ns-kogo/>
8. Районна рада міста Кременець. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://rairada.kremenets.org/tourism/>
9. Розпорядження КРДА. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.oda.te.gov.ua/kremenetska/ru/catalog/item/60274.htm>
10. Рутинський М.Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 432 с.
11. Свинко Й.М. Сторінки геологічного минулого рідного краю – Тернопіль, 1991.

Abstract:

Liubov Althaim, Sotnyk Olesia. TOURIST AND LOCAL HISTORY POTENTIAL OF THE KREMENETS CITY TERNOPIL REGION AND ITS USE IN EXCURSION ACTIVITIES

The state and possibilities of tourist and local lore potential of the Kremenets city of Ternopil region are analyzed. Recommended for sightseeing and visiting the most tourist-attractive places and sightseeing sites. The author's excursion route through the city under the name: "Little Volyn Switzerland" is offered. The need for priority measures for the development of tourism in the city is indicated.

Key words: tourist potential, excursion objects, excursion routes, tourist infrastructure, Kremenets city.

ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКСКУРСІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІСТОРИЧНОГО МІСТА ЗБАРАЖ

Л. АЛЬТГАЙМ, А. МОКРА

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У статті зроблено акцент на важливості популяризації пам'яток міста Збараж Тернопільської області під час надання екскурсійних послуг. Подано туристично-краєзнавчу характеристику Збараського замку, костелу Св. Антонія з Падуї, монастиря бернардинів, Успенської та Воскресенської церков та величної синагоги. Рекомендовано використовувати дані екскурсійні об'єкти не тільки у регіональних та національних екскурсійних маршрутах, але і у міжнародних.

Ключові слова: історико-архітектурна пам'ятка, сакральна пам'ятка, замок, монастир, костел, церква, місто Збараж

Постановка проблеми дослідження. Швидкі темпи розвитку туристичної індустрії у більшості країн світу заманюють до себе великі потоки українських мандрівників у пошуках чогось нового та екзотичного. Але кожному із нас варто тільки озирнутися навколо і ще раз переконатися, що наша українська земля надзвичайно мальовнича та приваблива. В Україні також є дуже багато історичних місць, міст і містечок, які заслуговують на світову туристичну славу і знаходяться у переліку міжнародних туристичних потоків і маршрутів. Пропагування таких місць, де творилася не тільки українська історія, але і світова, є метою нашого дослідження. Саме такі місця несуть автентичну інформацію про велич, могутність та силу українського народу, його винахідливість та бажання боротися за власну спадщину. Завдяки їм та історичним постаттям, які із ними пов'язані, туристи та екскурсанти можуть дізнатися про славне історичне минуле української нації. Одним із таких місць є історичне місто Збараж Тернопільської області.

Аналіз останніх документів і публікацій. Дослідженням історії м. Збаража і подій, які відбувалися на цій території займалися наступні науковці: Білас Н., Величко С., Вербовецький Ю., Гонтарук В., Данилейко М., Жила В., Заячківський О., Кравченко О., Кульпа Т., Макарчук Г., Малевич А., Маціпура А., Михайлюнь Б., Нельговський Ю., Олещук Л., Підгірський О., Підставка Р., Сенчишин Н., Ситник О., Слободян В., Чайка В., Челебі Е., Федорів Т., Ягодінська М. та багато інших.

Виклад основного матеріалу. На мальовничій Волинсько-Подільській височині, серед зелених Медоборів, ярами, горбами і видолинами розкинулося історичне українське місто Збараж, сьогодні районний центр Тернопільської області. Перша літописна згадка про м. Збараж як укріплене городище Галицької землі, що розкинулося на мальовничій Подільській височині, на обох берегах річки Гнізна, належить до X ст.

Щодо походження назви міста єдиної думки немає. Одні дослідники стверджують, що слово «Збараж» походить від слова «збір», аргументуючи, що тут руські князі збирали своїх воїнів, йдучи на рать. Інші думають, що назва «Збараж» походить від праслов'янського слова «бара» - заболочена місцевість [12].

Однією із найвизначніших і найцікавіших історико-архітектурних пам'яток цього маленького містечка є *Збараський замок* (рис. 1).

Рис. 1. Збараський замок (фото Мокра А.)

Українські шанувальники архітектури часто із задрощами згадують палаци, замки та фортеці Західної Європи. Розкішні, пафосні, а головне – добре збережені. Нам пощастило менше. Розташовані на перехресті світів українські твердині впродовж усього свого існування потерпали від численних набігів, воєн, міжусобиць [1].

Усе сказане вище повністю стосується і Збараського замку – фортифікаційного дива у Медоборах, твердині, мури якої щедро окроплені кров'ю тих, хто її відважно штурмував, і тих, хто її героїчно обороняв.

Старозбараський замок, як його нині називають, постав ще у далекі літописні часи, очевидно, на місці давньослов'янського городища. Дерев'яне укріплення виявилось достатньо надійним, аби оборонитися від «захланих» сусідів, але надто слабким, аби встояти під ординськими стрілами. Замок тоді вщент зруйнували і знадобилося майже двісті років, аби син Ольгерда Гедиміновича князь Дмитро Корибут взявся зводити нову твердиню на березі річки Гнізни. Однак і він виявився не настільки міцним, аби спинити татарську стихію [10].

У 1435 році князю Федору Несвіцькому даровано право спадкового володіння Збаражем, а його нащадки змінили своє прізвище на Збараських. Уже при Збараських кам'яний замок обмуровано потужними фортечними стінами, які теж не встояли перед навалюю ворогів. У 1474 році орда хана Айдора знищила замок майже дощенту. Збараський замок відбудовано, однак він знову став ласим шматком для татарів. Останню крапку в існуванні замку у 1598 році за часів володіння нею Іваном (Янушем) Збараським поставила масштабна турецько-татарська навала, після якої від твердині залишилися одні руїни.

Попри всю буремність і трагічність існування Старозбараський замок цінний для української історії насамперед тим, що звідси вийшов знаменитий рід Вишневецьких, який веде свою генезу від князів Несвіцьких-Збараських. Власне без Вишневецьких неможливо уявити історію нового Збараського замку, не менш буремну, а ніж історію його попередника [3].

Після останнього руйнування Януш Збараський, напевно, вирішив, що на проклятому місці вкотре відбудувати замок не годиться. Нині про «стару цивілізацію» у сучасному передмісті Збаража нагадує оборонна Преображенська церква, зведена Янушем Збараським 1660 року неподалік зруйнованих і покинутих мурів.

Януш Збараський помирає у 1608 році, залишивши збараські землі і початки будівництва нового замку у кількох кілометрах від покинутих руїн у спадок своїм синам Юрію та Христофору. Саме Христофор у 1612 році під час подорожі Італією знайомиться із архітектором Вінченцо Скамоцці, вельми знаним на той час фахівцем, який творив у Венеції, Віченці, Бергамо, Падуї та інших італійських містах, а також спроектував «ідеальне місто» Пальма Нуова. У Скамоцці Христофор Збараський замовляє проект нового замку [10]. Хоча італієць сумлінно виконав замовлення, під час будівництва замку у 1620-1631 роках його початковий проект коригувався із врахуванням вимог до прикордонних фортець Східної Європи [13].

Остаточного вигляду твердині надавали не менш знані європейські військові будівничі голландець Генріх ван Пеєнта, італієць Андреа дель Аква. До 1627 р. будівництвом опікувався Хриштофор Збараський, із 1627 до 1631 р. – Юрій Збараський. У 1631 р. (після смерті Юрія) недобудований замок перейшов до Януша Вишневецького, а із 1636 р. (після смерті Я. Вишневецького) замок перейшов Дмитру Вишневецькому і до 1682 р. був його головною резиденцією [4].

Розпочався новий етап будівництва замку і зміцнення вже існуючих фортифікацій. Таємний підземний хід вів із замку у монастир бернардинів, який розташовувався у міській частині Збаража. Новозбудований замок із внутрішнім палацом відобразив найновіші на той час досягнення фортифікаційного мистецтва. Оборонні функції несли казематні вали, чотири бастіони та рів, наповнений водою. На рогах оборонних валів стояли п'ятикутні вежі. По периметру замку розташовані каземати. Зв'язок замку із навколишнім світом здійснювався через браму, розміщену у двоповерховій вежі, до якої провадив звідний міст.

Щодо двоповерхового палацу, то його збудовано у стилі пізнього ренесансу. Головний вхід до палацу акцентувався балконом на кам'яних колонах. Фасади казематів витримані теж у ренесансних формах.

На подвір'ї, у північному куті є 70-метрова криниця. Дещо пізніше було добудовано два крила над частиною казематів, що прилягали до палацу. Таким чином замок набув Т-подібної форми.

Буквально через кілька років, як твердиня набула свого викінченого вигляду, сталася подія, завдяки якій Збараський замок увійшов в історію. На початку літа під його мури підійшло багатотисячне військо Богдана Хмельницького та його татарських союзників. Розпочалася легендарна багатотижнева облога Збаража – один із ключових моментів козацької війни.

Облога Збараського замку є кульмінаційною подією роману Генрика Сенкевича «Вогнем і мечем» та однойменного фільму, який із успіхом пройшов і в Україні. Однак самі епізоди штурму знімалися не у Збаразі.

Орієнтовно 15-тисячне військо Вишневецького укріпилося у фортеці, аби обороняти її від значно переважаючих сил нападників. На боці козаків була чисельність і відвага. На боці шляхти – відвага і замкові мури. Замок виявився чудово пристосований до втримання оборони, із його стін одночасно могли вести вогонь 80 стрільців. Орієнтовно стільки ж бійців могли стріляти із чотирьох бастіонів. Лабіринти підземель уможливили комунікацію із зовнішнім світом, та й довколишній рельєф йшов на користь оборонців [10].

Але описана облога не стала кінцем Збараської твердині, хоча суттєво її понівечила. Через чверть століття (1675 рік) яничари турецького паші Ібрагіма Шейтана узяли фортецю штурмом, повністю спаливши її і підірвавши оборонні стіни, в наслідок чого місто звільнено Сеймом від сплати податків на дванадцять років [9].

Відновленням замку займався князь Дмитро Вишневецький, який оформив його як придане своїй доньці Софії, що вийшла заміж за старосту підляського та кам'янецького Вацлава Лещинського. Уже від нього наприкінці XVII століття замок переходить до представника могутнього роду Потоцьких. Великий коронний гетьман Йозеф Потоцький отримує споруду як придане за дружиною Вікторією Лещинською. У цей час у замку проводилися незначні зміни із метою перетворити твердиню у вишукану резиденцію. Однак спокійне існування замку тривало недовго, вже у роки Північної війни (1700-1721) у ньому розквартирувалося шведське військо, після перебування якого і відповідних наслідків у Потоцьких остаточно відпало бажання знову відновлювати палацові красоти. До слова, у 1707 році тут, дорогою до Жовкви на зустріч із польським королем Августом II, зупинялися Іван Мазепа та Петро I.

Коли Потоцькі остаточно втратили зацікавленість до замку, він часто переходив із рук у руки. Знаний генерал Юзеф Бем навіть на якийсь час перетворив його на цукровий завод. Наприкінці XIX століття Збараський замок викуплений Тадеушем-Владиславом Нементовським, який відважився його реставрувати. Однак на перешкоді стала Перша світова війна, під час якої у замку розмішувалися військові гарнізони, що завдало чимало нових руйнувань споруді, яку тільки-но почали відбудовувати.

У 1935 році реставрацією Збараського замку зайнявся польський Союз офіцерів запасу, але цим намірам перешкодила нова війна. Після війни, у роки радянської влади, у Збараському замку спершу, за страшною традицією багатьох західноукраїнських замків, розташовувалася катівня НКВД. Потім засідали різні громадські організації та дитячі гуртки, був навіть спортивний комплекс [10].

Справжнє відродження замку почалося лише у 1994 році, коли на його базі створено Збараський державний історико-архітектурний заповідник.

У 2005 році створено Національний заповідник «Замки Тернопільщини», центром якого власне став Збараж. Із того часу тут ведуться відновлювальні роботи, завдяки яким замок відреставрували і зробили вельми привабливим для туристів [2].

Сьогодні Збараський замок – це повноцінний мультиекспозиційний музей. Протягом 2012-2016 років у відреставрованих палацових залах відкрилися Велика Зелена і Мала Жовта вітальні, де продемонстровано інтер'єр магнатського помешкання. Охочі зможуть полиннути у життя князів-власників замку в Оливковій і Блакитній їдальнях, Мармуровому холі, камінному та дзеркальному залах, внутрішньому дворику. Важливо побачити тутешні підземелля, щоб насправді відчутти дух давньої епохи [10].

Старовинне місто Збараж може похвалитися не лише чудовим замком. Не менш цікавими й чарівними є його храми. А саме *Збараський костел святого Антонія* – колишній храм бернардинського монастиря – домінує над середмістям, його видно практично звідусіль (рис. 2). Разом із монастирськими келіями та надбрамною дзвіницею він створює величний архітектурний ансамбль, що поєднує риси ренесансу та бароко [7].

Історія монастиря сягає 1627 року, коли власник міста, краківський каштелян князь Юрій Збараський, оселив у місті священників-бернардинів, яких використовував у ролі капеланів у своїх військових загонах. Князь збудував для ченців тимчасову дерев'яну обитель і водночас почав зводити і мурований костел разом із келіями. Після його смерті будівництво продовжив новий власник Збаража князь Януш Вишневецький, а після нього – його дружина Євгенія із роду Тишкевичів.

7 травня 1637 року вона підписала «Акт фундації новозбудованої обители». Монастирський храм освятили на честь святого Юрія.

Тогочасний костел представляв собою невелику кам'яну споруду на дерев'яних палях під двосхилою гонтовою покрівлею із явно оборонними рисами будови: товсті стіни, вузькі вікна-бійниці, дозорна вежа над бабинцем. Весь комплекс оточував високий мур із бійницями [5].

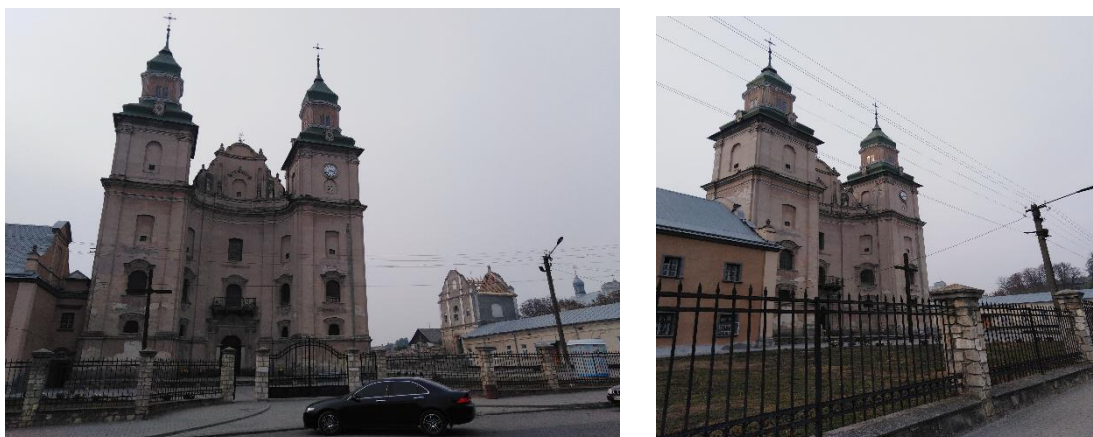

Рис. 2. Збаразький костел святого Антонія (фото Мокра А.).

Доволі скоро оборонні якості монастиря зазнали першого серйозного випробування під час облоги Збаразького замку козацьким військом Богдана Хмельницького. І хоча бернардинська обитель, як і все місто, зазнала руйнувань, вони були меншими, ніж можна було очікувати. Хроніки того часу стверджують, що монастир «майже чудом Божим уцілів».

Значно серйозніші наслідки для обителі мало вторгнення турецького війська паші Ібрагіма Шишмана у 1675 році. Відбудований після козацької війни монастирський комплекс цілковито знищений турками. Монастирська хроніка оповідає, що «костел був перетворений на попіл». Із пожарища вдалося врятувати лише три найбільш цінні вівтарні ікони (Матері Божої Збаразької, чудотворні образи святого Антонія і мученика Юрія).

Обитель довго не могла відійти після цього удару. Костел і монастирські келії залишалися понищеними майже півстоліття. Лише у 1723 році новий власник Збаража Юзеф Потоцький взявся за відновлення кляштору. До 1729 року будівничі завершили спорудження келій (поки що дерев'яних), а за два роки розпочали реконструкцію храму. Втім, роботи велися неквапно, а головне, не дуже якісно – уже за десяток років споруда опинилася перед загрозою падіння [7].

І лише у 1746 році за сприяння графа Станіслава Потоцького розпочалось будівництво нового, набагато більшого, ніж попередній, костелу та монастиря, які збереглися до наших днів [8].

Новий храм, значно більший за розмірами від свого попередника, зводився за проектом архітектора із Сілезії Йогана Ганца. Будівництво костелу тривало дев'ять років, і 2 серпня 1755 року луцький латинський єпископ Антоній Еразм Воллович освятив його під іменем святого Антонія.

Паралельно зі спорудженням костелу збудовано дзвіниця, монастирські келії та господарські приміщення. Всю територію новозбудованого монастиря огорожено високим кам'яним муром із бійницями.

У подяку за фундацію Станіслав Потоцький отримав вічний спочинок у крипті храму. Цікаво, що серце його захоронене окремо, у костелі реформатів у м. Кременці Тернопільської області.

Після відновлення обителі ченці-бернардини розвернули активну діяльність. У 1768 році при монастирі відкрили шпиталь, у 1777-му – парафіяльну школу та латинськомовну гімназію. У монастирі також проводили провінціальні капітули. Але активність ця тривала недовго. Після поділу Речі Посполитої Збараж увійшов до складу австрійської монархії, і вже у 1785 році під час церковної реформи Йосифа II монастир закрито. Хоча гімназію австрійська влада таки залишила.

А за кілька років жажливий удар чекав й на монастирські споруди. Під час страшної пожежі 1789 року вигоріли костел та келії, вціліла тільки дзвіниця. Згоріла і значна частина внутрішнього оздоблення храму. Під час відновлювальних робіт, проведених протягом 1790-1795 років, реставратори змінили зовнішній вигляд костелу, стилізуючи його під ренесансну будівлю.

Двадцять століття теж виявилось не найкращим часом в історії монастиря. Кожна нова війна – Перша світова, українсько-польська, Друга світова – завдавала йому все нових руйнувань. У повоєнний час радянська влада влаштувала у храмі склад мінеральних добрив. Порівняно краща доля чекала на колишні монастирські келії – спочатку тут розмістилася лікарня, а згодом – завод напівпровідників [7].

Лише після проголошення Україною незалежності для напівзруйнованої давньої пам'ятки засвітив промінчик надії на відновлення. Із 1994 року монастирський комплекс передано на баланс

Національного заповідника «Замки Тернопілля», стараннями якого заново перекрито дах храму та проведено відновлювальні роботи у монастирських приміщеннях – тепер тут діють установи Збараської районної держадміністрації. У 2012 році проведені роботи із реставрації двох веж та фронту костелу. Однак для повноцінної реставрації храму і, особливо, його інтер'єрів, традиційно, бракує коштів [14]. У костелі також віновилися Богослужіння. 3 серпня 2000 року храм наново освячено львівським архієпископом Мар'яном Яворським. А десятьма роками раніше, у 1990-му, до Збаража повернулися і ченці-бернардини, які нині проживають в одному із приватних помешкань неподалік храму.

Костел святого Антонія є мурованою тринавною базилікою із витіюватим фронтом та двома вежами, що завершують фасад споруди. Портал центрального входу підкреслено подвійними пілястрами. Над входом розташований балкон із ажурними ґратками, підтримуваний чотирма консолями. Чотирирусні вежі закінчуються дерев'яними куполами, які покриті бляхою та увінчані металевими хрестами [7].

Підземелля під костелом св. Антонія із Падуї у Збаражі приховує багато таємниць. Зараз не кожен може потрапити у це загадкове та містичне місце. Засновник благодійного фонду «Пам'ять і любов» Андрій Савчук відкриває таємницю підземелля.

Колись у підземеллях костелу св. Антонія знаходили свій останній спочинок священики та монахи, а також фундатори храму. Під головним вівтарем похований князь Януш Корибут Вишнівський, а під вівтарем Матері Божої Збараської поховане подружжя Станіслава та Гелени Потоцьких. У гробах досі лежать складені рештки померлих [11].

Двоповерхові келії, що прилягають до костелу із боку пресвітерію, утворюють замкнене із чотирьох сторін подвір'я. Келії розташовані вздовж лівої нави костелу. Їх тиньковані фасади позбавлені архітектурного декору. Внутрішнє планування келій є коридорним, з одностороннім розташуванням приміщень, перекритих півциркульними склепіннями. Із північного боку від костелу розміщена триярусна башта-дзвіниця, яка своїми бічними фасадами примикала до оборонної стіни і використовувалася як в'їзна брама монастиря. Верхній ярус дзвіниці розчленований пілястрами і накритий високим двосхилим дахом із криволінійними фронтонами на торцях. Фронтон із боку вулиці увінчує скульптурна постать святого. Збудована у 1746-1755 роках, за проектом Йоганна Ганца, дзвіниця зберегла свій первісний бароковий вигляд, оскільки не постраждала від численних пожеж, від яких потерпав костел та келії [7].

Церква Успіння Пресвятої Богородиці розташована впритул до бернардинського монастиря, поруч із його дзвіницею. Цю споруду збудовано у 1755-1758 роках як католицький костел ордену тринітаріїв. Проте ченці-тринітарії, які славилися тим, що викупували людей із турецької неволі, недовго затрималися у місті, і у 1786 році залишили Збараж. Храм певний час стояв пустою, до того ж він сильно постраждав під час вищезгаданої пожежі 1789 року.

Невдовзі напівзруйновану святиню викупила українська громада міста для облаштування церкви. Точний рік цієї події у джерелах не зафіксовано, проте відомо, що на час відновлення Галицької митрополії у 1808 році Успенська церква вже існувала. Вона була філіальною церквою, якою опікувалися священики розташованого неподалік Воскресенського храму [15].

Святиня в основному зберегла свій первісний бароковий вигляд. Її приміщення прямокутне із витягнутою напівкруглою апсидою і двома симетричними одноярусними прибудовами на рівні хорів. Бароковий декор церкви складається із пілястрів іонічного ордера, що членують площину стін, міжярусних і лобових карнизів складного профілю, витягнутих арок із зображенням святих на центральному фасаді і їх фігурок із боків від центрального входу та декоративних аркотер фронту із зображенням Богородиці у центрі.

Поруч із храмом стояла двоповерхова квадратна у плані дзвіниця. На початку ХХ століття її розібрали, а на цьому місці спорудили парафіяльний будинок. Тоді ж звели й нову дзвіницю – двоярусну, із трьома пілонами у верхньому ярусі та аркою воріт у нижньому. У міжвоєнні роки навколо церкви вибудовано кам'яний мур із залізною огорожею.

У 1920-і роки Успенська церква слугувала значним центром національного відродження українців, а її парафіяльний будинок - читальним залом «Просвіти».

У радянський час церква діяла до 1963 року, коли комуністична влада зачинила храм, розбивши при цьому дзвони та іконостас і зрівнявши купол. У 1982 році тут влаштували районний краєзнавчий музей, який діяв до 1989 року, коли його було перенесено у палац Збараського замку. Приміщення ж церкви відреставровано і у 1990 році наново освячено. Тепер храм належить православної громаді міста [7].

Церква Воскресіння Христового – ще одна барокова перлина Збаража, споруджена у 1760-1764

роках. На цьому місці раніше стояла дерев'яна церква, зведена, найімовірніше, у XVII столітті.

Фундатором церкви вважається збаразький міщанин, швець Григорій Гимонюк, але через його раптову смерть будівництво храму вже завершено коштом графа Миколи Потоцького.

Воскресенська церква споруджена у стилі українського бароко. У плані нагадувала форму хреста, із великою центральною банею та високою дзвіницею над притвором і оглядовим майданчиком на покрівлі дзвіниці. Завершення дзвіниці та форма центральної бані значно відрізнялися від тих, що збереглися до сьогодні.

У 1887 році церкву значно пошкоджено у пожежі: згорів дах, сильно постраждав інтер'єр. Храм було повністю відновлено через десять років. Під час реставрації внесено зміни у форму центрального купола та дахівки над притвором. Тоді ж збудовано і нову дзвіницю при в'їзній брамі – із трьома арковими отворами для дзвонів та криволінійним фронтоном із поліхромним зображенням Христа.

У 1960 році радянська влада закрила церкву, а пізніше перетворили її на склад. А у 1970 році зруйновано дзвіницю.

Лише у 1989 році церкву повернули вірянам громади УГКЦ. Тоді ж розпочалася реставрація. У 1991 відновлено церковну дзвіницю, а у 1993-му біля храму збудували дерев'яну Богоявленську каплицю [6].

У Збаражі збереглася також велична *синагога*, споруджена, найімовірніше, на початку XVII століття. Відомо, що синагога у Збаражі існувала ще у 1537 році, проте у цьому випадку, швидше за все, йдеться про іншу, значно скромнішу споруду. Нинішня синагога теж не зберегла свого первісного вигляду, зазнавши із плином часу багатьох перебудов. На жаль, оглянути давню юдейську святиню сьогодні можна лише здалеку, позаяк розташована вона на закритій території місцевого лікеро-горілчаного заводу [7].

Висновки. Існує кілька причин, через які Збараж претендує бути місцем, найбільш туристично привабливим для відвідин кожним, кого цікавить історія, архітектурні споруди, постаті, які із ними пов'язані та інші приваби цього краю. Окрім того, що містечко зі своїми відреставрованими і збереженими пам'ятками, чарівними краєвидами та затишком розкішного парку являє собою самостійну туристичну та екскурсійну цінність, тут можна доторкнутися думкою до величних подій минулих віків, почути їх мелодію, в якій переплетено цокотіння підков татарської кінноти, шелест крил на латах польських гусарів і карбовані кроки козацьких полків [10].

Збараж – це надзвичайно цікаве місто; багате, спокійне і неймовірно красиве. Всі об'єкти історичної спадщини тут цінуються та оберігаються. Більше того, стараннями громадських організацій та міщан, пам'ятки реставруються та набувають первинного свого вигляду.

Вельми популярними серед туристів та екскурсантів є Збаразький замок і костел Св. Антонія з Падуї. Всі описані нами споруди є повноцінними екскурсійними об'єктами і вважаються візитівками міста Збараж що на Тернопільщині. І це ще далеко не весь перелік пам'яток міста, що зуміли перенести складні віхи історії, до якої кожен може доторкнутися.

Література:

1. Альтгайм Л.Б. Роль сакральних об'єктів півночі Тернопільської області у наданні екскурсійних послуг. The 1st International scientific and practical conference «Scientific achievements of modern society» (September 11-13, 2019) Cognum Publishing House, Liverpool, United Kingdom. 2019, С. 303-312.
2. Альтгайм Л.Б. Сучасний стан і тенденції екскурсійної діяльності у Тернопільській області. Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід. Матеріали XIV Міжнародної наукової конференції. Львів, 2020, С.13-18.
3. Келембет С. М. Походження князів Несвізьких, Збаразьких та Вишневецьких. Культура народів Причорномор'я. 2009. № 164, С. 75-77.
4. Оконченко І.В. Укріплення Збаразького замку. Національний університет «Львівська політехніка», 2005. С. 57.
5. Підставка Р. Історичні пам'ятки прикордонного Збаража і його околиць. Музеї України. 2011. № 3, С. 37-40.
6. Чайка В. Збараж – як музей під відкритим небом. Місто. 2008. С. 14.
7. Бернардинський монастир та інші сакральні пам'ятки Збаража. URL: <http://www.kray.org.ua/7850/mandrivky/bernardinskiy-monastir-ta-inshi-sakralni-pam-yatki-zbarazha/> (дата звернення: 24.01.2021).
8. Ганусевич Н. Костел Святого Антонія у Збаражі: багата історія та повільне відновлення. 2020. URL: <https://realno.te.ua/novyny/> (дата звернення: 24.01.2021).
9. Збаразький замок. URL: <https://zabytki.in.ua/uk/315/zbarazkii-zamok> (дата звернення: 24.01.2021).
10. Збаразький замок: історії героїзму, зрад і воскресіння. URL: <http://www.kray.org.ua/7251/mandrivky/zbarazkiy-zamok-istoriyi-geroyizmu-zrad-i-voskresinnya/> (дата звернення: 24.01.2021).
11. Костел Св. Антонія в Збаражі збудували на території Бернардинського монастиря. URL:

<https://poglyad.te.ua/podii/kostel-sv-antoniya-v-zbarazhi-zbuduvaly-na-terytoriyi-bernardynskogo-monastyrya.html> (дата звернення: 24.01.2021).

12. Місто-герой Збараж. URL: <https://teren.in.ua/2016/07/14/misto-geoj/> (дата звернення: 24.01.2021).
13. Снітовський О. Збараський замок – діамант у короні тернопільських твердинь. Укрінформ, 2017. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2317328-zbarazkij-zamok-diamant-v-koroni-ternopilskih-tverdin.html> (дата звернення: 24.01.2021).
14. Спокійна Н. Костел Св. Антонія у Збаражі має новий годинник на північній вежі. Газета «Місто», 2018. URL: <https://www.gazeta-misto.te.ua/ukostel/#> (дата звернення: 24.01.2021).
15. Церква Успіння Пресвятої Богородиці. URL: <https://zruchno.travel/ObjectEntity/ObjectEntity?lang=ua&idCrm=42be2d05-58e5-5de3-2d21-58b048471a8e> (дата звернення: 24.01.2021).

Abstract:

Liubov Althaim, Anastasiia Mokra. CHARACTERISTICS OF LOCAL STUDIES FOR TOURISM OF THE EXCURSION POTENTIAL OF THE HISTORICAL CITY OF ZBARAZH

The article emphasizes the importance of promoting the sights of the city of Zbarazh, Ternopil region during the provision of excursion services. The tourist and local lore characteristics of Zbarazh Castle, the Roman Catholic Church of St. Anthony of Padua, the Bernardine Monastery, the Church of the Assumption and the Resurrection and the majestic synagogue are presented. It is recommended to use these excursion objects not only in regional and national excursion routes, but also in international ones.

Key words: historical and architectural monument, sacred monument, castle, monastery, roman catholic church, church, Zbarazh city.

УДК 379.851

**ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ЕТАПІВ ФОРМУВАННЯ
КУЛЬТУРНО- ПІЗНАВАЛЬНИХ ТУРІВ НА ПРИКЛАДІ ТУРУ «ПОДІЛЬСЬКО-
БУКОВИНСЬКИЙ ТАНЕЦЬ»**

Л. ПАРШИН

Галицький коледж імені В'ячеслава Чорновола,

В статті розкрито технологію формування культурно-пізнавального туру в межах Хмельницької та Чернівецької областей України з розробкою екскурсії в місті Кам'янець-Подільський, проаналізовано окремі етапи створення нового туру, наведено приклади.

Ключові слова: тур, маршрут туру, програмне обслуговування, екскурсія, розробка турів.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Поділля та Буковина багаті на різноманітні туристичні ресурси, які можна використовувати для різноманітних видів туризму формуючи різноманітні тури за мотивацією подорожі, формами організації, кількістю учасників, сезонністю, терміном подорожування, класом обслуговування, засобами подолання, набором послуг, видами маршрутів тощо. Регіон досить багатий на ресурси, які можна застосувати для створення як транспортних так і пішохідних маршрутів. Сучасного туриста вже не цікавлять заморські острови, йому часто хочеться чогось домашнього, але неодмінно незнаного.

Власне для областей Західної України туризм є одним з найперспективніших галузевих напрямків активізації економічного розвитку. Адже вони мають усе необхідне для розвитку туристичної індустрії: унікальні туристично-рекреаційні ресурси, природні умови, історико-культурну спадщину, матеріальні та людські ресурси.

Великий туристичний потенціал Західної України при правильному його використанні може забезпечити швидкий розвиток ринку туристичних послуг в регіоні.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання формування турів не нове в сучасних наукових дослідженнях і розглядалося в багатьох працях українських вчених, серед яких О. Любіцева, М. Мальська, В. Худо, В. Цибух, Л. Дядечко, О. Ковтун, Т. Сокол та інші.

Формулювання цілей статті. Метою нашого дослідження є дослідження особливостей технологічних аспектів при формуванні нових турів межах Західної України.

У відповідності до зазначеної мети визначені завдання:

- сформулювати ідею туру;
- вибрати об'єкти відвідування та створити маршрут туру;

- здійснити аналіз технологічних етапів формування туру.

Виклад основного матеріалу.

Ідеї розробки турів полягають у формуванні структурних одиниць до культурно-пізнавального туру з екскурсійним наповненням, зорієнтованим на різну вікову категорію туристів в межах двох областей. У виборі пунктів маршруту критерієм відбору часто стають атрактивність об'єктів показу для задоволення екскурсійної мети подорожі, можливість забезпечити різноманітність програми перебування в даних населених пунктах, їх транспортна доступність та забезпеченість послугами гостинності із виконанням задачі «комівояжера». Сформовано назву для туру - «Подільсько-Буковинський танець».

Тур - це програма, в межах якої реалізується мета перебування особи поза постійним місцем проживання, складена з урахуванням індивідуальних побажань, і комплекс заходів по її реалізації на відповідному якісному рівні [1, с. 124].

Найбільш популярними і масовими є культурно-пізнавальні тури. Основна мета таких подорожей - ознайомлення з туристськими визначними пам'ятками: пам'ятниками історії, архітектури, мистецтва, а також природними і етнічними особливостями об'єкта подорожі [3, с. 92].

Ідеєю розробки туру «Подільсько-Буковинський танець» виступає культурна та історична привабливість (атрактивність) даного регіону, тур може бути зорієнтований на широке коло потенційних як внутрішніх так іноземних туристів. Вибір об'єктів відвідування даного туру та створення маршруту туру на Google-maps пояснюється задачею комівояжера.

Маршрут – це шлях руху туриста під час туристичної подорожі [2, с. 68]. В межах двох областей можна сформувати такий маршрут: м. Хмельницький – смт. Меджибіж – м. Хмельницький – с. Сутківці – м. Кам'янець-Подільський – с. Бакота – м. Кам'янець-Подільський – м. Хотин – м. Чернівці – с. Лужани – м. Хмельницький (рис.1).

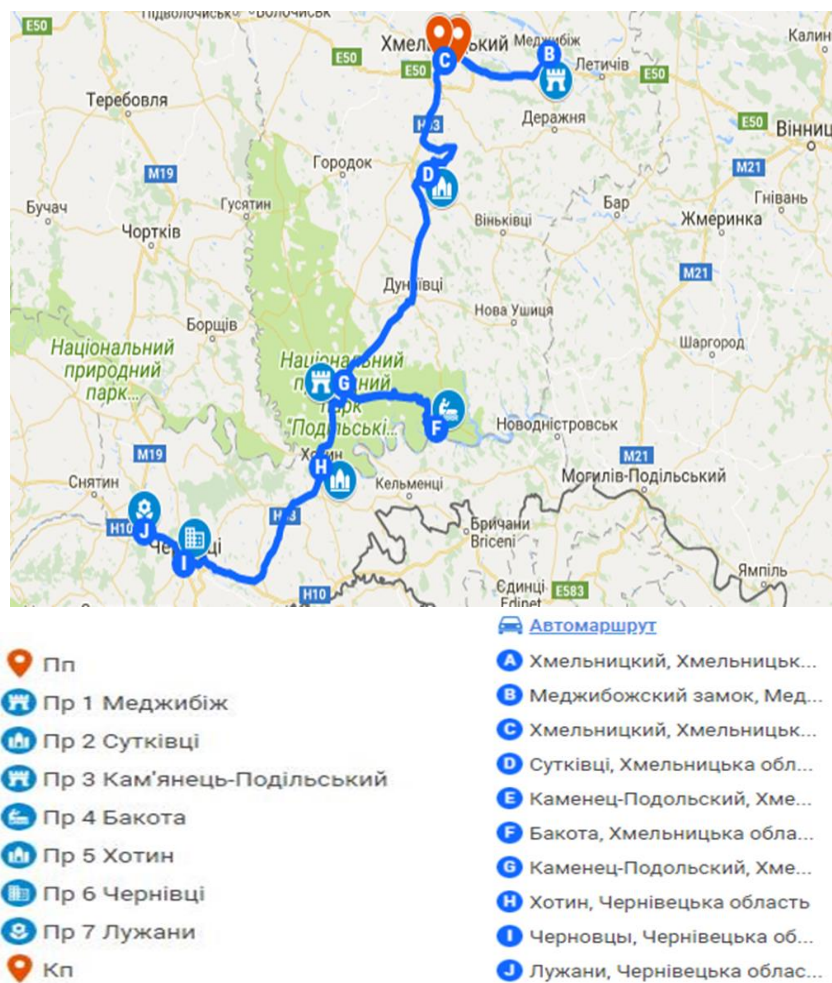

Рис. 1. Маршрут туру «Подільсько-Буковинський танець»

Туру «Подільсько-Буковинський танець» запропоновано такі вихідні дані:

- ✓ за метою: культурно-пізнавальний; екскурсійний;

- ✓ за кількістю учасників: груповий 15 осіб;
- ✓ за організаційними засадами: пекидж - тур;
- ✓ за масштабами: внутрішній;
- ✓ за терміном тривалості подорожі: короткостроковий;
- ✓ за видами переміщення: автобусний, пішохідний;
- ✓ за маршрутом: комбінований;
- ✓ за класом обслуговування: туристичний;
- ✓ за умовами харчування: НВ (напівпансіон).

Тур «Подільсько-Буковинський танець» розроблено тривалістю 4 дні/3 ночі, розрахований на 20 осіб, тур включає в себе розміщення у першу та другу ніч в 3 *** міні-готелі «Villa Ruben» м. Кам'янець-Подільський [4] та розміщення у третю ніч у готелі «Міраж» м. Чернівці [5] в номерах типу «стандарт» відповідно до класу обслуговування.

Тур «Подільсько-Буковинський танець» пропонує для відвідання 17 екскурсійних об'єктів, унікальні фортеці XIV та XVI століть: у м. Кам'янець-Подільському та у м. Хотин, які входять до списку «Сім чудес України», під час тур пропонуємо відвідати загадкову українську «Атлантиду» – Бакоту, маленький «Відень» – Чернівці, Меджибізький замок, храм Покровську церкву-фортецю в селі Сутківці, Хмельницької області та Долину тюльпанів у селі Лужани, Чернівецької області.

Прораховано загальний ліміт часу програмного забезпечення, який становить близько 45 годин, з урахуванням нормативних витрат часу на поселення, харчування - сніданки по 60 хв., обіди по 90хв., вечері по 60 хв., екскурсійне обслуговування від 1 до 3 годин. Програма обслуговування та перебування даного туру охоплює 4 дні від моменту зустрічі туристів на залізничному вокзалі у м. Хмельницький до моменту їх відправки звідти за такою схемою: Меджибіж екскурсія 1 год.; переїзд до с. Сутківці 2 год.; екскурсія в с. Сутківці 1 год.; переїзд до м. Кам'янець-Подільський 2 год.; поселення у готелі – 2 год.; екскурсії у м. Кам'янець-Подільський 9 год.; переїзд до с. Бакота – 1 год.; екскурсія у с. Бакота – 1,5 год.; переїзд до м. Хотин - 1 год.; екскурсія в м. Хотин – 1,5 год.; переїзд до м. Чернівці – 1 год. 30 хв.; поселення у готель – 1 год.; екскурсії по місту - 6 год.; переїзд до с. Лужани – 20 хв.; екскурсія у с. Лужани 1 год. повернення до м. Хмельницький - 3 год. Програма харчування передбачає сніданки та обіди. В розрахунок вартості туру включається; проїзд по маршруту, проживання (дві ночівлі), харчування (лише обіди, бо сніданки входять у вартість проживання), екскурсійну програму, страхування. Запланувати можна, що згідно умов програми туру додатково оплачується вхідні квитки на екскурсійні об'єкти власного бажання.

Програма перебування до туру «Подільсько-Буковинський танець»

День 1

- 9:00 – зустріч туристів на автовокзалі м. Хмельницький;
- 9:30 – виїзд до смт. Меджибіж;
- 10:30 – прибуття до смт. Меджибіж та екскурсія – Державний історико-культурний заповідник «Меджибіж»;
- 12:30 – переїзд до с. Сутківці;
- 13:30 – прибуття до с. Сутківці, екскурсія до Покровську церкви-замку;
- 14:30 – виїзд з с. Сутківці, обід в кафе «Три дороги»;
- 16:00 – переїзд до м. Кам'янець-Подільський;
- 18:00 – поселення в готель «Villa Ruben»***;
- 19:00 – прогулянка вечірнім Кам'янцем;
- 21:00 – вільний час, нічліг.

День 2

- 08:30 – сніданок у готелі;
- 10:00 – початок пішохідно-прогулянкової екскурсії Старим Містом;
- 11:00 – екскурсія «Казка середньовічного міста»;
- 14:00 – обід в міському кафе «Під брамою»;
- 15:00 – вільний час;
- 16:00 – продовження екскурсії «Казка середньовічного міста»;
- 18:00 – пішохідна прогулянка до Новопланівського моста;
- 19:00 – огляд моста, та панорами Смотрицького каньйону;
- 20:30 – вільний час, повернення в готель, нічліг.

День 3

- 09:00 – сніданок у готелі;
- 10:00 – виселення з готелю «Villa Ruben» ***;

10:30 – виїзд до с. Бакота;
 11:30 – екскурсія та пізнання історії затопленого с. Бакота;
 13:00 – обід в кафе «Василеві примхи»;
 14:30 – вільний час;
 15:00 – виїзд до м. Хотин;
 16:00 – екскурсія Хотинською фортецею;
 18:00 – вільний час;
 18:30 виїзд до м. Чернівці;
 19:30 – прибуття в м. Чернівці, поселення в готель «Міраж», вільний час, нічліг.

День 4

08:00 – сніданок у готелі, виселення;
 10:00 – початок пішохідної екскурсії центральною частиною міста Чернівці;
 11:00 – огляд музично-драматичного театру;
 11:20 – огляд культурної пам'ятки Брати-Близнюки;
 11:50 – прогулянка та огляд вулиці Ольги Кобилянської;
 12:20 – огляд міської ратуші та прогулянка центральною площею;
 12:50 – огляд культурної пам'ятки будинок-корабель;
 13:00 – обід в міському «Мисливське кафе» ;
 14:30 – вільний час;
 16:00 – екскурсія на територію резиденції митрополитів Буковини і Далмації;
 16:45 – виїзд до с. Лужани;
 17:30 – екскурсія долиною тюльпанів;
 18:30 – повернення до м. Хмельницький;
 21:00 – прощання з туристами.

Вартість туру «Подільсько- Буковинський танець» на 4 дні прораховано і становить 1950 грн/особа, що є оптимальною для українського споживача із харчуванням типу «напівпансіон». Вона включає в себе дворазове харчування, хороші умови проживання, перевезення та екскурсійне обслуговування. Зважаючи на цінову політику ринку туристичних послуг наш тур за своєю вартістю є доступним для туристичного класу обслуговування за рахунок раціонально підібраних вище перелічених компонентів туру.

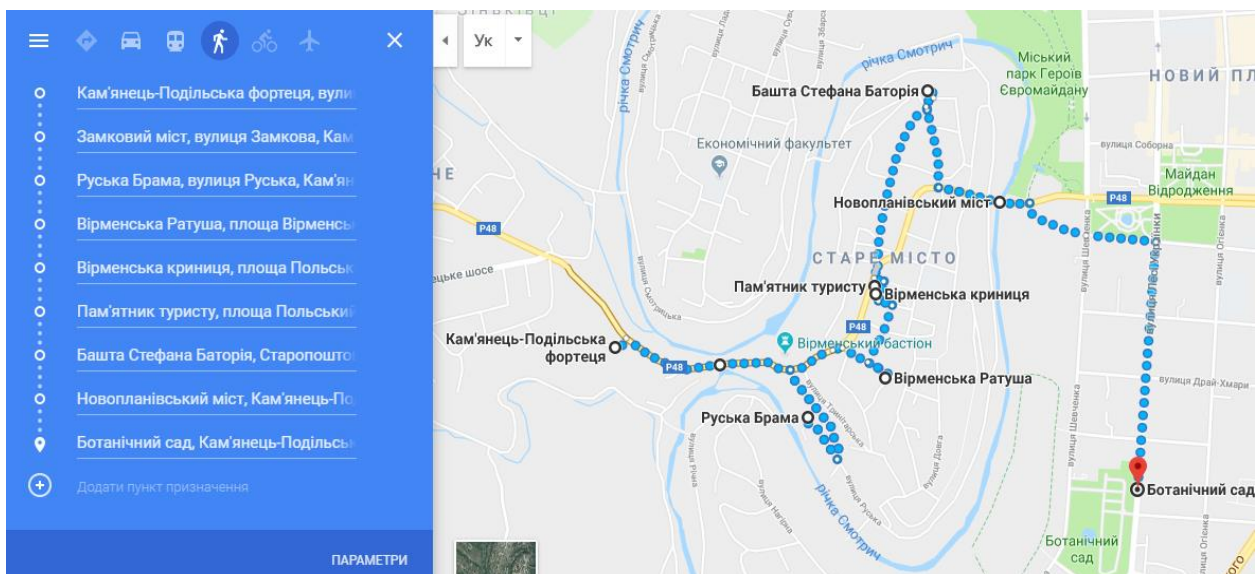

Рис. 2. Маршрут екскурсії «Казка середньовічного міста» м. Кам'янець-Подільський

Тури часто доповнюються розробками екскурсій, переважно в історичних частинах міст. Даний тур пропонуємо доповнити розробкою екскурсії в місті **Кам'янець-Подільський на тему «Казка середньовічного міста»**, за тематикою це оглядова екскурсія Старого міста. Можна запропонувати нитку маршруту екскурсії: Національний заповідник «Кам'янець» - Замковий міст – Руська брама – Площа Вірменський ринок – Ратуша – Вірменські криниця – Пам'ятник туристу – Башта Стефана Баторія – Новопланівський міст – Ботанічний сад (рис. 2) з подальшим формуванням усієї технологічної документації (картки об'єктів, технологічної картки екскурсії, контрольного та індивідуального текстів, портфеля екскурсовода).

Отже, сформований тур можна реалізовувати на туристичному ринку, адже за час карантину потенційні туристи, як ніколи раніше, прагнуть виїхати за межі дому. Вони чекають на психологічне переавантаження та кардинальну зміну місця перебування. І все це ми врахували розробляючи тур.

Література:

1. Бабарицька В.К., Малиновська О.Ю. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. Понятійно-термінологічні основи. Сервісне забезпечення турпродукту: Навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2014. 286 с.
2. Любіцева О.О. Методика розробки турів. Навчальний посібник. «Альтерпрес», 2003. 104 с.
3. Мальська, М.П. Організація та планування діяльності туристичних підприємств: теорія та практика. К. : Центр учбової літератури, 2012. 246 с.
4. Міні-готелі «Villa Ruben». URL: <https://villa-ruben.hotels-of-ukraine.com/uk/> (дата звернення: 16.01.2021).
5. Готель «Міраж».URL: <https://mirage-chernivtsi.hotelmix.com.ua/> (дата звернення: 16.01.2021).

Abstract:

PARSHIN L. FEATURES OF IMPLEMENTATION OF TECHNOLOGICAL STAGES OF FORMATION OF CULTURAL AND COGNITIVE TOURS ON THE EXAMPLE OF TOUR PODOLSK AND BUKOVINIAN DANCE

The article describes the technology of forming a cultural and cognitive tour within the Khmelnytsky and Chernivtsi regions of Ukraine with the development of an excursion in the city of Kamyanets-Podilsky, analyzes some stages of creating a new tour, gives examples.

Keywords: tour, tour route, software, excursion, tour development.

УДК 911.3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

П. ЦАРИК

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Л. ЦАРИК

Тернопільський навчально виховний комплекс «Загальноосвітня школа I-III ступенів економічний ліцей №9 імені Іванни Блажкевич»

Розглянуто теоретичні основи розвитку екологічного туризму, перспективи його розвитку в межах Тернопільської області з використанням еколого-освітніх стежок. Проаналізовано наявні еколого-освітні стежки Національних парків та ПЗ Медобори. Проведений аналіз туристично-рекреаційних ресурсів та ядер НП «Кременецькі гори».

Ключові слова: екологічний туризм. Еколого-освітня стежка, Національний природний парк.

Поступове виснаження природних ресурсів, зумовлене зростанням обсягів та умовами їх споживання, ініціювало зміни в суспільстві, яке почало приділяти значну увагу проблемам, пов'язаним з навколишнім середовищем. Саме екологічна відповідальність спрямовує діяльність людей в напрямку мінімізації її впливів на оточуюче середовище. Туризм є джерелом низки екологічних проблем, які пов'язані зі збільшенням туристичних потоків, більш інтенсивним споживанням різноманітних ресурсів, зокрема природних.

На теперішній час екологічний туризм є одним із перспективних секторів туристичної індустрії. Внаслідок загострення екологічної ситуації та зростання популярності ідей охорони навколишнього середовища, серед туристів виник попит на так звані «зелені» подорожі. За офіційними статистичними даними ВТО, вони займають сьогодні від 7-20% загальних поїздок. Згідно з прогнозами ВТО, екологічний туризм входить до п'яти основних стратегічних напрямків розвитку туризму на період до 2020 року, саме тому дослідження тенденцій розвитку екотуризму в Україні набуває важливого значення та актуальності [5].

Науково-теоретичну базу розвитку екологічного туризму, в тому числі на природоохоронних територіях, формувалась завдяки працям таких науковців, як О. Бейдик, Т. Божук, Н. Габчак, В. Гетьман, М. Депутат, О. Дмитрук, О.Король, С. Кузик, М. Кукурудза, О. Любіцева, А. Пахля, Л. Погребняк, М. Покоłodна, О. Савіцька, Н. Савіцька, В. Смаль, І. Смаль, Г. Сорокіна, Ю. Стадницький, М. Травкіна, П. Царик, Л. Царик.

Екологічний туризм – порівняно нове поняття в туристичній галузі. Уперше його запропонував у 1983 р. мексиканський архітектор та економіст Гектор Цебаллос-Ласкурейн, який під поняттям «екологічний туризм» розуміє поєднання подорожі з дбайливим ставленням до природи, яке дозволяє поєднувати відпочинок з вивченням флори й фауни для їх подальшого захисту [1].

Україна має значний потенціал для розвитку екотуризму. Площа рекреаційних територій в Україні становить 12,8% території країни, але розвиток природно-заповідних територій гальмується внаслідок недостатнього державного фінансування. Фінансові проблеми не є виключними, тому що існує певний перелік проблем, що ускладнюють розвиток екологічного туризму на природоохоронних територіях України, а саме:

- недосконалість моніторингу природо-охоронних територій;
- відсутність природоохоронного статусу у природних комплексів та об'єктів, які потребують збереження та охорони;
- затримки зі створенням адміністрацій об'єктів ПЗФ та відведенням земель;
- нерозвинута інфраструктура;
- брак маршрутів і програм для екологічних турів на цих територіях;
- недостатня кількість професійних кадрів, що спеціалізуються на екологічних турах;
- недостатня інформованість споживачів про екологічні тури;
- недосконалість механізму залучення місцевих жителів до надання послуг з екологічного туризму. [2]

Екологічний туризм – це особливий напрямок рекреаційної діяльності з низьким антропогенним впливом на навколишнє середовище та його окремі компоненти, що пов'язаний із пізнанням природи та спрямований на збереження екосистем. Тобто, екологічний туризм є концепцією туристичної діяльності, метою якої є збереження природних ландшафтів. Така характеристика екологічного туризму повністю співпадає з цілями природоохоронної діяльності на міжнародному, державному, регіональному і місцевому рівнях. Екологічний туризм, який провадиться на природоохоронних територіях, може стати моделлю використання екосистем у режимі збереження.

Тісні зв'язки еколого-туристичної та природоохоронної діяльності закріплені на законодавчому рівні, що дозволяє поєднувати рекреаційно-туристичне природокористування з охороною природи. Так, у статті 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» відображено, що одним із видів використання територій і об'єктів природнозаповідного фонду є використання їх в оздоровчих та інших рекреаційних цілях за умови дотримання природоохоронного режиму, встановленого цим законом та іншими законодавчими актами [2].

В межах Тернопільської області перспективними для розвитку екологічного туризму є кілька районів, а саме Кременецькі гори, особливо в межах національного парку «Кременецькі гори»; Дністровський каньйон, особливо в межах НПП і РЛП «Дністровський каньйон»; територія Бережанського Опілля, Товтрового кряжу тощо.

В межах **Кременецьких гір** найбільш перспективним для розвитку екотуризму є територія та околиці однойменного національного парку, що представлені унікальними природними та історико-архітектурними туристичними ресурсами. На території НП функціонує кілька еколого-освітніх стежок та туристичних маршрутів. [6]

Екологічна стежка "Дівочі скелі" являє собою цікавий маршрут протяжністю 2,6 км. Дівочі скелі по праву вважаються однією із найпривабливіших гір національного парку. Знаходиться на північно-східній околиці м.Кременеця. Черепашкуваті щільні вапняки, які виходять на поверхню стрімкими карнизами, створюючи своєрідну неповторність і красу. Скелі оповиті легендами, переказами, вражають своєю красою. Ламані, нагромаджені в первозданному хаосі брили, стрімкі урвища і дивовижні кам'яні композиції, чорні провалля гротів і печер довгою стрічкою оперезують верх гори. У лабіринтах Дівочих скель виявлено кістки мамонта, печерного ведмеда, волохатого ведмеда, волохатого носорога, первісного коня, зубра, печерної гієни, пса, гігантського та північного оленів, копитного лемінга. Виняткову цінність становить рослинний покрив Дівочих скель. На цих скелях ростуть кадило сарматське, спірея піківська, клокичка пірчаста, сонцепвіт сивий, кизильник чорноплідний, гордовина, змієголовник австрійський, самосил передгірський, мінуарція побільшена, гвоздика Роговича тощо. А у вапнякових пісковицях спелеологи відкрили тринадцять ніш, гротів і печер, окремі з яких – Студентська, Піщинка, Холодна – тягнуться в глиб гори на десятки метрів. Орієнтовна екологічна ємність стежки – до 4-5 тис відвідувачів щороку.

Екологічна стежка "Гостра гора" знаходиться неподалік траси Кременець-Почаїв і приваблює сотні туристів. Вершини гори кам'яністі, іноді скелясті. Завдяки щільно зцементованим вапнякам, які вивітраються, створили красиві ущелини, мальовничі скелі. Здебільшого гора покрита хвойним або

листяним лісом. Рослинний покрив є біднішим ніж на "Дівочих скелях" але приваблюють туристів здебільшого скельні утворення та надзвичайний краєвид на рівнину Малого Полісся. Орієнтовна екологічна ємність – до 2 тис відвідувачів.

Еколого-туристична стежка "Бона" веде на однойменну гору, що височіє над Кременецем. Найпривабливішим туристичним об'єктом стежки є руїни замку XIII століття. Чудовий краєвид відкривається з вершини цієї гори. На одній з найдавніших вулиць Кременця Медовій знаходиться унікальна споруда XVIII ст. – кременецькі будинки-близнюки, зведені у стилі бароко. Під самою горою Миколаївський собор (XVI- XVII ст.), далі комплекс будівель колишнього колегіуму (1731-1743 рр), споруди братського Богоявленського монастиря (XVIIст.) монастир реформаторів (XVIIIст.), родинний будинок Словацьких (XVIIIст.) та ряд інших. (рис. 2.). Кількість відвідувачів екологічної стежки за сезон складає 20-30 тис. осіб.

Еколого-туристична стежка "Божа гора" – це частина Кременецьких гір, але через ерозійні та водні руйнування у минулому сталося так, що стоїть вона начебто сама по собі серед поля. Гора займає площу 119 гектарів має куполоподібний горб з пологими західними і крутими східними схилами. Її висота 365 метрів, протяжність туристичного маршруту – 2,6 кілометрів. У гори дві вершини, на одній з них б'є джерело з цілющою водою, на іншій – невелика капличка святої Трійці. Давня слов'янська святиня – «Божа гора» належить до найшанованіших паломницьких місць та знаходиться за 12 км від Кременця, неподалік села Великі Бережці.

Вона ще з княжих часів, з IX-X ст., була місцем подвижництва численних монахів. Гора Божа відома серед прочан завдяки місцю, що зветься "Ступня Матері Божої". Тут знаходиться новозбудована капличка, "печера Монаха" та кількасотлітнє цілюще джерело. Заступництва Богородиці, духовного та фізичного зцілення у цих місцях шукають віряни з усього світу. Часто вони йдуть до неї пішки за сотні кілометрів, щоб почерпнути тут цілющої духовної сили. До речі, свого часу серед прочан тут були Леся Українка з Климентом Квіткою, українські послы до польського сейму С.Скрипник, М.Тележинський, письменник У.Самчук. Кількість відвідувачів за сезон складає більше 20 тис. осіб.

Екологічно-туристична стежка "Данилова гора" – розташована на північний схід від с.Стіжок, з маленькою старовинною церквою на вершині. Гора складена сарматськими відкладами, як і все пасмо Кременецьких гір, до якого вона входить. Схили і вершина гори вкриті лісом. З вершини гори відкривається чудова панорама мальовничої розлогої долини, в якій розкинулось село Антонівці. Маленька старовинна церква святої Трійці на вершині – пам'ятник архітектури XIV-XVII століття. Екологічна ємність стежки становить до 2000 осіб за сезон.

Екологічно-туристична стежка "Уніас". За кільканадцять кілометрів на північний схід від Кременця на околиці старовинного села Стіжок у долині височіє ціла низка гір: Уніас, Малий Уніас, Гостра, Дубова, Злодійка, Ямна. Серед низки гір вирізняється гора Уніас – це славнозвісна окраса цього краю. Розташована неподалік села Антонівці.

Площа гори 6,3 га, висота 358 м. Має велику природоохоронну, науково-пізнавальну та естетичну цінність. Із заходу гора оточена долиною, а з півночі – низовиною, по якій протікає невелика річка Гловиця. Більша частина гори заросла листяними та хвойними лісами, різноманітними травами, які поширені лише в цьому регіоні. Вершина гори Уніас скеляста, є невелика печера, скельні навіси, та потужний провал, що утворився очевидно внаслідок руйнування великого печерного утворення. На вершині гори є плато площею 2,0 га, на якому ростуть одинокі дерева сосни, дуба, граба. Південно-західна та західна частина плато виходить на скелі, висота яких 6-12 метрів. На крутих схилах з півночі і північного сходу насипано два вали. На віддалі 50 метрів на захід, нижче по схилу витікає джерело. З різних боків гори також є джерела з доброю питною водою. Тут можна зустріти косулю або благородного оленя.

Гора Уніас є також цінною історичною пам'яткою. Тут був розбудований літописний давньоруський Данилів град. На початку 1241 р. нарівні з Кременцем город Данилів вистояв перед ордами Батия, але восени 1259 р. сам син Данила Лев на вимогу хана Бурундюя змушений був розкидати оборонні споруди поселення. На горі Уніас знаходяться рештки давнього міста волинян. Археологами було розкопано кілька жител, котловани яких були вирубані в скелі. Біля одного виявлено висічений на поверхні хрестовидний знак, орієнтований за сторонами світу. На одній з площадок є облоговий колодязь. Також виявлені наземні житла і напівземлянки з печами-кам'янками (X-XI ст.), ювелірні вироби, форми керамічних виробів X-XI і XVI-XVII ст., середньовічні монети. Орієнтовна екологічна ємність стежки становить до 3000 осіб. [6]

На території **Кременецького ботанічного саду** діють 5 екологічних маршрутів: «До місця зустрічі Малого Полісся і Кременецьких гір», «Кременець – древнє місто в обіймах мальовничих гір»,

«У доісторичне минуле через заповідний ліс», «Господарі, гості чи варвари – сліди та наслідки людської діяльності у природі», «Розповіді надр і мальовничих околиць міста про далеке минуле краю». Ці маршрути містять навчально-пізнавальну, еколого-виховну, рекреаційно-оглядову інформацію, охоплюють майже всю територію саду і дають можливість максимально ознайомитися із різноманіттям рослин і ландшафтними композиціями [3].

В межах НПП «Дністровський каньйон» можна виділити кілька регіонів та туристсько-рекреаційних ядер які є сприятливими для розвитку екотуризму.

Заліщицьке туристсько-рекреаційне ядро представлене насамперед унікальним місцем розташування та мікрокліматом міста. Розташоване у південній меандрі Дністра воно отримує більшу кількість сонячної енергії та кліматичні показники, які чимось нагадують субтропіки. Саме через це за часів Польщі тут знаходився кліматичний курорт з чисельними пансіонатами, готелями тощо. Крім того, в місті збереглася низка архітектурних споруд, а саме: костел святого Станіслава 1763 року, церква Покрови Пресвятої Богородиці (1873 рік), цісарсько-військова королівська казарма (XVIII ст.), палац баронів Бруницьких (1831 рік), низка будівель початку ХХ століття.

Борщівське ядро відоме насамперед знаменитими щорічними фестивалями «Борщ їв» на якому місцеві господині змагаються у приготування національного блюда (буває понад 50 видів борщу) та «У Борщівському краю цвітуть вишиванки» визитівкою якого є унікальна борщівська вишивка чорними нитками по білому домотканому полотні. У місті функціонує великий краєзнавчий музей який має у своїх фондах понад 12 тис. експонатів.

У **Монастириському** ядрі проходить всеукраїнський традиційний фестиваль лемківської культури «Дзвони Лемківщини», який традиційно збирає понад 30 тис. відвідувачів з України, Польщі, інших країн. У містечку також діє музей Лемківської культури і побуту. Крім того є низка старовинних архітектурних споруд: церква Успіння Божої Матері (1751 рік), дерев'яна церква Введення Пресвятої Діви Марії (1872 рік), церква Воздвиження Чесного Хреста.

Скала-Подільське ядро представлене руїнами Скала-Подільського замку (середина XVI ст.), церква Святого Миколая (кінець XIX ст.), римо-католицький костел Успіння Божої Матері (1719 рік), народний дім (1885 року) тощо.

Унікальним є історико-архітектурний комплекс **Язловця**. Він представлений церквою Святого Миколая (1551 рік), костелом Успіння Пречистої Діви Марії (1590 рік), церква Святого Михаїла (1755 рік), Язловецький замок (1644–1659 роки), палац в якому розташований монастир, поблизу розташована усипальниця монахинь, каплиця-усипальниця Блажовських (1860 рік). Все це поєднано з величними краєвидами залісної долини Вільхівця – притоки Стрипи.

Неподалік Язловця у долині Стрипи, поблизу с. **Скоморохи** розташована низка оздоровчих баз та таборів відпочинку. База відпочинку «Лісова» розрахована на одночасний прийом до 360 відвідувачів, база «Над Стрипою», дитячий табір відпочинку «Лісовий дзвіночок».

У **Ягільниці** розташований Ягільницький замок 1630 року, церква Вознесіння Господнього 1885 року та костел Успіння Пресвятої Богородиці (1842 рік).

Окремо варто згадати туристсько-рекреаційну місцевість біля с. Нирків Заліщицького району – **Червоногородську долину** з однойменним замком та водоспадом. Залишки замку початку XIX ст. на сьогоднішній день знаходять у жалюгідному стані, зазнають руйнації. Наразі екскурсійне відвідування замку не рекомендоване через високу ймовірність обвалу споруди. Поблизу замку розташовані руїни костелу, каплички на старовинному цвинтарі. Але головною принадою долини (окрім неймовірних краєвидів) є найвищий на рівнинних річках України Червоногородський водоспад розташований на р. Джурин (висота обох каскадів складає 16 метрів). Долина є місцем масового відвідування рекреантами, кілька років проводився фестиваль «Джурин-фест». Поблизу є кілька печер (Джуринська, Поросячка), функціонує екологічна стежка в межах НПП «Дністровський каньйон».

У **Касперівському каньйоні** знаходиться однойменне водосховище на р.Серет, яке приваблює чисельних відпочиваючих попри сумнівну якість води. Функціонують бази відпочинку «Росинка» та «RELAX», є станція прокату човнів, водні атракціони, можливість спортивної риболовлі, катання на водних лижах, водних байках тощо.

Коропецьке ядро представлене палацом графа Бадені (XIX ст.), костелом (XIX ст.), та дерев'яною церквою 1795 року побудови.

Варто також згадати залишки замків у Кудринцях, Золотому Потоці, залишки валів та в'їзні брами у Окопах, чудовий дендропарк у Гермаківці, неперевершений каскад водоспадів у Русиліві та Соколові, унікальні відслонення гірських порід, багато інших ботанічних та геологічних пам'яток природи.

Надзвичайно перспективною для розвитку екотуризму вбачається територія **Бережанського**

Опілля, на якій розглядається перспектива створення однойменного національного природного або регіонального ландшафтного парку. На території можна займатися збором ягід, грибів, фотополуванням, прогулянковим, кінним, вело-, мото-туризмом та багато чим іншим.

Перспективним для розвитку екотуризму є територія **Товтровоного кряжу**, в тому числі з використанням еколого-освітніх стежок природного заповідника «Медобори». [4]

«**До пущі відлюдника**». Її довжина 5,6 км, прокладена в лісовому масиві Краснянського лісництва в околицях мальовничого села Крутилів (неподалік містечка Сатанів), де до сьогоднішнього дня зберігся один з давніх видів діяльності – випалювання вапна в примітивних печах (вапнярках). Тут знаходять сліди кам'яного, залізного та пізніших періодів існування людства.

На маршруті можна ознайомитися з типовими дубово-грабовими, грабово-дубово-ясеневими, грабовими лісостанами заповідника, в яких зростають популяції рідкісних видів рослин: цибулі ведмежої, лілії лісової, коручок пурпурової та морозниковидної, підсніжника білосніжного, зубниці залозистої. Із тварин можна побачити борсука, козулю, куницю, вовчків, білку, почути спів зяблика, дрозда співочого, кропив'янок, солов'їв, спостерігати політ підорлика великого, осоїда, канюка, зустріти рідкісних комах стрічкарку тополеву, сатурнію руду, вусача мускусного, ксилокопу звичайну. Проходячи стежкою можна ознайомитись із такими цікавими феноменами природи як останцем степу серед лісового масиву та геологічними відслоненнями Товтрової гряди в Сліпому яру.

Відвідувачі побувають біля входу до вертикальної печери "Перлина", яка відкрита у 1969 р. Її стінки вкриті чисельними драпіровками. Названо печеру через кульки – перли білого кольору, які знайдені тут в масі кальцитів. Загальна протяжність її горизонтальних ходів 240 м, максимальна глибина 26 м, температура повітря в нейтральній зоні печери 9°C круглий рік. Печера – прекрасне місце для поселення рукокрилих.

Ця стежка приведе до печери у скелі, яку здавна облюбували відлюдники, влаштувавши собі аскетичне житло. Це люди, які втікали від мирського життя, були глибоко віруючими, знали на травах і лікували людей. Відомості про життя останнього датуються початком ХХ ст. Сьогодні тут обладнана каплиця, на Зелені свята служба Господня і храмове свято у правобережній частині с. Крутилів.

Маршрут проведе узбіччям древнього рову і валу, що оточує Звенигород та його територією. Саме тут у Х-ХІІІ століттях функціонувало городище-святилище з чотирма капищами, першим критим язичницьким храмом. Разом із поселеннями воно було складовою Збруцького культового центру, функціонування якого підтверджується численними знахідками на святилищах речей, що вкладаються в хронологічні рамки того часу. Селищ-супутників тут відомо сім. Одне з них – "Бабина долина", розташоване на правому схилі Сліпого яру, було селищем ремісників (гончарів).

В комплекс святилища входили також цілющі джерела, вода із яких і сьогодні не втратила своїх властивостей. За даними польських науковців вода одного із них лікує очі, другого нервову систему, третього – органи травлення (воно є джерелом бажань).

Маршрут закінчується на берегах р.Збруч. По всій довжині вона є межею між Тернопільською і Хмельницькою областями. Тут ріка глибоким каньйоном врізається в Медобірське пасмо, розтинає його навпіл. Цікава історія цієї невеличкої тепер подільської річки, яка сягає початку нового літочислення.

Гора Гостра. Маршрут довжиною 1,2 км прокладено через вершину бічної товтри, на якій збереглися рідкісні степові та наскельно-степові угруповання рослин, в складі яких є багато рідкісних, ендемічних, реліктових та погранично-ареальних видів (тут зростає 10 червонокнижних та > 50 регіонально-рідкісних видів рослин). У зв'язку з цим відвідувачами стежки є, як правило, науковці.

Назва гори походить від конфігурації товтри, яка в минулому мала гострий шпиль, зруйнований в результаті функціонування тут в 50х-60х роках кар'єру.

Відвідувачі стежки мають можливість оглянути ксеротермічні угруповання рослин на відкритих вапнякових уступах та кам'яних розсипах, рештки організмів з вапняковим скелетом, що населяли тепле Сарматське море 15-20 млн. років тому та збереглися у вапняках у прижиттєвому положенні, популяцію ясенцю білого (названого в народі неопалимою купиною) на південно-східному схилі горба, змієголовника австрійського, угруповання ковили пірчастої та волосистої. На Гострій зростають ендемічні види Поділля: шиверекія подільська, шавлія кременецька, молочай волинський, лециця дністровська, цибуля подільська.

З вершини гори добре проглядається навколишня місцевість: ланцюг Товтровоного кряжу, г.г. Дзюрава, Лебедиха, Ципель, Франкові скелі, Довга, Любовня з розташованим біля них селом Вікном, назва якого походить від карстових озерець-вікнин, які знаходяться на його околицях.

Бохіг. Це маршрут, найбільш цікавий для істориків, краєзнавців, геологів та етнографів. Його

протяжність 6,2 км. Маршрут прокладено через типові лісові медобірські деревостани до найвищої вершини території заповідника та Гусятинського району г. Бохит (414 м н.р.м.). Тут знаходиться добре збережене капище, на якому за припущенням науковців, стояла всевітньо відома статуя Збуцького Святовита.

Дорога до г. Бохит пролягає через різновікові деревостани, сформовані дубом, грабом, кленом, явором. На самій горі зростає старий ясеневий ліс. Рослинний покрив багатий та різноманітний. Навесні у лісі масово квітнуть підсніжник звичайний, проліска дволиста, печіночниця, анемони, цибуля ведмежа, пізніше – лілія лісова, орхідні. На розсипах вапняків на Бохоті можна зустріти зарості лунарії оживаючої – виду, занесеного до Червоної книги України.

Цікаве і різноманітне тваринне населення. Тут зустрічаються козуля, куниця, білка. Із рідкісних птахів залітають пугач, підорлик малий. Фоновими видами є зяблик, дрізд співочий, мухоловка строката, мухоловка мала, дрізд чорний, славка сіра, кропивник. На узліссі можна зустріти гадюку, вужа, веретільницю. Із рідкісних комах тут трапляється ведмедиця Гера, дуже рідко – вусач мускусний, сатурнія руда.

Лісова стежка виводить відвідувачів до старої дороги скіфської доби, ліворуч якої знаходяться два могильники – курганний та безкурганний, з характерними для древніх слов'ян похованнями. Дорога веде до городища-святилища "Бохит", яке оточене двома кільцевими та двома поперечними валами, причому головний і поперечний – скіфського періоду, а четвертий насипаний в давньоруські часи під час реконструкції городища. Через прохід у валу потрапляємо до загальнодоступної частини городища. Тут знаходились келії для жерців та паломників і довгі будинки-контини, в яких відбувались збори та урочистості.

За другим поперечним валом – священна (сакральна) частина святилища. Тут знаходились найголовніші його споруди – капище та кам'яний жертовник. Капище є п'єдесталом для статуї Святовида з ямою чотирикутної форми із розташованими навколо нього вісьмома жертовними ямами. Праворуч від нього, у вигляді невеликого кам'яного підвищення, розташований жертовник, куди приносились пожертви.

Статуя ідола має вигляд квадратного кам'яного стовпа заввишки 2,57 м зі сторонами 29x32 см, на чотирьох сторонах якого вирізьблено зображення. Увінчувала цей кам'яний стовп чотирилика голова, покрита круглою шапкою. Зображення на гранях Святовида поділені на три горизонтальні яруси. Дослідники стверджують, що це пов'язано із уявленням язичників про поділ Всесвіту на три частини: небо – світ богів (верхній ярус); землю, де живуть люди (середній ярус); підземний світ – таємничі мешканці (нижній ярус).

На схилах гори Бохит виявлено п'ять поселень-супутників, жителі яких обслуговували потреби жерців та прочан. [4]

Загалом можна зробити висновок, що територія Тернопільщини є перспективною для розвитку екологічного туризму. Для цього існують усі передумови:

- Наявність унікальних природних рекреаційних ресурсів.
- Розвинута мережа природно-заповідного фонду.
- Діяльність двох Національних та 3 регіональних ландшафтних парків.
- Розроблені еколого-освітні стежки та туристичні маршрути.

Розвиток екологічного туризму сприятиме збереженню навколишнього середовища, залученню інвестицій, створенню нових робочих місць, можливість додаткового заробітку місцевим населенням.

Література:

1. Ecotourism. New World Encyclopedia. URL: <http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Ecotourism>
2. Віктор СОКОЛОВСЬКИЙ, Інна ЩОГОЛЄВА. Перспективи розвитку екологічного туризму на природоохоронних територіях Середнього Придніпров'я. Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. – Тернопіль. СМП «Тайп». 2019 №1. – С. 239-247.
3. Кременецька районна державна адміністрація. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.oda.te.gov.ua/kremenetska/ru/news/print/114994.htm>
4. Офіційний сайт ПЗ Медобори. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.medobory-reserve.te.ua/activity>
5. Савіцька О. П., Савіцька Н. В., Погребняк Л. В. Екотуризм як важлива складова стратегії сталого розвитку України. Глобальні та національні проблеми економіки: електронне фахове видання. URL: <http://global-national.in.ua/issue-15-2017/23-vipusk-15-lyutij-2017-r/2743-savitska-o-p-savitska-n-v-pogrebnyak-l-v-ekoturizm-yak-vazhлива-skladova-strategiji-stalogo-rozvitku-ukrajini>
6. Царик П. До оцінки видів рекреаційної діяльності та потенціалу національного природного парку "Кременецькі гори". Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. – Тернопіль: СМП «Тайп», 2013. №2. – С.132-141.

Abstract:**Tsaryk P., Tsaryk L. PECULIARITIES OF ECOLOGICAL TOURISM DEVELOPMENT OF TERNOPIL REGION**

Theoretical bases of development of ecological tourism, prospects of its development within the limits of the Ternopil area with use of ecological and educational paths are considered. The existing ecological and educational trails of the National Parks and Medobory Software are analyzed. The analysis of tourist and recreational resources and cores of Kremenets Mountains National Park is carried out.

Key words: ecological tourism. Ecological and educational trail. National Nature Park.

УДК 911.5(477.84)

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛАНДШАФТІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

С. НОВИЦЬКА

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У роботі розглянуто питання оцінки придатності природно-територіальних комплексів Тернопільської області для цілей рекреації. Задля цього здійснено аналіз поняття рекреаційний ландшафт, розглянуто групування рекреаційних комплексів, засноване на приуроченості до відповідного типу місцевостей. При оцінці були враховані такі чинники, як морфологічна структура ландшафту, наявність лісу і водойми, характер і якість лісу, віддаленість його від водойм, характер рельєфу.

Ключові слова: природний територіальний комплекс, рекреаційний ландшафт, ландшафтна карта, сприятливість ПТК для рекреації.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В рекреаційно-ресурсній складовій природні блага займають домінуюче місце, будучи однією з основних матеріальних передумов рекреації. Як природні передумови рекреації виступають насамперед природно-територіальні й аквальні комплекси різних рангів, їхні компоненти й окремі властивості, у тому числі такі, як контрастність і ритм ландшафтів, можливість подолання перешкод, географічна специфіка, екзотичність, унікальність або, навпаки, типовість, розмірів й форм природних об'єктів і їхнього географічне положення [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження у цій царині певною мірою вже знайшли своє відображення в працях вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема: М.С. Мироненка, І.Т. Твердохлебова, Д.В. Николаєнка, О.О. Бейдика, Н.В. Фоменко, С.В. Дутчак, О.З. Байтерякова, Г.І. Денисика, В.М. Воловика, В.І. Гетьмана, І.М. Рожко, Н.В. Чорненької, О.В. Стецюк, В.В. Шмагіної, С.М. Шепетюк, Л.П. Царика, Г.В. Чернюк, М.Р. Питуляк та ін..

Метою даного дослідження є здійснення оцінки придатності ландшафтів Тернопільської області для цілей рекреації.

Виклад основного матеріалу.

Ландшафт є основою формування та розвитку індустрії туризму і йому відповідає певний набір природних рекреаційних ресурсів. Рекреаційний ландшафт, як різновид сучасного антропогенно-природного, формується під впливом природних та антропогенних ландшафтоутворювальних факторів, які визначають його кількісно-якісні особливості [2]. Рекреаційні ландшафти – це натуральні або антропогенні ландшафтні комплекси, в яких під впливом рекреації докорінно змінений (в природних), або перебудований (в антропогенних) цілях хоча б один з компонентів. Рекреаційні ландшафти - це клас антропогенних ландшафтів, що розділений на підкласи: оздоровчо-відпочинкові, лікувальні, спортивно-пізнавальні. У відповідності з природними умовами, в яких формуються рекреаційні ландшафти, виділені їх зональні типи: мішанолісові, широколистянолісові, лісостепові, степові. Подальша класифікація рекреаційних комплексів заснована на приуроченості до відповідного типу місцевостей [4].

Для виконання спортивно-оздоровчої, науково-пізнавальної, освітньо-виховної, лікувально-оздоровчої функцій рекреаційні ландшафти володіють ландшафтно-рекреаційними ресурсами, до яких належать природні та антропогенні об'єкти і явища, що презентують потенційні ландшафтні можливості та впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних районів, їх спеціалізацію та економічну ефективність.

За основу була взята карта, розроблена П.І. Штойком [8], на якій, внаслідок територіального групування природно-територіальних комплексів Тернопільської області за їх морфологічною

структурою, він виокремлює такі основні групи ландшафтів: Малополіські (в які входять Гаївський і Білокриницький ландшафти), Опільські (Бережанський і Монастириський ландшафти), Товтрові (Мильнівський, Збаразький, Красненський), Подільські (Кременецький, Лановецький, Тернопільський, Гусятинський, Заліщицький). При оцінці враховувались такі чинники, як морфологічна структура ландшафтів (місцевості, урочища, фації), наявність лісу і водойми, характер і якість лісу, віддаленість його від водойм, характер рельєфу.

Аналіз поєднання чинників дав можливість виділити сприятливі, обмежено сприятливі і несприятливі для рекреації типи природних комплексів.

Малополіська група ландшафтів представлена **Гаївським і Білокриницьким** ландшафтами, які характеризуються слабохвилястими рівнинами, в окремих місцях заболоченими. Плоскі прируслові і низькі ділянки з торфовищами і осоковими болотами на лучно-болотних і болотних ґрунтах є несприятливими для рекреації. Плоскі акумулятивні рівнини на флювіогляціальних пісках (з еоловими формами) з сосновими лісами і дерново-підзолистими ґрунтами сприятливі для розвитку тут лікувально-оздоровчих та утилітарних (любительських) видів рекреаційної діяльності, ліси використовуються для збору грибів і ягід, а також короткотривалої рекреації вихідного дня. Цікавими об'єктами пізнавальної рекреації є: ерозійні останцеві горби Кременецького горбогір'я - гори "Стіжок", "Данилова гора", "Червоний камінь", "Пустельна", "Уніяс", а також заказники і пам'ятки природи "Мала Андруга", "Заброддя", "Забродівські діброви".

Опільська група ландшафтів представлена **Бережанським і Монастириським** ландшафтами, які мають горбогірний рельєф з відносними перевищеннями 80 – 100 м. Великі площі займають ерозійно-денудаційні височини із сірими і темно-сірими лісовими ґрунтами, грабовими і буковими дібровами. Для них типові горбисті опільські місцевості, на яких виділяються плосковершинні горби з пологими і крутими схилами. Також тут поширені грабові діброви з буком, ясенем, явором, дубом звичайним і скельним, які багаті на гриби, ягоди, горіхи, що приваблює сюди туристів в теплий період року. Долини допливів р. Дністер у пониззях утворюють широкі заплави з природними луками, сінокосами, пасовищами. У річкових заплавах переважають різнотравно-злакові луки загалом сприятливі для розвитку тут спортивно-оздоровчої рекреації, лише в тих місцях, де вони заболочені, вони несприятливі для рекреаційного використання. Характерною особливістю придністровських опільських ландшафтів є каньйоноподібні долини річок Золота Липа, Коропець, Стрипа, що надає їм особливої мальовничості і робить їх сприятливими для рекреаційної діяльності. Для розвитку лікувально-оздоровчих видів рекреації опільські ландшафти володіють родовищами мінеральних вод і лікувальних грязей (м. Бережани, с. Яргорів Монастириського району), на базі яких створено обласний дитячий гастроентерологічний санаторій в м. Бережани, дитячий оздоровчий табір в с. Урмань Бережанського району, профілакторій в с. Рай Бережанського району. Розвитку пізнавальної рекреації в межах регіону сприятимуть: національний природний парк "Дністровський каньйон", Голицький ботаніко-ентомологічний заказник, гора Лисоня, Бережанський дендрологічний парк, Раївський і Коропецький парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва і ще ціла низка ботанічних, загальнозоологічних, орнітологічних заказників, гідрологічних, геологічних і ботанічних пам'яток природи.

Подільська група ландшафтів представлена **Кременецьким, Лановецьким, Тернопільським, Гусятинським, Заліщицьким** ландшафтами. Найбільш перспективними з точки зору розвитку рекреаційної діяльності є Кременецькі і Заліщицькі ландшафти.

Кременецькі ландшафти представлені структурно-денудаційними горбогірними місцевостями з вододільними останцями, балками, ярами, еродованими сірими лісовими ґрунтами. Кременецький кряж розташований між ріками Іква і Вілія з північного сходу на південний захід на довжину близько 65 км при ширині 12-20 км. Вершини кряжа куполоподібні, а їх відносні висоти значні – 100-200 м. Схили вершин стрімко спадають до рівнин Малого Полісся, що надає території "гірського вигляду": гори Замкова, Страхова, Гостра, Черча, Дівочі скелі тощо. Вони утворюють мальовничі стрімкі схили, скелі з уступами, ерозійними формами, печерами, що створює передумови для розвитку тут спортивно-оздоровчої рекреації (спелеотуризм на основі системи карстових порожнин, скелелазання, лижний і санний спорт), зокрема, зимових видів спорту, для чого в урочищі Гниле озеро (поблизу Кременця) споруджено першу в Україні трасу швидкісного спуску на санах, а в урочищі Хрестова гора споруджено комплекс трамплінів, три з яких мають штучне покриття і можуть функціонувати круглий рік. Тут можливо прокласти гірськолижні маршрути I і II категорії складності розраховані на початківців, дітей і гірськолижників-любителів. Зважаючи на економічну кризу, Кременецькі гори могли б стати чудовою альтернативою карпатським гірськолижним курортам, які в зимовий період часто не в змозі задовільнити всіх бажаючих. Значна лісистість (більше 20 %) також сприятиме

розвитку тут оздоровчої і любительської рекреації. Ліси переважно грабові, грабово-дубово-соснові, дубово-соснові. На південних сухих схилах зустрічаються ділянки наскельно-степової рослинності з реліктовими і ендемічними видами. Строкатий рельєф, своєрідний мікроклімат і наявність хлоридних і сірководневих мінеральних вод створює передумови для розвитку лікувально-оздоровчої рекреації. Пізнавальна рекреація розвивається на базі природно-заповідних об'єктів: НПП “Кременецькі гори”, ботанічних, загальнозоологічних і гідрологічних заказників, ботанічних, гідрологічних і геологічних пам'яток природи. Кременецький ландшафт сприятливий для розвитку спортивно-оздоровчої, пізнавальної і любительської рекреації.

Лановецький ландшафт представлений рівнинно-хвилястими і рівнинними місцевостями з чорноземами опідзоленими та типовими мало гумусними ґрунтами і для рекреаційної діяльності є несприятливими, оскільки на 75-85 % освоєні під сільськогосподарське використання і є надмірно розораними і еродованими. Річкові долини тут неглибокі, з положистими схилами і широкими заболоченими днищами, межиріччя, як правило дуже плоскі, з погано дренованими зниженнями і численними блюдцями. На пологих схилах, складених суглинковими породами розвинулись височинні балки і яри. Цікаві в рекреаційному відношенні лише лісові масиви (хоча лісистість лише 4 %) і лісопарки поблизу населених пунктів і заболочені прирічкові місцевості вздовж Горині. Для розвитку оздоровчої рекреації тут функціонує дитячий оздоровчий табір “Лісова казка” в с. Борщівка Лановецького району. Пізнавальну рекреацію можна розвивати на базі лісового заказника і 2 загальнозоологічних заказників. Лановецький ландшафт малосприятливий для розвитку рекреаційної діяльності.

Тернопільський ландшафт представлений плоскими плакорами, складеними легкосуглинковими лесовидними суглинками з лучним різнотрав'ям на глибоких малогумусних чорноземах з багаточисельними у минулому, але невеликими озерами та болотами, давніми і сучасними улоговинами стоку, долинами з пологими схилами. Острівне поширення мають розчленовані місцевості з дібровами на сірих лісових ґрунтах. Досить помітними є балково-яружні долинні місцевості. Ця територія є малосприятливою для рекреаційного використання, оскільки лучно-степові ландшафти, які панували тут в минулому, тепер повністю піддані господарському освоєнню (75-85 % розорано). Обмежено сприятливими для рекреаційного використання є терасові місцевості з темно-сірими і сірими лісовими ґрунтами під грабовими дібровами. Вони розчленовані глибокими долинами річок Серет, Стрипа. Прирічкові місцевості Серету (особливо нижче м. Тербовля, де долина набуває каньйоноподібного характеру), а також місцевості великих водосховищ, які зосереджені в основному в межах Тернопільського ландшафту є сприятливими для розвитку спортивно-оздоровчої рекреації. Сприятливими є також лісові масиви, які займають близько 6,5 % території і збереглися фрагментарно, переважно по долинах річок і на крутосхилах. Тернопільський ландшафт володіє значним потенціалом для розвитку лікувальної рекреації на базі родовищ сульфатних, хлоридних, гідрокарбонатних і сірководневих вод (сс. Конопківка, Мшанець, Буданів, смт. Микулинці Тербовлянського району, сс. Велика Лука, Настасів, Великі Бірки Тернопільського району, смт. Залізці і с. Іванківці Зборівського району тощо) і лікувальних грязей приурочених в основному до річкових долин. Оздоровча рекреація розвивається на базі дитячих оздоровчих таборів “Промінь” (с. Долина Тербовлянського району), “Зорепад” (с. Струсів Тербовлянського району), “Орлятко” в м. Тербовля, дитячого санаторію “Веселка” (с. Петриків Тернопільського району) та районного табору відпочинку і оздоровлення дітей в с. Підгороднє Тернопільського району, офтальмологічного санаторію “Барвінок” в с. Манюки Зборівського району, а також санаторію “Медобори” в с. Конопківка Тербовлянського району. Пізнавальна рекреація на теренах Тернопільського ландшафту може розвиватися на базі існуючих РЛП “Загребелля”, “Зарваницький”, та перспективних РЛП “Середньосеретський”, “Княжий ліс”, “Залізцівсько-Вертелківський”, а також заказників загальнодержавного і місцевого значення, гідрологічних, геологічних, ботанічних пам'яток природи. Тернопільський ландшафт є сприятливим для розвитку лікувальної, спортивно-оздоровчої і пізнавальної рекреації.

Гусятинський ландшафт приурочений до межиріччя рр. Серету і Збруча, він простягається від Товтрового кряжу до Середнього Придністров'я і представлений, в основному, хвилястими межиріччями, складеними потужними товщами лесовидних суглинків, подекуди зайнятими дубово-грабовими лісами на опідзолених чорноземах і чорноземах звичайних, а також плоскими плакорами, складеними легкосуглинковими лесовидними суглинками з лучним різнотрав'ям на глибоких малогумусних чорноземах. Ці місцевості, здебільшого, є несприятливими для розвитку рекреації, оскільки зазнали значного землеробського освоєння (орні землі займають 75 %). В південній частині Гусятинського ландшафту поширені прирічкові місцевості зі спадистими і крутими схилами та

значною розчленованістю території, які сприятливі для розвитку спортивно-оздоровчої рекреації, а також до прирічкових місцевостей приурочені родовища гідрокарбонатних, хлоридних, сірководневих мінеральних вод (м. Гусятин, смт. Копичинці Гусятинського району, с. Сороцьке Тербовлянського району тощо) і торфових лікувальних грязей, потенціал яких використовується недостатньо, і більш раціональне їх використання сприятиме розвитку лікувальної рекреації. Розвитку лікувально-оздоровчої рекреації також сприяють санаторії “Збруч” і “Медобори” в смт. Гусятин, дитячий протитуберкульозний санаторій в с. Яблунів Гусятинського району. В межах ландшафту збереглися вододільні лісові масиви типових широколистяних лісів багаті на гриби, ягоди, горіхи, що приваблює рекреантів в літньо-осінній період. Спортивно-оздоровча рекреація розвивається в долині р. Збруч. Розвитку пізнавальної рекреації сприяють такі заповідні об’єкти як Яблунівський ботанічний заказник загальнодержавного значення, ботанічні і загальнозоологічні заказники, а також ботанічні, геологічні і гідрологічні пам’ятки природи, Хоростківський дендрологічний парк і Гримайлівський парк-пам’ятка садово-паркового мистецтва. Гусятинський ландшафт є найбільш сприятливим для лікувально-оздоровчої рекреації.

Заліщицький ландшафт представлений хвилястими рівнинами, глибоко розчленованими каньйоноподібними долинами Дністра і його приток, давніми алювіальними верхньопліоценовими-нижньочетвертинними високими терасами (з висотами 200-250 м) з дубово-грабовими лісами на чорноземних опідзолених, частково еродованих ґрунтах, які є сприятливими для розвитку рекреаційної діяльності. Характерними рисами є наявність глибоких річкових долин (понад 100 м) із скелястими прямовисними схилами, що надає долинам каньйоноподібного вигляду, наявність в долині Дністра і його приток не менше 8 терас включаючи заплаву. Придолинні почленовані балками і ярами місцевості, що простягаються уздовж рр. Дністер, Стрипа, Серет, Збруч, Нічлава, Джурин тощо, круті схили річкових долин вкриті специфічною деревною і різнотравно-злаковою степовою рослинністю (особливо схили південної експозиції, що добре прогриваються і освітлюються сонцем, що створює тут специфічний мікроклімат) є найбільш мальовничими на теренах Тернопільської області і є сприятливими для розвитку всіх циклів рекреаційної діяльності. Для розвитку пізнавальної рекреації є унікальні геологічні відслонення, водоспади, величезна кількість природно-заповідних об’єктів (НПП Дністровський каньйон, 4 заказники загальнодержавного значення, низка ботанічних, геологічних, загально зоологічних, гідрологічних заказників і пам’яток природи місцевого значення, Гермаківський дендрологічний парк, Більче-Золотецький парк-пам’ятка садово-паркового мистецтва тощо). Наявність мальовничих долин Дністра і його допливів, а також побудова Дністровського водосховища дозволила збільшити рекреаційний потенціал Заліщицького ландшафту для розвитку оздоровчої і спортивної водної рекреації. Створення національного природного парку Дністровський каньйон сприятиме більш організованому використанню унікальних природних рекреаційних ресурсів Придністер’я. Місцевості низьких терас Дністра з специфічним для Тернопільщини кліматом характеризуються сприятливими умовами для розвитку лікувальної, оздоровчої і спортивно-пізнавальної рекреації завдяки більш теплову клімату, наявності родовищ лікувальних торфових грязей і мінеральних вод (м. Заліщики, с. Товсте Заліщицького району, м. Борщів, с. Кривче Борщівського району). Оздоровча рекреація розвивається на базі дитячих оздоровчих таборів “Ромашка” (с. Нирків Заліщицького району), “Лісовий” і оздоровчий комплекс “Лісова пісня” (с. Скоморохи Буцацького району), “Лісова пісня” (м. Борщів), обласного комунального дитячого санаторію і обласного комунального фізіопульмонологічного санаторію в м. Заліщики, фізіотерапевтичних кабінетів лікарень. В гіпсах сильно розвинуті карстові процеси – карстові лійки, понори, що з’єднані з густою мережею печер, які значно підсилюють рекреаційний потенціал Заліщицького ландшафту, сприяють розвитку спортивно-оздоровчої і пізнавальної рекреації. Заліщицький ландшафт володіє ПРР для розвитку лікувальної, оздоровчої, спортивної і пізнавальної рекреаційної діяльності.

Товтрова група ландшафтів простягається неширокою смугою від 2 до 8 км з відносною висотою горбів 40-60 м над прилеглою рівниною. Головна гряда має плоскі широкі вершини та відносно круті, інколи скелясті, схили. Вершини вкриті малопотужним шаром суглинків, з-під яких подекуди виступають рифові вапняки, які зазнають процесів карстоутворення. По обидві сторони головної гряди, на відстані 3-5 км від неї, розкидані поодинокі Товтрові горби з гострими скелястими вершинами і пологісними схилами. Товтрова група ландшафтів складається з Мильнівського, Збаразького і Красненського ландшафтів. **Мильнівський** ландшафт займає північно-західну частину Подільських Товтр. Природною межею між Мильнівським і Збаразьким ландшафтом виступає долина р. Гніздична. Цей ландшафт не володіє достатніми ПРР для розвитку рекреаційної діяльності внаслідок значної господарської освоєності території, лише в південно-східній його частині представлені лісові

та лучно-степові ділянки сприятливі для розвитку пізнавальної (на базі Кобилівського, Малоберезовицько-Іванчанського, Мильно-Бліхівського загальнозоологічних, Добриводського ботаніко-гідрологічного заказників) та спортивно-оздоровчої рекреації. **Збараський** ландшафт простягається від долини р. Гніздична до околиць м. Скалат. Його можна оцінити як сприятливий для розвитку рекреаційної діяльності, оскільки тут мальовничий горбогірний рельєф поєднується з ліською і наскельно-степовою рослинністю. Створення в перспективі РЛП “Збараські Товтри” сприяло б більш організованому використанню і збереженню ПРР, розвитку рекреаційної сфери не лише на базі Збараського замку, а й унікальних природних комплексів. Оздоровчо-рекреаційний потенціал Збараських Товтр реалізується на базі оздоровчого табору “Сокил” в с. Чорний ліс Збараського району. Пізнавальними ПРР володіють природно-заповідні об’єкти: ботанічні заказники, геологічні пам’ятки природи тощо. **Красненський** ландшафт простежується від границі Збараського ландшафту до долини р. Збруч на південному сході. Високі ділянки головної рифової гряди, вкриті грабово-дубовими і дубово-буковими лісами в поєднанні з степовими, чагарниковими, лучними, лучно-степовими і наскельно-степовими фітоценозами володіють значним потенціалом рекреаційних ресурсів, що правда власне на території заповідника “Медобори” дозволені лише ті види рекреаційної діяльності, що не суперечать заповідному статусу території. Місцевості похованих рифових утворень, перекриті лесовидними суглинками, із зрідка виступаючими вапняковими брилами освоєні під орні землі і в рекреаційному відношенні є несприятливими.

За оцінкою ландшафти Тернопільської області поділені на **найсприятливіші** (давні алювіальні верхньопліоценові-нижньочетвертинні високі тераси (з висотами 200-250 м) з дубово-грабовими лісами на чорноземних опідзолених, частково еродованих ґрунтах), **сприятливі** (заплави та низькі тераси (1-3) на алювіально-делювіальних відкладах з різнотравно-лучною рослинністю на лучних та лучно-болотних дернових ґрунтах; заплави та низькі тераси (1-3), складені алювіальними суглинками та супісками з різнотравними луками на лучних і дерново-лучних ґрунтах; плоскі акумулятивні на флювіогляціальних пісках (з еоловими формами) з сосновими лісами і дерново-підзолистими ґрунтами, привершинні горби і пасма (включаючи їх схили), складені крейдовими мергелями та вапняками, перекриті лесовидними суглинками з дубово-грабовими лісами, чагарниковою рослинністю на еродованих сірих лісових ґрунтах; придолинні схили (балки та лощини) на крейдових відкладах з чагарниково-травянистою рослинністю із змитими сірими опідзоленими ґрунтами, місцями опідзоленими чорноземами; придолинні схили на лесовидних суглинках, частково заліснені дубово-грабовою рослинністю на еродованих чорноземах і сірих лісових ґрунтах; видовжені привершинні поверхні скелястих пасм і товтрових горбів (з висотами 380-420 м), утворені рифовими вапняками і малопотужними суглинками, покриті в минулому буково-дубово-грабовими лісами на змитих щербенистих перегнійно-карбонатних ґрунтах; поховані рифові утворення, перекриті лесовидними суглинками, із зрідка виступаючими вапняковими брилами з широким поширенням в минулому дубово-грабових лісів на еродованих перегнійно-карбонатних малопотужних ґрунтах; схили скелястих пасм і товтрових горбів, перекриті вапняковими брилами та щебенем на несучільному покриві лесовидних суглинків, давньому і сучасному делювії з чагарниковою ксерофільною різнотравною рослинністю на чорноземних карбонатних ґрунтах; останцеві горби, складені крейдовими відкладами, зайняті широколистяними лісами); **обмежено сприятливі** (міжгорбові і міжгрядові сідловини, складені крейдовими мергелями, перекриті лесовидними суглинками з дубово-грабовою рослинністю на темно-сірих ґрунтах, частково орні угіддя, придолинні терасовані ділянки басейнів рр. Горині та Вілії з чорноземно-лучними і чорноземними ґрунтами з лучною і різнотравно-лучною рослинністю); **несприятливі** (плоскі прирусліві і низькі ділянки з торфовищами і осоковими болотами на лучно-болотних і болотних ґрунтах; днища річкових долин, складені алювіальними суглинками з дуже вузькими заплавами на болотистих та евтрофних луках і фрагментами нижчих (1-3 терас) з суходільними луками на лучно-чорноземних ґрунтах; низькі рівнини на крейдовій основі з лесовим покривом і перегнійно-карбонатними ґрунтами на наносних відкладах; плоскі плакоти, складені легкосуглинистими лесовидними суглинками з лучним різнотрав’ям на глибоких малогумусних чорноземах з багаточисельними у минулому, але невеликими озерами та болотами; хвилясті межиріччя, складені потужними товщами лесовидних суглинків, зайняті переважно дубово-грабовими лісами на опідзолених чорноземах і чорноземах звичайних. Загальна площа ландшафтів рекреаційного значення Тернопільської області складає 206,9 тис. га або 15 % її території. У їх складі переважають лісові території – 186,3 тис. га (90 %); 9,8 тис. га займає деревно-чагарникова рослинність (4,2 %); 6,1 тис. га припадає на кам’яністі місця (2,9 %); 4,6 тис. га – на сінокоси і пасовища (2,7 %) [12].

Серед адміністративних районів найбільшою питомою вагою ландшафтів рекреаційного

значення виділяються північні і західні райони: Кременецький – 19 %, Шумський – 24,2 %, Бережанський – 28,6 %, Монастирський – 28,2 %. Найменш забезпечені ландшафтними ресурсами рекреаційного значення адміністративні райони центральної і східної частини області: Підволочиський – 5,3 %, Козівський – 6,1 %, Лановецький – 6,1 %, Тернопільський – 1,1 % [12].

Висновки. Запропонована оцінка ландшафтів для відпочинку є актуальною, оскільки її можна використати для розробки оціночно-прикладної карти придатності ландшафтів для рекреації і здійснити ландшафтно-рекреаційне районування території Тернопільської області, яке сприятиме ефективному веденню рекреаційної діяльності в кожній ландшафтній місцевості та правильному виділенню профілю рекреаційних районів і центрів, впливатиме на їх спеціалізацію, ефективне використання природних рекреаційних ресурсів, розміщення об'єктів рекреаційної інфраструктури, регулювання навантажень на природні комплекси, орієнтацію на певні види рекреаційних послуг. Найсприятливішими ландшафтними природними рекреаційними ресурсами володіють: Білокриницький ландшафт (Малополіської групи), Бережанський і Монастирський ландшафти (Опільської групи ландшафтів), Заліщицький і Кременецький ландшафти (Подільської групи), Збаразький і Красненський ландшафти Товтрової групи. Малосприятливі і несприятливі ландшафтні рекреаційні ресурси спостерігаються в межиріччях, особливо в межах Тернопільського плато і Авратинської височини, що зумовлено одноманітністю рельєфу, значною антропогенною освоєністю цих територій і низькою залісненістю.

Література:

1. Геренчук К.І. Природно-географічний поділ Львівського та Подільського економічних районів./ М.М. Койнов, П.М. Цись - Львів: В-во Львів. у-ту, 1964. – 223с.
2. Гетьман В.І. Українські Карпати. Ландшафтно-рекреаційні ресурси / В.І. Гетьман. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 136 с.
3. Гродзинський Д.М. Основи ландшафтно-екології: Підручник. – К.:Либідь, 1993. – 224с.
4. Денисик Г.І. Рекреаційні ландшафти Поділля / Г.І. Денисик, В.М. Воловик - Вінниця, ПП “Едельвейс і К”, 2009. - 206 с.
5. Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование. –Москва: «Высшая школа».1991,- 361 с.
6. Кусков А. С. Рекреационная география: учебно-методической комплекс / А. С. Кусков, В. Л. Голубева, Т. Н. Одинцова. – М.: МПСИ, Флинта, 2005. – 496 с.
7. Маринич А.М., Пащенко В.М., Шищенко П.Г. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование. – Киев: Наукова думка, 1985. – 224 с.
8. Навчально-краєзнавчий атлас Тернопільської області/Ред. Кравчук Я.С., Царик Л.П., Мариняк Я.О. та ін.– Львів: ВНІ, 2000. – 24 с.
9. Питуляк М.Р. Природні рекреаційні ресурси Тернопільщини, проблеми їх раціонального використання і охорони (навчальний посібник) / М.Р. Питуляк – Тернопіль: в-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 1999. – 60 с.
10. Преображенский В.С., Веденин Ю.А. География и отдых. – Москва: Наука, 1971. – 48с.
11. Природа Тернопільської області /за ред. Геренчука К.І./ -Л.: Вища школа, 1979. -167с.
12. Царик Л.П., Чернюк Г.В. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу (на прикладі Тернопільської області). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. -188с.

Abstract:

Novytska S.R. THE RECREATIONAL POTENTIAL OF LANDSCAPES OF TERNOPIL REGION.

The following article looks at the matter of the characterization of availability of natural and territorial complexes of Ternopil region for recreation purpose. To cover this question we have analyzed the term recreational landscape, researched the spread of recreational complexes based on the relevant type of the area.

The given characterization of natural complexes for recreation is actual as it may be used for developing an estimation and applied map of landscape recreation availability and implementing landscape and recreational segmentation of the territory of Ternopil region which will contribute to leading of recreational activity in each landscape area and correct identification of recreational site and center profiles. It will influence their specialization, the effective use of natural recreational resources, the placement of the objects of recreational infrastructure, the regulation of natural complexes tension, orientation on certain kinds of recreational service.

Key words: natural territorial complex, recreational landscape, landscape map, favorableness of landscape for recreation

НОВАЦІЇ У ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ

УДК 373.5.016:91:004.738.1(045)

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ «УМІННЯ ВЧИТИСЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ» СПОСОБОМ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ З ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСАМИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ

О. ВАРАКУТА

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У статті розкрито можливості в процесі вивчення географії формувати компетентність «уміння вчитися впродовж життя» способом самостійної роботи з Інтернет-сервісами, насамперед, картографічного змісту, а також такими, як: Google Maps, Rebus1, QR Code Generator, Classtime, Mapillary та ін.

Запропоновано Інтернет-адреси сайтів, які допоможуть учням самостійно здобути географічну інформацію, сформуванню здатності застосовувати її під час виконання практичних завдань у різних життєвих ситуаціях.

Розкрито цінність для самостійного засвоєння змісту географічної освіти найбільш використовуваних хмарних сервісів, а саме: Google Диск, YouTube, Blogger, Google Forms, Google Сайти, Microsoft Sway, які варто освоїти як вчителів так і учням.

Ключові слова: компетентність, самостійна робота, Інтернет-сервіс, хмарний сервіс, урок географії.

Актуальність проблеми. Сьогодні особливої актуальності набуває компетентність самостійно здобувати інформацію, користуючись різними джерелами. Вона стає однією з провідних компетентностей, яка спонукає до здатності творчо мислити і діяти, здобувати знання в нестандартних ситуаціях, неординарно розв'язувати проблеми, бути готовим до самостійного навчання впродовж життя.

Мета статті – ознайомити з Інтернет-сервісами, які дають можливість самостійно здобувати географічну освіту та сприяють формуванню компетентності «уміння вчитися впродовж життя».

Виклад основного матеріалу. Проблема вдосконалення системи освіти шляхом впровадження компетентнісного підходу активно обговорюється у педагогічній науці та практиці.

Загально методичні аспекти цієї проблеми були об'єктом дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців та методистів, таких як: Н. Бібік, С. Бондар, Л. Ващенко, І. Єрмаков, І.Гурняк, Е. Зеєр, І. Зимня, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, С. Капіруліна, Н. Кузьміна, В. Краєвський, Л. Круглик, І. Родигіна, А. Хуторський, С. Шилов та ін.

У змісті поняття «компетентність» на перший план виходить ознака «здатність до дії», можливість застосовувати знання та вміння для виконання продуктивної діяльності у різних життєвих ситуаціях.[1,2]

У науковій літературі на особливу увагу заслуговують життєві компетентності, які об'єднують похідні, ситуативні, комунікативні, інформаційні, економічні, інтелектуальні, соціальні та ін.

Нестримний розвиток інформаційних технологій, особливо в області мультимедіа, віртуальної реальності та глобальних мереж, створив умови для радикальних перетворень в національній освіті методичних підходів до формування в учнів географічної компетентності.

Сьогодні в методиці навчання географії виникли протиріччя: між сучасними суспільними вимогами до формування особистості нового покоління і відсутністю інноваційної моделі освітнього процесу (в т.ч. з географії) у закладах загальної середньої освіти; між вимогами навчальної шкільної програми з географії щодо формування конкурентоспроможної особистості, здатної самостійно приймати рішення, узагальнювати здобуті знання, самоорганізовуватися та відсутністю методики формування вмінь самостійного навчання учнів; між традиційним змістом, формами і методами навчання географії та недосконалістю методичних підходів до самостійного пізнання географічної інформації учнями, користуючись інноваційними засобами навчання.

Самостійна робота повинна розглядатися як специфічна форма навчальної діяльності учня, що характеризується такими її особливостями, як: наявність завдання вчителя; наявність часу для його виконання; наявність її результату у вигляді усних відповідей, письмових, графічних чи інших робіт; необхідність розумового напруження під час роботи з різними джерелами інформації. Це вища форма цієї діяльності, яка є формою самоосвіти.[5]

Таким чином, самостійною слід вважати роботу учнів в тому випадку, коли вони самі застосовують вже набуті знання чи вміння, для засвоєння нових знань і вмінь, встановлення певних закономірностей, з'ясовують невідомі їм раніше причини, наслідки чи визначають новий спосіб розв'язання проблеми і при цьому отримують необхідний для себе результат.

Значне розмаїття джерел знань та розширення доступу до них відкриває додаткові можливості для навчання, які можуть бути менш формалізованими та більш інноваційними.

Сучасні виклики сприяли трансформації освітнього процесу та формуванню нових освітніх концепцій, серед яких ключовою стає концепція «навчання упродовж усього життя». (Lifelong Learning).

В освітньому процесі на сьогоднішній день особлива увага приділяється самостійній роботі з Інтернет-ресурсами. Це відіграє важливу роль в оновленні світогляду людини на глобальному і особистісному рівнях.

Використовуючи Інтернет-ресурси, можна модернізувати заняття з географії, відійти від традиційний методів навчання. Інноваційні комп'ютерні технології пробуджують у дітей інтерес до вивчення географії, навіть найскладніших її тем. [6,7,9]

Корисними для уроків географії є велика кількість Інтернет-сервісів, насамперед, картографічного змісту:

- [ArcGIS http://www.esri.ua/sarticle](http://www.esri.ua/sarticle) – сервіс для створення карт;
- [WorldMapper https://worldmapper.org/](https://worldmapper.org/) – колекція карт світу;
- [BouncyMaps https://www.bouncymaps.com/](https://www.bouncymaps.com/) – карти про корисні копалини, сільське господарство, економіку, населення, релігію тощо;
- [24Timezones https://24timezones.com/map_uk.php#/map](https://24timezones.com/map_uk.php#/map) – світова мапа часу;
- [UA Maps https://www.google.com.ua/maps/@50.4851493,30.4721233,14z?hl=ru](https://www.google.com.ua/maps/@50.4851493,30.4721233,14z?hl=ru) – карти України.

Під час вивчення курсу «Географія» учні можуть використати ресурс **Google Maps** <https://www.google.com.ua/maps/>, на якому завжди свіжі географічні дані. Користуючись ним, діти можуть вдосконалити свої знання щодо географічної номенклатури; розрахувати відстань між точками на карті та порівняти власні результати з обчисленнями Google Maps і визначити похибку у розрахунку; з'ясувати, наскільки розвинена транспортна інфраструктура, за допомогою якого транспортного засобу можна дістатися з пункту А у пункт Б або дізнатися чи потрібно робити пересадки, щоб дістатися з пункту А у пункт Б тощо; з'ясувати, котра година в тому чи іншому часовому поясі.

Цікавим є сервіс для створення ребусів – **Rebus1** <http://rebus1.com/ua/index.php>. Вчитель на уроках географії може зашифрувати у вигляді ребуса важливі терміни, якими позначаються географічні поняття. Коли учні розгадують слово, вони довше працюють над його осмисленням, тому надовго запам'ятовують лексеми. Ребусом може бути зашифровано опорне слово теми уроку, його можна скласти на різних етапах уроку.

QR Code Generator <https://www.the-qrcode-generator.com/> – генератор кодів. Учні можуть зашифрувати у вигляді кодів певні географічні об'єкти чи процеси, наприклад, зображення гір, річок, озер, що знаходяться на території України, відеоролик рослин і тварин природоохоронного об'єкту, вигляд ландшафтів на території України тощо.

Classtime <https://www.classtime.com/uk/> – це помічник вчителя, що збагачує урок миттєвою візуалізацією рівня розуміння та прогресу усього класу в живому часі. Це командні ігри, пазли. Командні ігри - це динамічні історії, що проєктуються в класі, та являють собою проблему, яку учні вирішують, відповідаючи на запитання вчителя з власних девайсів. Лише успіх цілого класу допоможе командній грі мати позитивне завершення. Необхідно зареєструватися і створити свої запитання. Особливо корисним цей сервіс буде на етапі узагальнення і систематизації засвоєних знань, умінь і навичок, вивчаючи будь-яку тему, чи на етапі їх перевірки.

Всеукраїнський просвітницький проєкт «Сім чудес України» <https://7chudes.in.ua/pro-proekt/> - це добірка відеоматеріалів про визначні місця України. Його задум полягає у тому, щоб показати Україну з боку непересічності та унікальності у природному та історико-культурному форматі. А головна мета — показати привабливість країни як для зовнішнього, так і внутрішнього туризму.[3]

Цей проєкт реалізований у форматі періодичного всеукраїнського змагання. За період існування проєкту конкуренція між визначними місцями України визначалася у таких категоріях: «7 історико-архітектурних чудес України», «7 природних чудес України», «7 чудес України: замки, фортеці, палаци», «7 історичних міст та містечок».

У межах проєкту було знято понад 40 відеофільмів про найбільш знакові місця України. Всі

вони є у вільному доступі на офіційному сайті проекту.

Відзняті в рамках проекту відеофільми можна показувати учням на уроках в межах чинної навчальної програми з географії для 8 та 9 класів. Відеоматеріали, завдяки поєднанню змістовності та якісному оформленню, допоможуть сформувати в учнів географічні компетентності. Адже таким чином можна розширити уявлення про визначні місця України, які дійсно варті уваги. До того ж, перегляд невеличкого тематичного відеофрагменту на уроці дозволить переключити учнів на інший вид діяльності.

На головній сторінці сайту міститься інтерактивна карта, на якій відображено всі об'єкти, відзначені в межах Всеукраїнського конкурсу. Карта масштабується, тому зі збільшенням детальності кількість позначених пам'яток збільшується. Це сприяє розширенню знань про непересічні місця в Україні та формує просторове уявлення головних пам'яток України.

Інтерактивна карта на головній сторінці сайту відображує просторове розміщення головних пам'яток України.

Доцільно запропонувати учням на уроці роботу з інтерактивною картою чи навіть створити особистий проект української знакової місцини, яка ще невідома широкому загалу, але неодмінно того варта.

Можна використовувати в навчальному процесі з географії **Mapillary** (<https://www.mapillary.com/>) — сервіс, на якому поміщено точкові панорамні фотографії з різних куточків світу. Ресурс розроблений швейцарською компанією Mapillary AB у 2014 році. Зараз на сайті міститься понад 22 млн світлин з різних куточків світу. Планується створення фотобанку, матеріали з якого будуть охоплювати всю земну кулю. [3]

Крім цього ресурс дає можливість розглядати панораму лінійно, побачити на власні очі місцевість, здійснивши віртуальну подорож.

Функціонал сайту передбачає можливість додавати власні світлини з прив'язкою до місцевості. Це аналог загальновідомому ресурсу **Google Earth** <https://www.google.com.ua/intl/ru/earth/>. Хоча він є англomовним, але автоматична функція перекладу, передбачена Google, за бажанням відобразить зміст сайту більш зрозумілою мовою. Однак, цей сервіс доступний лише у браузері Chrome.

Можливостями сайту передбачено відображення інформації пошарово (спутникові знімки, детальні карти тощо). Цю функцію можна використати на уроках географії у 8 класі під час вивчення топографічних карт. Варто запропонувати учням здійснити порівняльний аналіз реальних світлин та відповідної місцевості на топографічній карті, оскільки кожен знімок геокодований. У межах проектної роботи вчитель може запропонувати учням геокодувати власну добірку світлин, що дасть їм можливість долучитися до глобального всесвітнього проекту.

З використанням цього ресурсу можна підготувати квест своїм населеним пунктом чи запропонувати віртуальну гру. Можна надати учням добірку геокодованих світлин, за деталями, яких вони мають визначити місцевість тощо.

Усі запропоновані Інтернет-ресурси є безкоштовними і містяться у вільному доступі.

Також для вивчення географії Інтернет - ресурсами є *сайти*. Ними можуть користуватися як вчителі, так і учні. Серед них на особливу увагу заслуговують наступні:

<https://naurok.com.ua/post/internet-na-korist-onlayn-resursi-dlya-vivchennya-geografi/>;

<http://geografica.net.ua/> Географіка. Географічний портал;

<http://geopom.at.ua/>. Швидка допомога з географії для учнів, студентів, вчителів;

<http://geo-bav.at.ua/> Сайт "Географія для всіх" - це допомога вчителю, підказка учню, багато цікавого;

<http://www.geo-asset.com/> GEO-ASSET.COM містить тести на різні географічні теми, включає географічні задачі та завдання відкритого типу всіх рівнів складності з готовими відповідями. Можна помандрувати віртуальним світом природи ознайомившись із цікавинками кожного континенту планети, а також дізнатися походження географічних назв; <http://www.geograf.com.ua/> сайт "Географ". Новини та матеріали з географії, блоги географів, географічний форум, наукові статті з географії і багато іншого з географічної тематики; <https://naurok.com.ua/post/internet-resursi-dlya-stvorennya-infografiki-do-uroku/> Інтернет-ресурси для створення інфографіки до уроку;

<https://naurok.com.ua/post/yak-provesti-stem-urok/> Як провести STEM-урок?;

<https://naurok.com.ua/post/integrovanii-uroki-vid-teorii-do-praktiki/> Інтегровані уроки: від теорії до практики;

<https://naurok.com.ua/post/6-idey-stem-laboratoriy-dlya-kabinetu-nushii> 6 ідей STEM -лабораторій для кабінету НУШ;

<http://geosite.com.ua/> Географія в школі на «Географічному порталі»: програми, поурочне

планування, розробки уроків, електронні уроки, практичні роботи, нетрадиційні уроки, задачі, література, довідкові матеріали;

<http://geo-klass.at.ua/> персональний сайт вчителя географії, на якому розміщені конспекти уроків з географії та економіки, презентації до них, корисні програми та електронні книги, різноманітні фотоальбоми та вікторини. Крім того на сайті можна замовити відеоматеріали, що стануть у нагоді при проведенні уроків географії та позакласних заходів. Сайт створений вчителем для учнів та колег – вчителів.

Досить цінними для вчителя є посилання на найбільш використовувані хмарні сервіси, а саме: Google Диск, YouTube, Blogger, Google Forms, Google Сайти, Microsoft Sway. Їх варто вчителю та учням освоїти.

Google Диск <https://drive.google.com/drive/> потрібний для збереження матеріалів онлайн. Це можуть бути документи, конспекти, презентації, підручники, розробки, будь-які матеріали, які ви хочете зберегти для себе і якими, можливо, захочете поділитися з іншими. На Google Диску можна розмістити навчальні матеріали, поурочні плани, презентації. Якщо надати доступ до цих матеріалів учням, вони завжди будуть знати що саме вивчали в школі, навіть якщо з якоїсь причини пропустили заняття.

YouTube https://www.youtube.com/my_videos — всесвітньо відомий відеохостинг для розміщення відеоматеріалів. У більшості користувачів YouTube асоціюється з розважальним відео, проте статистика засвідчує, що найбільшу кількість переглядів мають освітні відео та канали. Даний сервіс дозволяє створити власні колекції навчальних відеофільмів. Вчителі знімають і викладають на YouTube власні відеоуроки.

Blogger <https://www.blogger.com/blogger.g> — сервіс для створення і ведення персональних блогів. Блог використовується для публікації новин, які відображаються у хронологічному порядку за датою додавання. Раніше блоги створювалися для того, щоб поділитися своїми думками з аудиторією стосовно якихось питань. Зараз поширення набули спеціалізовані тематичні блоги. У них розміщують статті з певного напрямку. Можливість залишати коментарі нікуди не поділася, але люди йдуть на них не стільки заради розмов, скільки за професійно поданою інформацією, за знаннями.

Google Forms <https://docs.google.com/forms/> — це хмарний сервіс, призначений для отримання зворотного зв'язку. З його допомогою можна створювати онлайн-опитування, тести, інтернет-вікторини, веб-квести тощо. Аналогічний сервіс Microsoft Forms пропонується у складі пакету Office 365. Суттєвою перевагою даних сервісів є автоматична перевірка результатів, завдяки чому респонденти отримують інформацію про наслідки своєї діяльності одразу після проходження тестів, коли інтерес до результатів роботи найвищий.

Google Сайти <https://sites.google.com/new> — професійні сайти, для створення яких не потрібне знання програмування. Є дуже зручний візуальний редактор, який дозволяє додавати текст, зображення і відео, а також об'єкти, що зберігаються на Google Диску: документи, презентації, форми, таблиці, діаграми. З допомогою сервісу Google Сайти учні та студенти можуть презентувати свої проекти, а вчителі та викладачі створювати власні електронні посібники, сайти класу, школи тощо.

Microsoft Sway <https://sway.office.com/> — презентації онлайн. Новий цікавий безкоштовний інструмент від Microsoft для створення презентацій і розміщення їх в Інтернеті. Можна використовувати для презентації учнівських проектів або створення портфоліо вчителя.

Єдиний інформаційний простір в освіті планується побудувати з використанням хмарних технологій, які надає компанія Microsoft Україна. Загальноосвітні навчальні заклади для впровадження нових форм проведення уроків, безпечного зберігання даних і електронного обміну даними будуть застосовувати хмарний сервіс Office 365, базовий тарифний план якого доступний для освітніх установ безкоштовно.

Використання Інтернет-ресурсів в освітньому процесі курсу «Географія» істотно може покращити якість навчання.

Кожен урок або його етап вимагає свого типу програмного електронного ресурсу.

На уроці формування і засвоєння знань, умінь і навичок потрібна демонстраційна програма, що дозволить в доступній, яскравій формі донести до учнів теоретичний матеріал.

На уроці узагальнення і систематизації засвоєних знань, умінь і навичок доцільно використовувати програми-контролери, де учні переосмислюють, узагальнюють і систематизують засвоєний зміст теми.

На уроці контролю і корекції засвоєних знань, умінь і навичок, використовуючи власні пристрої (телефони, планшети) учнів, вчитель може ретельно перевірити, наскільки якісно учень засвоїв великий обсяг матеріалу.

На уроках-практикумах, використовуючи власні електронні засоби, учні вдосконалюють свої вміння зіставляти тематичні карти, заповнювати таблиці, працювати з статистичним, ілюстративним чи вербальним матеріалом.

Використання на різних етапах уроку чи різних типах уроків мультимедійних путівників дає можливість отримати інтерактивну довідкову інформацію про будь-який об'єкт природи з супроводом фотографій, відеороликів. Ще більше інтерактивних можливостей має мультимедійна енциклопедія, в якій додатково є кольорова графіка, анімації, звуковий ефект тощо.

Висновок. Таким чином, із застосуванням електронних освітніх ресурсів на уроках географії можна розширити кругозір учнів і підвищити їх інтерес до предмету. Учні на таких уроках працюють активніше: здійснюють пошук інформації, самостійно аналізують, порівнюють, вибирають істотне, описують, виконують практичні роботи, розв'язують ребуси, грають тематичні електронні ігри, здійснюють віртуальні подорожі, стають учасниками проєктів, набувають досвіду роботи з новими інформаційними засобами, що дає можливість формувати ключову компетентність - «уміння вчитися впродовж життя».

Література:

1. Варакута Ольга. Методическая компетентность учителя при формировании географических понятий / Ольга Варакута // Scientific letters of academic society of Michal Baludansky. – 2016. – volume 4. – No. 06. – P. 167–170.
2. Вішнікіна Л. П. Компетентнісне навчання географії в основній школі [Текст]: монографія / Л. П. Вішнікіна. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2017. – 407 с.
3. Інтернет на користь: онлайн-ресурси для вивчення географії. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/post/internet-na-korist-onlayn-resursi-dlya-vivchennya-geografi>
4. Організація освітнього процесу із застосуванням технологій дистанційного навчання у 2020/2021 навчальному році : методичні рекомендації / За заг. ред. В. І. Шуляра. – Миколаїв : ОППО, 2020. – 108 с.
5. Організація самостійної роботи учнів на уроці. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://pidru4niki.com/17211017/pedagogika/organizatsiya_samostiynoyi_roboti_uchniv_urotsi
6. Патрушева І. А. Мобільні технології в школі: посіб. для вчителів / І. А. Патрушева, О. М. Гера, Н. В. Діденко, Л. А. Павлюк, О. Л. Сафроненко. — К.: Видавничий дім «Освіта», 2019. — 175 с.
7. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. — Випуск 40 / Редкол.: І.А. Зязюн (голова) та ін. — Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2014. — 491 с.
8. Учителю географії. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 01. 07. 2019 р. № 1/11-5966. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://shostka-osvita.gov.ua/uchitelju-geografii-19-56-32-29-01-2020/>
9. Distance learning as innovation technology of school geographical education Syvyi, M.J., Mazbayev, O.B., Varakuta, O.M., Panteleeva, N.B., Bondarenko, O.V. CEUR Workshop Proceedings, 2020, 2731, pp. 369-382

Abstract:

Varakuta. O. FORMATION OF COMPETENCE "THE ABILITY TO LEARN LIFELONG" BY THE WAY OF INDEPENDENT WORK OF STUDENTS ON INTERNET RESOURCES DURING STUDY

The article reveals the possibilities in the process of studying geography to form the competence "ability to learn throughout life" by working independently with Internet services, especially cartographic content, as well as: Google Maps, Rebus1, QR Code Generator, Classtime, Mapillary and others.

Internet addresses of sites are offered, which will help students to independently obtain geographical information, to form the ability to use it when performing practical tasks in various life situations.

The value for self-learning the content of geographical education of the most used cloud services, namely: Google Drive, YouTube, Blogger, Google Forms, Google Sites, Microsoft Sway, which should be mastered by both teachers and students.

Keywords: *competence, independent work, Internet service, cloud service, geography lesson.*

ВИКОРИСТАННЯ СЕРВІСУ MENTIMETER В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

С. ДОБРОВОЛЬСЬКА

Галицький коледж імені В'ячеслава Чорновола

У статті описаний сучасний засіб інформаційно-комунікаційних технологій - використання сервісу Mentimeter в освітньому процесі; здійснено огляд його переваг та розкрито процес створення онлайн-опитування в режимі реального часу, створення власної презентації - інтерактивної дошки з питаннями.

Ключові слова: освітній процес, пізнавальна діяльність, інформаційно-комунікаційні технології, інтернет технології, сервіс Mentimeter, онлайн-опитування, зворотний зв'язок.

Стрімкий розвиток глобального інформаційного простору та значне посилення соціальної комунікації сприяють збагаченню сфери освіти новими ідеями, ресурсами та засобами і способами діяльності. Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі є актуальним у сучасній освіті. Сьогодні практично кожен педагог може підготувати й провести заняття з використанням інформаційних технологій. Такі заняття є достатньо сучасними, інформативними та інтерактивними, що дозволяє значно економити час для усіх учасників освітнього процесу, студенту працювати в своєму темпі, а педагогу дозволяє реалізовувати студентоцентроване навчання, здійснювати індивідуальний підхід, здійснювати діагностику якості знань. Використання інтернет технології - сервісу Mentimeter на заняттях в освітньому процесі сприяє розвитку студентів пізнавальної діяльності.

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології дозволяють дуже різноманітно перевіряти досягнення навчальних цілей студентів. Однією з таких технологій є сервіс Mentimeter - онлайн-опитування в режимі реального часу. Також ви можете використовувати готовий приклад або створити власну презентацію - інтерактивну дошку з питаннями.

Оскільки сучасна молодь практично не уявляє життя без смартфона, то залучення даної технології у навчальний процес з використанням мобільного телефону на заняттях додатково заохотить студентів до вивчення навчальних дисциплін.

Працюючи у великих студентських аудиторіях, викладачі часто опиняються в ситуації, коли їхні студенти під час лекції відволікаються на мільйон сповіщень у своїх смартфонах і втрачають фокус уваги. Хіба не цікаво було б просто під час заняття написати усім їм повідомлення й отримати відповідь?

З іншого боку, навіть у невеликих групах буває потреба отримати від учасників миттєвий, одночасний і анонімний зворотний зв'язок про те, як вони зрозуміли навчальний матеріал, які мають запитання або що із запланованого хотіли б обговорити насамперед.

Можна, звичайно, попросити всіх присутніх вимкнути смартфони, голосувати піднімаючи руки, дискутувати тільки вголос або передавати викладачеві записки і робити мапи мозкових штурмів кольоровими наліпками. Однак всюди є інтернет і замість дорікати студентам, які на лекції гортають стрічку свого Фейсбука, можна запропонувати їм скористатися своїми смартфонами і попрацювати з онлайн-сервісами, наприклад, Mentimeter [1].

Особливості сервісу:

- Mentimeter мають **мобільні застосунки**, які можна безкоштовно завантажити з GooglePlay або AppleStore;
- Mentimeter не має обмежень на кількість отриманих відповідей;
- викладач **не може модерувати того**, що пишуть студенти. Це означає, що, коли під час опитування на екрані з'явиться якийсь неетичний запис, викладач не зможе видалити чи приховати тільки його;
- у Mentimeter з одного облікового запису можна запустити кілька опитувань одночасно, якщо, наприклад, ви з кимось із колег працюєте з одного й того ж облікового

запису;

➤ викладачеві легко зробити інструкцію для участі в конкретному опитуванні і розмістити її на слайді.

Онлайн сервіс Mentimeter дає можливість організації швидкого опитування та отримати зворотній зв'язок від значної частини аудиторії. Mentimeter дозволяє створювати тести та опитування, але цікавим є те, що відповідати на них аудиторія зможе за допомогою мобільних пристроїв. Відповіді від аудиторії можуть бути представлені у режимі реального часу. Сервіс Mentimeter дозволяє швидко і просто згенерувати: опитування (рис. 1, 2, 3) QR код з посиланням на швидке опитування, отримати динамічну діаграму уподобань, експорт результатів опитування (рис. 4, 5).

Послідовність питань з можливістю вибору однієї або кількох відповідей доцільно використовувати для повторення, актуалізації, перевірки рівня засвоєння і розуміння навчального матеріалу. Цей тип опитування підходить для здійснення формуючого оцінювання, за допомогою якого виконують діагностику процесу засвоєння навчального матеріалу всім класом/групою. Миттєвий зворотний зв'язок і відображення результатів допомагають швидко виявити складні для розуміння питання, звернути увагу на типові помилки, своєчасно реагувати на прогалини у знаннях учнів/студентів. Також формуюче оцінювання сприяє підвищенню мотивації учнів/студентів, дає їм можливість самостійно оцінювати і контролювати процес навчання. Витрати часу на спілкування з кожним учнем/студентом упродовж уроку/заняття можуть бути занадто великі, але за допомогою Mentimeter відбувається охоплення відповідей усіх учнів/студентів одночасно. Учні/студенти одразу бачать відповіді на поставлене питання, порівнюють свій результат з іншими відповідями, тобто здійснюють рефлексію своєї діяльності. В процесі такого опитування учитель має можливість прокоментувати питання, пояснити правильну відповідь, закріпити суттєві поняття і твердження, необхідні для засвоєння змісту навчального матеріалу. Опитування за допомогою програми Mentimeter допомагає в цікавій формі із залученням до активної діяльності усіх учнів/студентів класу здійснювати подання навчального матеріалу, працювати над його закріпленням і узагальненням. В такому разі учитель повинен підготувати проблемні питання для того, щоб стимулювати дискусію, допомогти учням/студентам самостійно прийти до правильної відповіді через обговорення, бесіду, логічні висновки [2, с. 170].

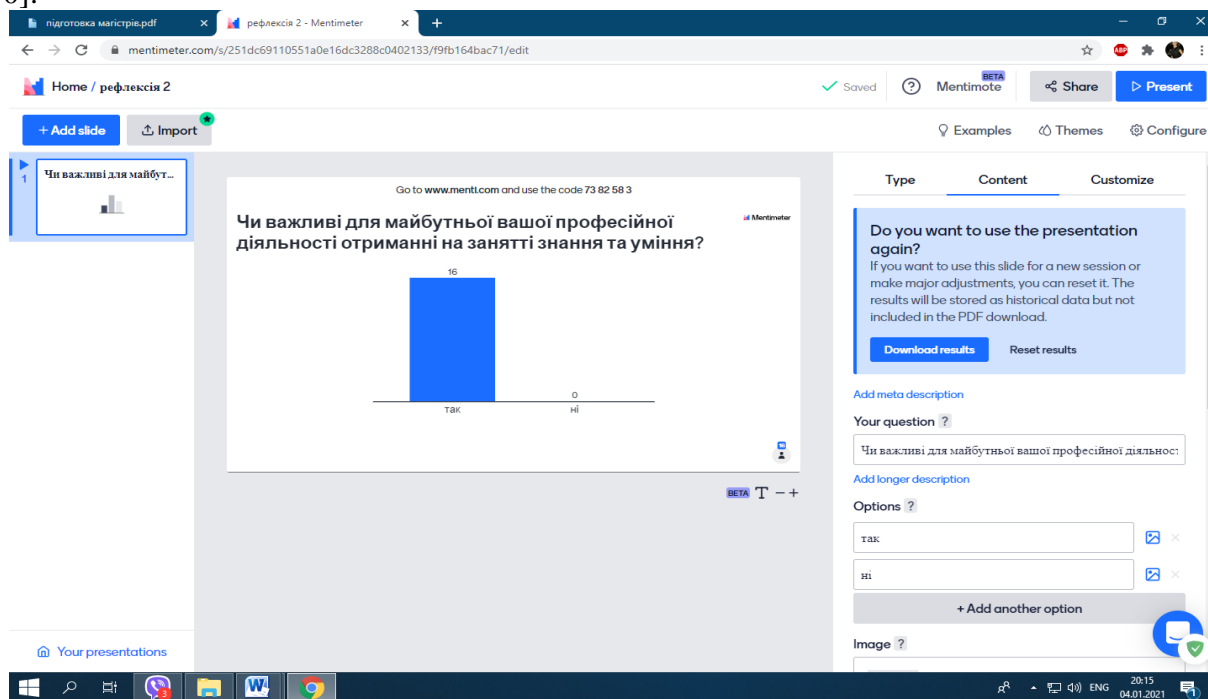

Рис.1 Опитування студентів №1

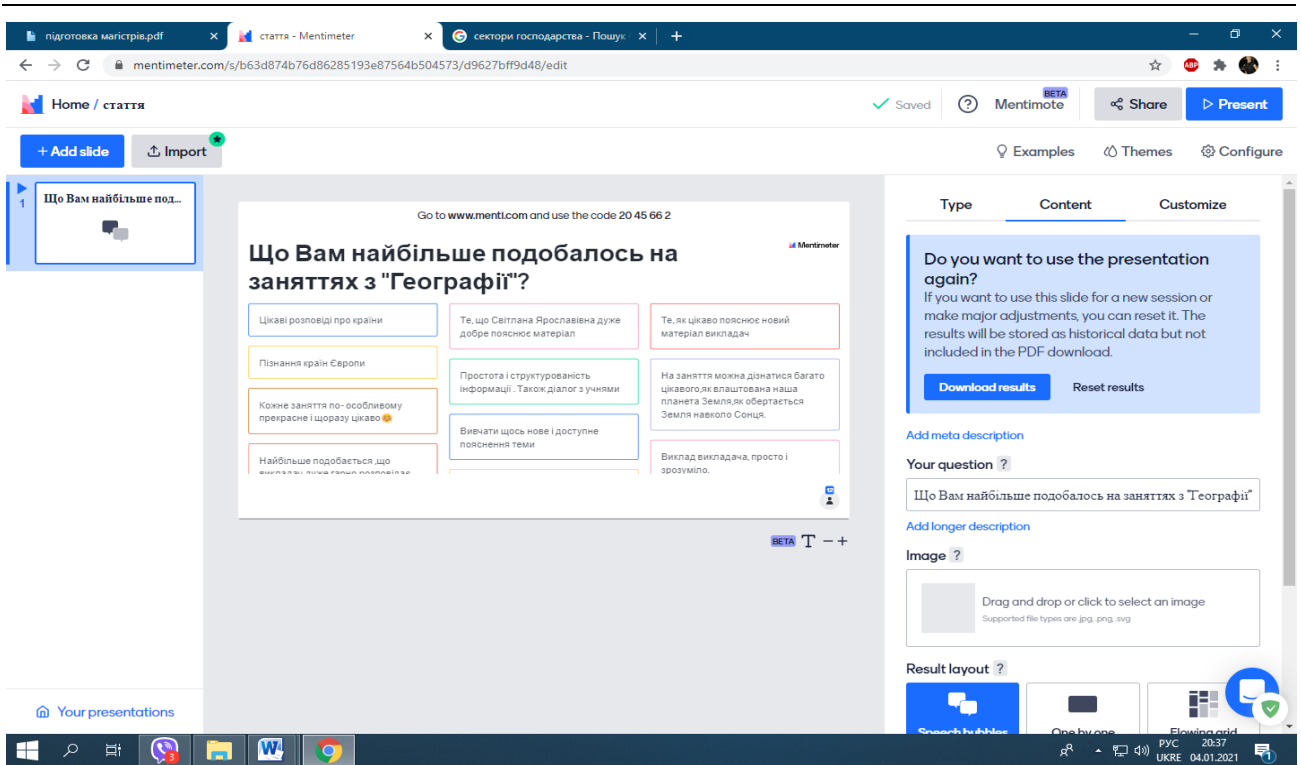

Рис. 2. Опитування студентів №2

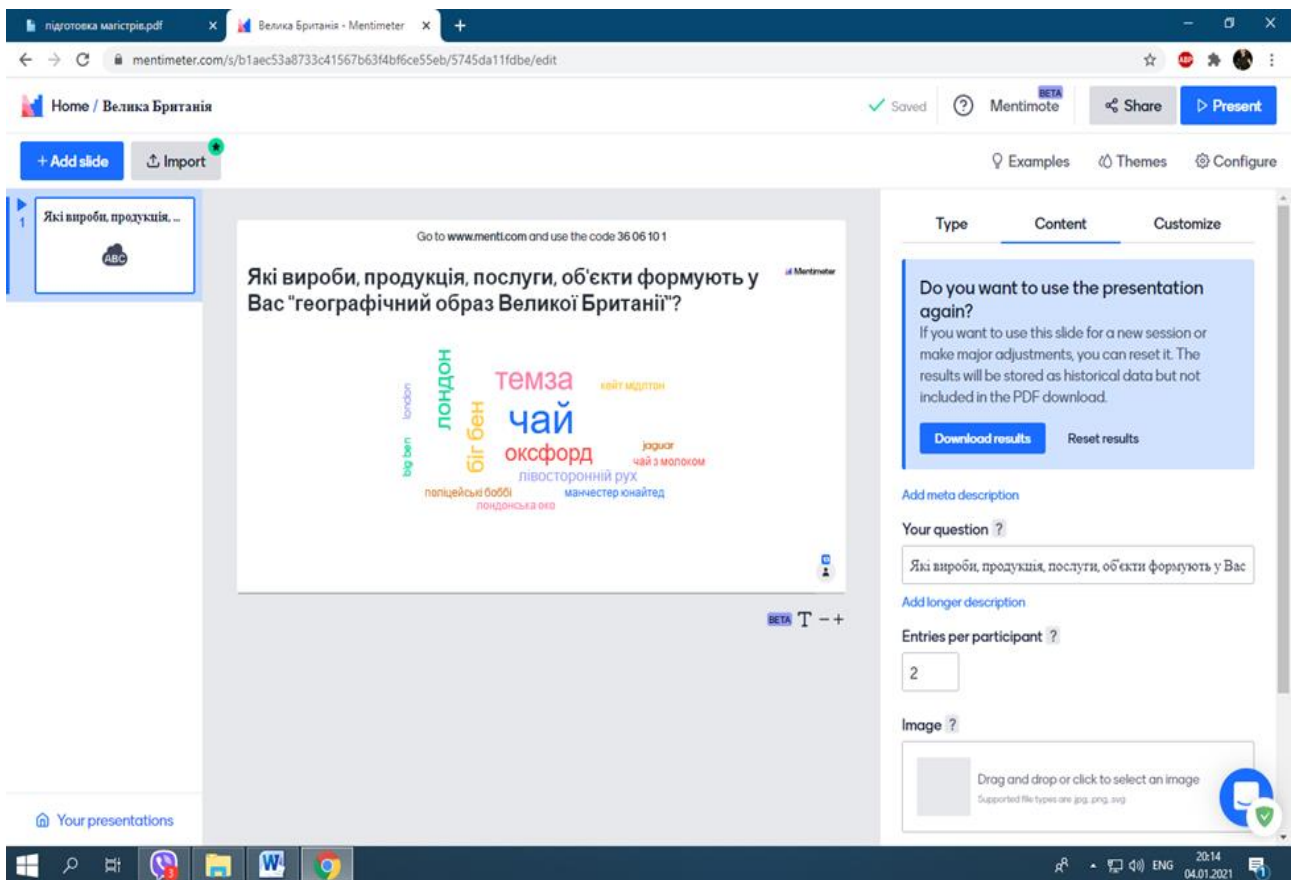

Рис. 3. Опитування студентів №3

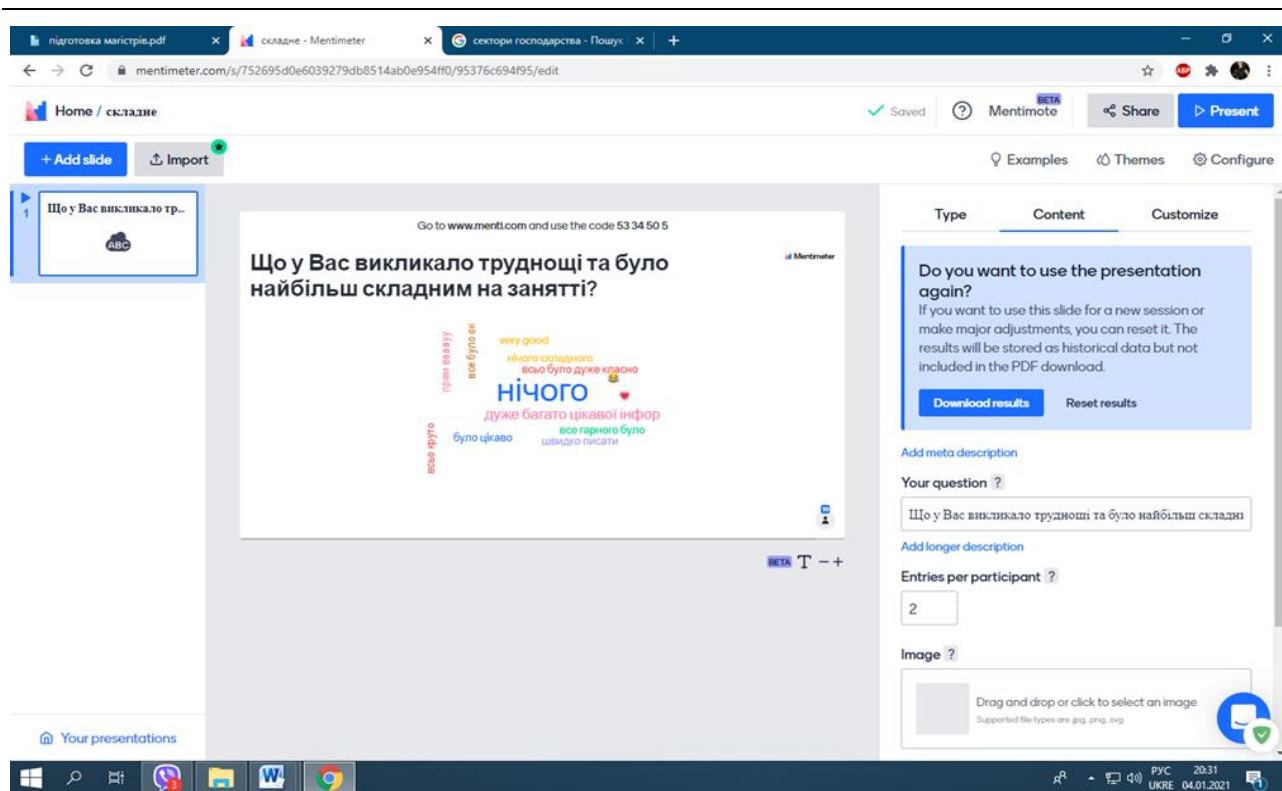

Рис 4. Експорт результатів опитування №1

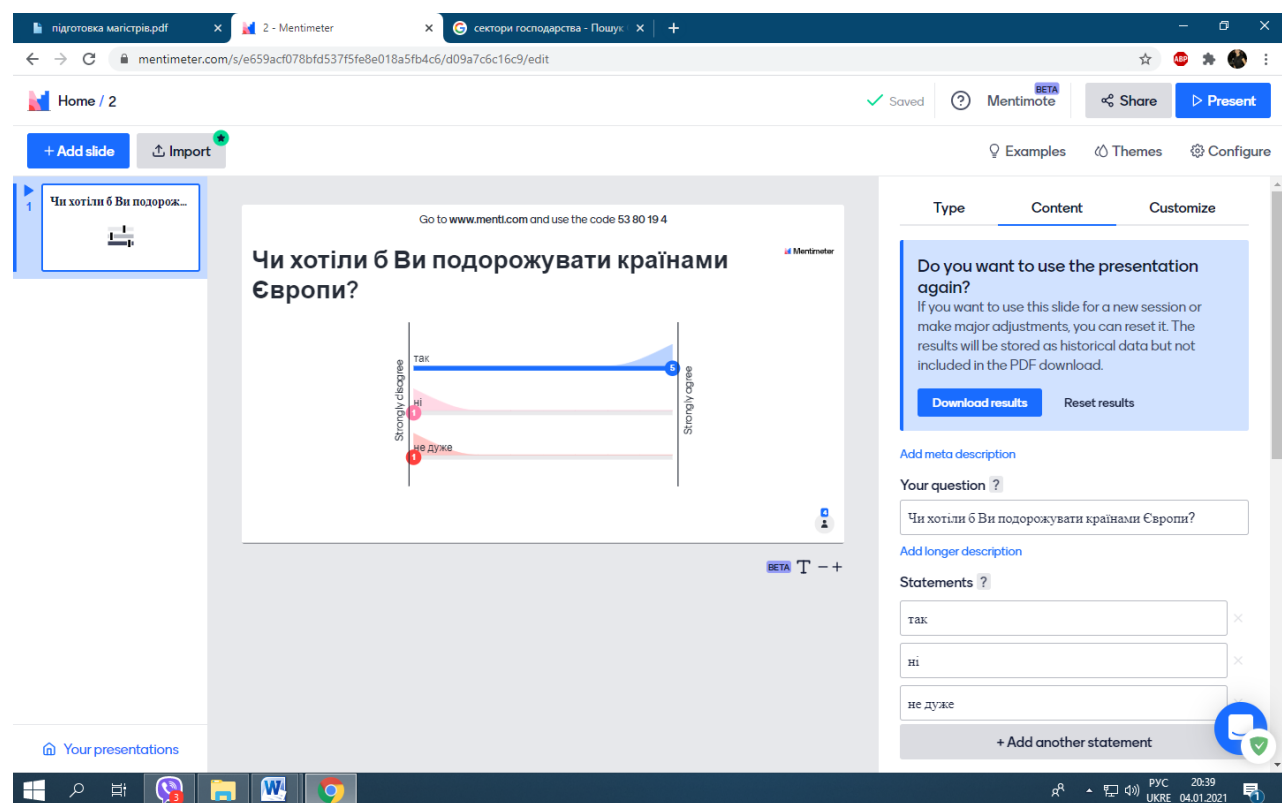

Рис 5. Експорт результатів опитування №2

Активне використання педагогами засобів програми Mentimeter у освітньому процесі вагомо підвищує навчальну мотивацію щодо освоєння нових інформаційно-комунікаційних технологій, допомагає створювати середовище для організації та підтримки інтерактивного навчання, допомагає ефективно закріпити та поглибити фахові знання студентів, сприяє підвищенню інтересу до навчання, розвитку мисленнєвої діяльності, комунікативних навичок та умінь.

Література:

1. Мобільні опитування в навчальній аудиторії (Polleverywhere і Mentimeter) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ceit-blog.ucu.edu.ua/ed-tech/online-polls-pollev-menti/>
2. Наталія Бугаєць Засоби програми Mentimeter для інтерактивного навчання// Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. Переяслав, 2020. Вип. 59. С. 167 – 171.

Abstract:

Svitlana Dobrovolska. USE OF MENTIMETER SERVICE IN EDUCATIONAL PROCESS

The use of Mentimeter service in educational process as a modern tool of information and communication technologies has been described in the article. The advantages of the service has been observed as well as the way of creating online survey in real time and building the own presentation-the interactive board with questions.

Key words: educational process, cognitive activity, information and communication technologies, internet technology, Mentimeter service, online survey, feedback.

ГІДРОМЕТЕОРОЛОГІЧНА СЛУЖБА В ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ РЕГІОНІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

(науковий семінар до Дня працівників гідрометеорологічної служби України)

Н. ТАРАНОВА

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Розглянуто важливість гідрометеорологічної служби в Тернопільському регіоні, основні історичні моменти і сучасні виклики, які стоять перед ними в призмі проведення наукового семінару на географічному факультеті ТНПУ.

Ключові слова: науковий семінар, гідрометеорологічна служба, працівників гідрометеорологічної служби України, Тернопільського обласного центру з гідрометеорології, АМСЦ Тернопіль.

18 листопада 2020 року на кафедрі географії та методики її навчання відбувся науковий онлайн-семінар «Гідрометеорологічна служба в Тернопільському регіоні: історія і сучасність», який був приурочений до Дня працівників гідрометеорологічної служби України із використанням платформи Zoom. Координаторкою наукового онлайн-семінару була доцентка кафедри географії та методики її навчання Наталія Таранова.

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені Володимира Гнатюка

НАУКОВИЙ СЕМІНАР

До Дня працівників гідрометеорологічної служби України

ГІДРОМЕТЕОРОЛОГІЧНА СЛУЖБА В ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ РЕГІОНІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

18 листопада 2020 р. о 12.30 в ZOOM

У вступному слові координаторка заходу зазначила, що гідрометеорологічне забезпечення та

технічне обслуговування – це кропітка робота, результати якої оцінюються щодня. Потреба та значення гідрометеорологічного забезпечення визначається значною залежністю майже всіх галузей народного господарства від погодних умов. Гідрометеорологічні умови найбільше впливають на діяльність усіх видів транспорту, паливно-енергетичний комплекс, сільськогосподарське виробництво, будівництво, комунальне господарство тощо.

Прогноз погоди, гідрологічний режим, стан та урожайність сільськогосподарських культур, метеорологічні умови забруднення атмосферного повітря є необхідним оперативним матеріалом для керівників та спеціалістів усіх галузей економіки та державного управління. Вчасне інформування населення України про погодні умови на найближчі дні та попередження про несприятливі події вже стало об'єктивною потребою кожної людини. Своєчасні попередження про стихійні лиха рятують найцінніше – людське життя.

Статистика показує, що понад 80% усіх стихійних лих на планеті за останнє десятиліття пов'язані з метеорологічними та гідрологічними явищами. Понад 65% матеріальних збитків та близько 90% людських жертв спричинені природними метеорологічними та гідрологічними явищами – річковими повеннями, посухами, тайфунами тощо [1].

Коротко зупинилася на історичній довідці, як саме утворилося державне свято «Про День працівників гідрометеорологічної служби» [2, 3].

Коротка історична довідка

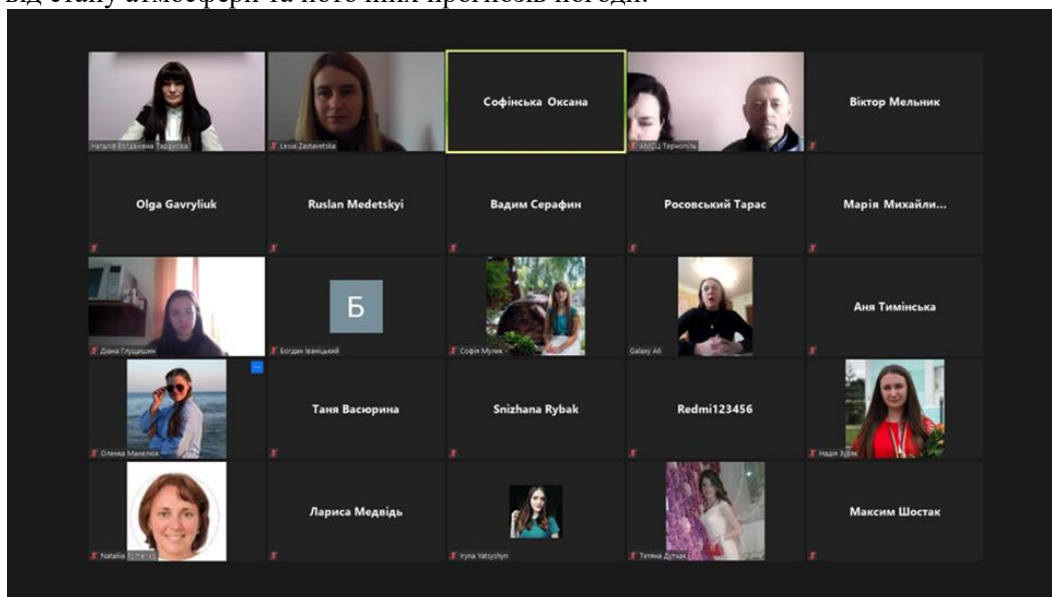
11 березня 2003 р. другий президент України Леонід Данилович Кучма підписав **Указ № 208 «Про День працівників гідрометеорологічної служби»**, який відзначають щорічно 19 листопада.

У президентському указі зокрема говорилося, що нове професійне свято в країні вводиться **"враховуючи важливу роль працівників гідрометеорологічної служби у забезпеченні органів державної влади, органів місцевого самоврядування, населення гідрометеорологічною інформацією, прогнозами і попередженнями про небезпечні та стихійні явища, у вирішенні інших загальнодержавних завдань...**

Реалізація запланованого заходу розпочалася з вітального слова завідувачки кафедри географії та методики її навчання професорки Лесі Богданівни Заставецької, яка привітала усіх учасників даного заходу та побажала всім плідної роботи. Вона наголосила на необхідності таких зустрічей та важливості ролі та місця гідрометеорологічної служби у сучасному світі, зростаючій залежності

людства від стану атмосфери та поточних прогнозів погоди.

Першою спікеркою семінару була Оксана Володимирівна Софінська, завідувачка сектору організації робіт та кадрового забезпечення Тернопільського обласного центру з гідрометеорології. Темою доповіді була історія заснування гідрометеорологічних спостережень в Тернопільському регіоні та сучасний стан.

Спікерка: Оксана Софінська

завідувачка сектору організації
робіт та кадрового забезпечення
Тернопільського обласного
центру з гідрометеорології

Вона зазначила, що за погодними умовами на Тернопільщині систематично спостерігали з травня 1946 р. Тоді працювало шість станцій спостереження, але подробиць про їх роботу не збереглося, оскільки під час Другої світової війни вони не працювали. У повоєнні роки відновили роботу лише чотири станції [4].

Наразі Тернопільський обласний центр з гідрометеорології має дві метеостанції у Бережанах та Кременці, гідрологічну станцію у Чорткові, авіаційну метеостанцію у Тернополі, лабораторію моніторингу забруднення повітря, два пости для моніторингу забруднення атмосферного повітря та 22 гідрологічних постів у межах Тернопільської, Хмельницької та Івано-Франківської областей.

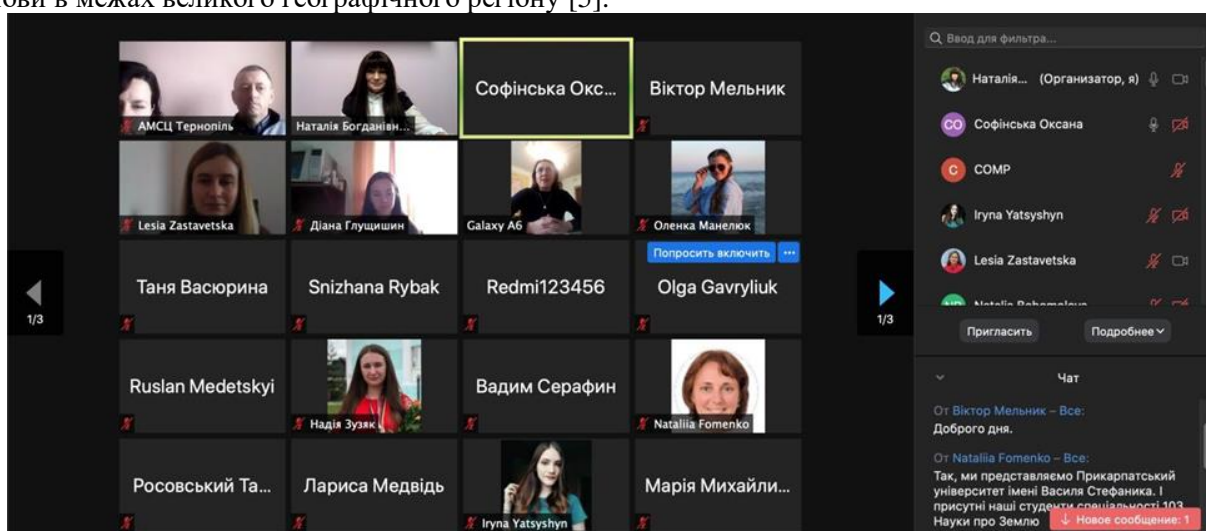
Майже 100 працівників підпорядковані Тернопільському обласному центру з гідрометеорології. Прогнозування погоди – це переважно жіноча професія, тому 90% колективу – жінки. Робочий день у синоптиків розпочинається о 7 годині зранку і триває 12 годин на добу, а фахівці авіаційної метеостанції працюють чергуючи цілодобово [5].

За словами Оксани Софінської, нещодавно державне фінансування цієї неприбуткової організації покращилось: раніше її вистачало на комунальні послуги та заробітну плату, зараз є гроші на відрядження, а також повірку приладів.

Центр має дозвіл на господарську діяльність – продаж гідрометеорологічної інформації. Наприклад, згідно з наказом Міністерства транспорту, необхідно списувати бензин взимку в

бюджетних організаціях згідно із задокументованим температурним режимом. Під час страхового випадку страхові компанії вимагають від клієнтів надання інформації про гідрометеорологічну ситуацію в регіоні або в певному населеному пункті. Таку інформацію надає Тернопільський обласний центр з гідрометеорології за окрему плату.

Для складання прогнозу погоди фахівці аналізують карти, що дозволяє оцінити розвиток та рух погодних об'єктів. Окрім потужного комп'ютера, потрібна широка мережа спостережень за погодою та надійний математичний апарат. Для цього спостерігачі погоди систематично кожні три години протягом восьми періодів спостереження - 00.00, 03.00, 06.00, 09.00, 12.00, 15.00, 18.00 та 21.00. – відповідно до міжнародного часу (різниця з київським часом три години із зворотною стрілкою назад) реєструють стан хмар, атмосферний тиск, напрямок та швидкість вітру, кількість опадів, температуру повітря та ґрунту, вологість. Кожен спостерігач кодує та передає інформацію Міжнародним метеорологічним кодексом. Ця процедура стандартизована Всесвітньою метеорологічною організацією, тому такі дані можна легко розшифрувати в будь-якій частині світу. Кодування триває 20 хвилин, після чого повідомлення передаються до центрів збору інформації, тому відбувається міжнародний обмін даними. Потім результати спостережень (цифри та символи) наносять на контурну карту, на якій крапками позначаються метеорологічні станції. Таким чином синоптик бачить погодні умови в межах великого географічного регіону [5].

Тернопільські метеорологи не використовують у своїй практиці народні прикмети. Зазначивши, що «свого часу я працювала у команді з синоптиком, який практикував використання народних методів. Він зазначив, що після 2001 року, коли відбулося значне підвищення температури, народні прикмети не спрацьовують. Раніше мали місце певні аналогії". Ця інформація була надзвичайно цікавою для учасників.

Наступний спікер Володимир Васильович Кучерка, начальник авіаметеорологічної станції цивільної (АМСЦ) Тернопіль IV розряду.

Темою доповіді була історія, завдання та функції АМСЦ Тернопіль, який зазначив, що дана

станція цього року святкувала ювілей 80 років від заснування станції, а також зосередив увагу присутніх на особливості роботи даної станції [6].

Авіаційна метеостанція цивільна розташована поблизу обласного центру та була заснована у 1947 році діє в аеропорту Тернополя. Станція здійснює цілодобовий моніторинг погодних умов. Дані надаються секторам національної економіки та авіації. Синоптики також використовують дані. Основне метеорологічне обладнання розміщено на спеціальному майданчику розміром 26 на 26 метрів. Поруч знаходиться головний спостережний пункт. Працівники авіаційної метеостанції контролюють атмосферний тиск, температуру та вологість, вітер, температуру ґрунту, опади та інші явища.

Зустріч студентів з начальником АМСЦ

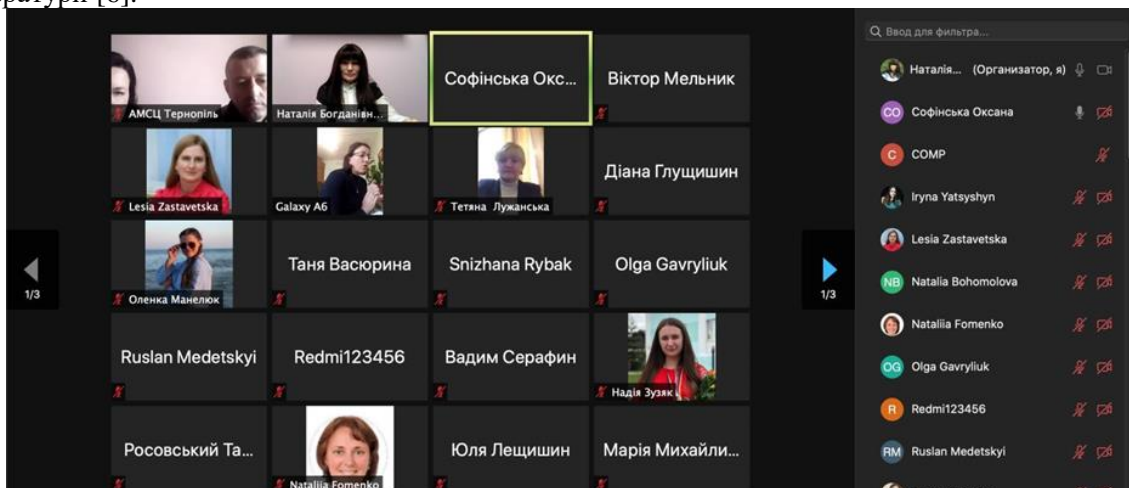
На метеостанції спостереження за параметрами погоди проводять протягом восьми стандартних часових інтервалів відповідно до міжнародного узгодженого часу. Дані спостережень кодуються міжнародним кодом SYNOP і надсилаються до міжнародної бази даних. Для авіації надаються дані про погоду кожні півгодини, якщо є рейси, і кожен годину, якщо таких немає, із кодами METAR та SPECI. Кодування спрощує обмін даними та зменшує їх обсяг. Погода дуже мінлива і впливає не лише на літаки, які летять до Тернополя, а й на ті, що пролітають над містом [6].

Про особливості встановлення приладів в психрометричній будці

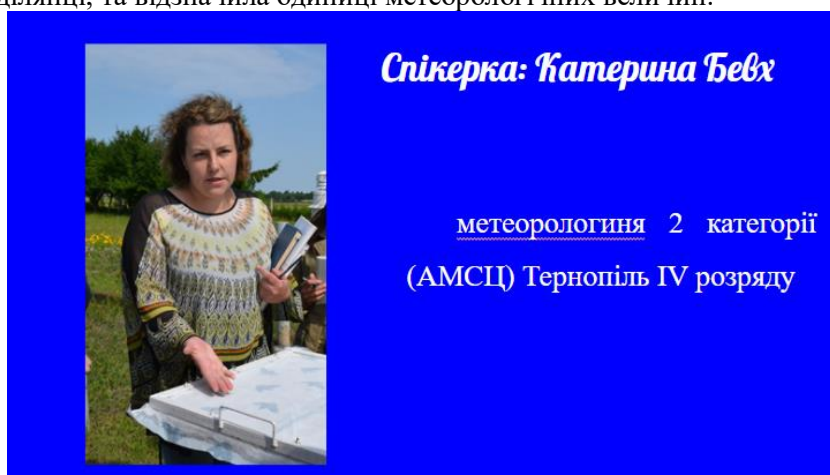

«Психрометрична будка» має сухий і вологий термометри, а також максимальний і мінімальний термометри, гігрометр для відносної вологості. Основним методом визначення температури та вологості є психрометричний, заснований на одночасному вимірюванні температури повітря сухими та змоченими термометрами. Методом визначення вологості взимку є гігрометр.

Максимальний та мінімальний термометри реєструють проміжні мінімальні та максимальні температури [6].

Спікерка Катерина Вікторівна Бєвх, метеорологиня 2 категорії (АМСЦ) Тернопіль. Темою доповіді були особливості метеорологічних спостережень та розташування приладів на метеорологічній ділянці. Вона зосередила увагу присутніх на приладах, які в даний час знаходяться на метеорологічній ділянці, та відзначила одиниці метеорологічних величин.

Дуже цікавими є спостереження за температурою ґрунту. На розкопаній ділянці розміром 4 на 6 м у центрі горизонтально встановлені три термометри: терміновий, максимальний та мінімальний, які вимірюють температуру поверхневого шару ґрунту.

Напрямок і швидкість вітру вимірюють за допомогою анемометра МАРК-60 та анеморумометра М-63-М1, щогли з датчиками, які розташовані в північній частині метеорологічного майданчика. Пульти керування – у приміщенні [6].

Загалом на метеорологічній сторінці є десяток приладів, які фіксують різні параметри погоди.

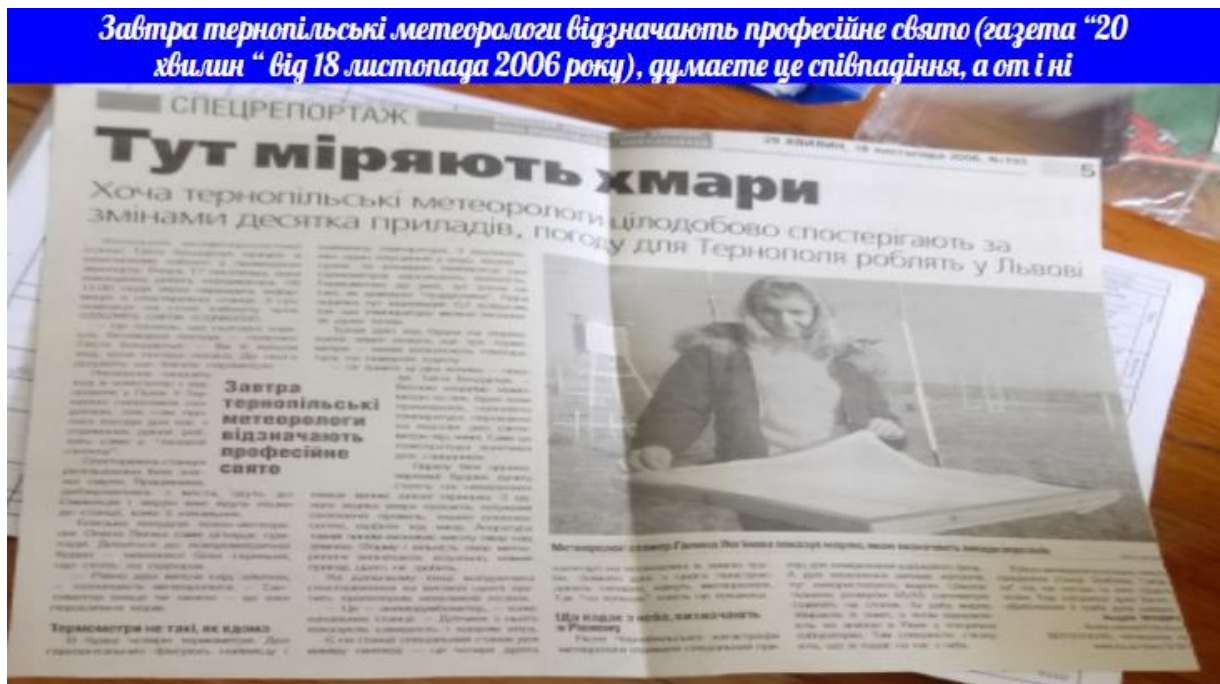
Є металевий стіл з марлею. За допомогою марлі розміром 65 на 65 сантиметрів визначають забруднення повітря. Потім цю марлю або пробу, відправляють до радіометричної лабораторії у місті Рівному. Вже там визначають, які домішки є в даному повітрі.

Опадоміром Третьякова вимірюють кількість рідких атмосферних опадів. Існують також снігомірні рейки для твердих атмосферних опадів. Завдяки їм визначають висоту снігового покриву в зимовий період.

Цікаві також прилади для вимірювання висоти хмар – IVO-1M, пульт знаходиться в приміщенні. Установка складається з двох частин - передавача та приймача. Пристрій має імпульсну лампу. Промінь досягає хмари, відбивається і повертається до приймача. Принцип простий, але дані про хмарний покрив важливі для авіації.

Наталія Таранова розказала про досвід співпраці між науковою установою та обласним центром гідрометеорології.

Семінар відбувся у теплій, дружній атмосфері, студенти отримали цінний досвід участі у цікавому науковому заході.

Щиро вітаємо вас із професійним святом - Днем працівників гідрометеорологічної служби!

Ви робите важливу справу - прогнозуєте погоду, попереджаєте людей про небезпечні природні явища.

Без ваших прогнозів неможливо уявити щоденне життя наших громадян.

Бажаємо вам творчого натхнення та успіхів, доброзичливої атмосфери в колективі, міцного здоров'я та добробуту в сім'ях.

Література:

1. В.М. Ліпінський. ГІДРОМЕТЕОРОЛОГІЧНА СЛУЖБА В УКРАЇНІ. Український гідрометеорологічний журнал, 2006, №1. URL: <http://uhmj.odeku.edu.ua/wp-content/uploads/2006/09/1-Lipinskiy.pdf>
2. Про День працівників гідрометеорологічної служби. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
3. День працівників гідрометеорологічної служби. URL: <https://uk.wikipedia.org>
4. Структурні підрозділи Тернопільського обласного центру із гідрометеорології. URL: <http://pogoda.te.ua>
5. Як “роблять” тернопільську погоду. URL: <https://te.20minut.ua/Podii/yak-roblyat-ternopilsku-pogodu-10309661.html>
6. Як в Тернополі прогнозують погоду: екскурсія на “кухню” метеорологів. Частина I. URL: <https://poglyad.te.ua/tsikave-pro-ternopilschynu/strongyak-v-ternopoli-prognozuyut-pogodu-ekskursiya-na-kuhnyu-meteorologiv-chastyna-istrong.html>

Abstract:

Nataliia Taranova. HYDROMETEOROLOGICAL SERVICE IN TERNOPIL REGION: HISTORY AND MODERNITY

The importance of the hydrometeorological service in Ternopil region, the main historical moments and the modern challenges faced by it in terms of a scientific seminar at the Faculty of Geography of TNPU are considered.

Key words: scientific seminar, hydrometeorological service, employees of the hydrometeorological service of Ukraine, Ternopil Regional Center for Hydrometeorology, Meteorological Services for Civil Aviation in Ternopil.

ЮВІЛЕЇ, ПОСТАТІ, ПОДІЇ

ОЛЕГ ІВАНОВИЧ ШАБЛІЙ:

науковець, який творить модерну суспільну географію, людина, яка своїм ідеям підносить національну географію до світового рівня (до 85-річчя видатного земляка)

Я. МАРИНЯК, А. КУЗИШИН, С. ЗАДВОРНИЙ

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У 2020 р. своє 85-річчя відзначив професор Олег Іванович Шаблій. Більшість свого життя він провів у стінах Львівського національного університету імені Івана Франка: спочатку як студент та старший лаборант, а далі в.о. доцент, доцент та професор. Керівником кафедри О.І. Шаблій став 1990 р. і за цей час виховав не одне покоління українських географів. Під його керівництвом були захищені докторські та кандидатські дисертації. Олег Іванович зміг організувати колектив кафедри, який продовжує підтримувати наукові традиції, що склалися в Університеті, географічному факультеті та на кафедрі економічної і соціальної географії, засновником якої був професор *Опанас Трохимович Ващенко*, що був також і першим деканом створеного географічного факультету у 1945 р. Як креативний науковець, професор О. І. Шаблій розвиває модерні напрямки сучасної суспільної географії – історії національної географії (розкрив європейський вишкіл і потенціал репресованої большевицьким режимом географічної науки); прискорив розвиток сучасної

суспільної географії і картографії (ідея трьох типів об'єктів дослідження суспільної географії: реальних, концептуальних та віртуальних; функціональна класифікація суспільно-географічних дисциплін; обґрунтування головної категорії суспільної географії – геопросторову організацію суспільства; обґрунтування теорій та концепцій нової суспільної географії – геоніоосферології у період інформатизації дослідницької діяльності; класифікація природних ресурсів з урахуванням розмаїтих суспільних потреб; обґрунтування чотирьох типів законів і закономірностей суспільної географії; ідея гнучкої геопросторової організації суспільства; ідея зміни парадигми геопросторової організації суспільства із впровадженням ІТ-технологій, особливо мережі URAN та GRID-інфраструктури та ін.; дослідженню нових межових наукових дисциплін – геософії та геопоетики; дослідження України як об'єкта міжнародних інтеграційних зав'язків, розвиток у ній європейських геологістичних комунікаційних коридорів, єдиних систем розселення, АПК і агробізнесу, транспортної та рекреаційної систем, реформи адміністративно-територіального устрою.

Він – науковець із сучасними поглядами, сильна та багатогранна особистість, приємна щира людина, гарний фахівець та вмільний організатор. Професор О.І. Шаблій стоїть біля витоків Львівської школи комплексної територіальної суспільної географії, що розробляє актуальні питання. Саме під керівництвом Олега Івановича формуються нові дослідницькі погляди та ідеї в сучасній суспільній географії, які практично втілюються в наукове життя колективом кафедри.

У науковому доробку професора Шаблія О. І. понад 800 наукових праць у т. ч. 61 книга: 30 монографій, 12 підручників та навчальних посібників, 6 атласів, 14 збірників та матеріалів конференцій, видано за редакцією вченого. Його внесок у географічну науку – це приблизно сто наукових істин – загальної суспільної географії, дескриптивної (описової), історії та методики географії.

З його ініціативи було засновано часопис “Історія української географії” (Тернопіль), де він є

шеф-редактором. Член редколегій кількох часописів: “Український географічний журнал” (Київ), “Вісник НТШ” (Львів), “Вісник Львівського університету. Географія” (Львів), “Регіональна економіка” (Львів), “Часопис соціально-економічної географії” (Харків), член оргкомітетів багатьох загальноукраїнських і міжнародних наукових форумів.

За консультацією і під керівництвом О. Шаблія захищено п’ять докторських (*Заставецька О. В., Ровенчак І. І., Кисельов Ю. О., Штойко П. І., Заставецька Л. Б.*) та більше двадцяти кандидатських дисертацій. Олег Іванович Шаблій – це науковець, який творить суспільну географію нового часу, людина, що завдяки своїм ідеям, підносить національну географічну науку до світового рівня.

Шаблій Олег Іванович – відомий український географ-суспільствознавець, Заслужений діяч науки і техніки України, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри економічної та соціальної географії географічного факультету, Заслужений професор Львівського національного університету імені Івана Франка, академік Академії Вищої школи України та Української екологічної академії, Почесний член Українського Географічного Товариства, Почесний член Наукового товариства ім. Шевченка, лауреат Міжнародної премії Івана Франка. Усі свої фахові надбання й перемоги професор О. І. Шаблій здобув та здобуває у стінах Alma Mater – Львівського національного університету імені Івана Франка.

Відродно і приємно, що Малою Батьківщиною вченого є Тернопільщина.

Олег Шаблій побачив світ Божий 85 років тому – 14 листопада 1935 р. у хліборобській родині с. Курівці Зборівського району, що у центрі Тернопільської області. Нині поселення входить до складу Тернопільської міської територіальної громади як перший мікрорайон Дружба (усього п’ять).

Бережани особливе місце у житті вченого. Саме тут, після батьківської хати, – це друга сходишка, де були закладені засади багатого духовного світу талановитого юнака. Місто відоме тим, що тут, ще навіть у 50-х роках ХХ ст. жив дух *Маркіяна Шашкевича, Богдана Лепкого і Дениса Січинського*. Юнак зустрів добрих людей – учителів, вихователів і колег. Особливе місце зайняв колишній старшина УГА *Андрій Баворівський* – життєлюб, ерудит, музикант з широким філософським поглядом на життя. Він згуртував групу здібних хлопців і дівчат і розкрив їм привабливість, зовнішню і внутрішню красу народної та класичної музики.

Працюючи спочатку на посаді старшого лаборанта, а з 1962 р. – в.о. доцента (і викладача з 1964 р.), О. Шаблій навчався заочно в аспірантурі (1961–1965 рр.). У 1966 р., незважаючи на перепони владних структур, він захистив кандидатську дисертацію на тему “Лісопромисловий комплекс Українських Карпат (тенденції розвитку і структура)” (науковий керівник – доцент Опанас Ващенко). Її високо оцінили опоненти – доктор географічних наук *Каленик Геренчук* (зав. кафедри фізичної географії) та *Степан Генсірук* (тоді молодий доктор сільськогосподарських наук з Києва).

У 1969 р. О. Шаблію присвоїли звання доцента Львівського державного університету імені Івана Франка. Географо-лісовиробнича тематика поступово доповнюється агропромисловою, транспортною, рекреаційною. З часом настало узагальнення у вигляді наукової проблеми міжгалузевих територіальних комплексів. У 1978 р. на Спеціалізованій раді Ленінградського університету Олег Іванович успішно захистив докторську дисертацію на тему “Міжгалузеві територіальні комплекси: проблеми теорії і методики дослідження” (науковий консультант – професор О. Т. Ващенко). Опонентами були академік *Максим Паламарчук* (Київ), професор *Ніколай Атафонов*, професор *Олег Литовка* (обидва – з тодішнього Ленінграду).

Уже наприкінці 60-х років ХХ ст. Олег Іванович розуміє необхідність запровадження нових методів дослідження, щоб розширити предметне поле економічної географії, яке на цей час було досить вузьким. Він захоплюється та ініціює активне впровадження у навчальний і науковий процес математичних методів і моделей, впроваджує викладання спецкурсу “Математичні методи в економічній географії”, організовує у Карпатах третю всесоюзну літню математичну школу (1968 р.), пише і видає перший в Україні підручник українською мовою. Посібник отримав заслужене визнання не лише в тогочасній Україні, але й став використовуватися у Росії, Білорусії, Прибалтиці. Він витримав ще одне розширене видання у 1994 р.

Продовженням картографічного напрямку став вихід у світ у 2012 р. фундаментального твору “Львів. Комплексний атлас” (відповідальний редактор і співавтор). На нашу думку, це видання не до кінця оцінене ні науковою спільнотою, ні громадськістю та адміністрацією м. Львова. Це насправді апогей діяльності та творчості мистецтва картографа соціально-економічно-тематичного спрямування професора Львівського університету О. І. Шаблія – продовжувача титанічної подвижницької праці в цьому напрямку, яка була закладена Володимиром Кубійовичем.

Уже у 70–80-х рр. ХХ ст. вчений передбачав і досить вдало реагував на інколи відчутні зміни у географічній науці. Всі свої зусилля кидає на теоретичні проблеми економічної географії, добре

озброївшись здобутками тодішньої філософії та економічної теорії. Глибинно володіючи фундаментальними напрацюваннями цих наук, професор О. І. Шаблій вміло застосовує їх у економічній географії. Теоретичний потенціал ученого видно із розробки концепції міжгалузевих територіальних комплексів, що на той час було справжнім поштовхом як в економічній географії, так і в економічній науці.

1 червня 1990 р. Олега Івановича Шаблія обрали завідувачем кафедри економічної і соціальної географії географічного факультету. Крім керівництва кафедрою він є академіком Академії наук вищої школи України та Української екологічної академії наук; очолює Географічну комісію Наукового Товариства імені Шевченка (з 1990 р.), є заступником Голови НТШ в Україні (з 2002 р.), довгий час був Головою Львівського відділу Українського Географічного Товариства (1990–1995 рр.), очолює Географічне відділення Малої академії наук (з 1980 р.). Заслужений професор Львівського національного університету імені Івана Франка (2001 р.), Професор-гість Українського вільного університету у Мюнхені (Німеччина) (1994–1995 рр.). Член Вченої ради університету (з 1997 р.). Голова Спеціалізованої ради із захисту докторських дисертаційних робіт з географії у Львівському національному університеті імені Івана Франка (з 2009 р.), експерт Спеціалізованих рад у Львівському та Київському університетах, Львівському сільськогосподарському інституті, Інституті географії НАН України (Київ), Інституті регіональних досліджень (Львів). Багато років учений був членом Науково-методичної ради Міносвіти СРСР з вищої географічної освіти. Згідно з Указом Президента України був членом Редакційної Ради з підготовки і видання "Національного атласу України" (1991 р.). Також Олег Шаблій – член редколегій декількох часописів: "Історія української географії" (шеф-редактор, Тернопіль), "Український географічний журнал" (Київ), "Регіональна економіка" (Львів), "Вісник Східноукраїнського університету імені Лесі Українки" (Луцьк), "Часопис соціально-економічної географії" (Харків); "Карпатський край" (Івано-Франківськ), член Оргкомітетів багатьох загальноукраїнських і міжнародних наукових форумів.

Лише з проголошенням незалежності України талант науковця найповніше розкрився. Розпочався сучасний науково-дослідний дискурс географічного українознавства, відзначається надзвичайним зацікавленням географічною спадщиною минулого, яке, зокрема виражається у глибшій її інтерпретації, її концепції, наукових пошуків, рецептивних вимірів. Започаткований 2000-му році науково-видавничий проект "Постаті українського землезнання", в якій вже вийшло 14 видань, а робота над новими продовжується. Серед яких *Григорій Величко* (1863–1932), акад. *Степан Рудницький* (1877–1937), проф. *Валентин Садовський* (1887–1947), проф. *Володимир Кубійович* (1900–1985) та ін. Вчений чітко вкоренив, що нинішня постмодерна свідомість засвідчує новий етап переосмислення діалектики географічного підходу XIX–XX ст., розгортаючи процес ліквідації попереднього пануючого метанаративу, догм та комплексів, внаслідок чого прокладається нова парадигма в науковому висвітленні географічних моделей.

Завдяки вченому на рідній кафедрі поряд з традиційним, економіко-географічним стали розвиватися демосоціально-географічний і політико-географічний, світознавчий і країнознавчий напрямки. Історико-географічні дослідження продовжили його учні – *М. Влах*, *І. Ровенчака*, *О. Вісьтак*. Професор О. Шаблій виступив організатором всеукраїнських і міжнародних конференцій та симпозіумів, присвячених актуальним проблемам географічної науки (1994 р.), історії української географії і картографії (1995 р.), актуальним проблемам географічного українознавства на зламі тисячоліть (2000 р.), 60 - і 70-річчю кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка (2005 р., 2015 р.) та ін. Він же був натхненником та ініціатором проведення низки наукових форумів історико-географічної проблематики в Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка (всеукраїнська наукова конференція «Історія української географії та картографії», присвячена 95-річчю від дня народження В. Кубійовича (грудень 1995 р.); перший міжнародний семінар з теорії і практики регіонального географічного краєзнавства (жовтень 1999 р.); друга всеукраїнська наукова конференція «Історія української географії та картографії: проблеми і перспективи» (листопад 2000 р.).

О. Шаблій усвідомлює, що географічна наука, в тому числі суспільна географія Львівського університету, склалася завдяки встановленим традиціям. Адже тут закінчив і деякий час працював (1908–1919 рр.) фундатор новітньої національної географії – академік *Степан Рудницький* (1877–1937 рр.). Ще у 1893 р. тут вперше на території України було захищено докторську дисертацію з географії *Григорієм Величком* (1863–1932(?)). Навчалися також відомі географи як *Олена Степанів* (1892–1963), *Володимир Гериневич* (1883–1949), *Юрій Полянський* (1892–1975) та ін. Тут працювали професори *Опанас Ващенко*, *Федір Заставний*. На кафедрі отримали путівку у світ професори *Марта* і *Маркіян Мальські*, *Василь Кравців* (нині директор Інституту регіональних досліджень імені Мар'яна

Долішнього у Львові), *Микола Пістун, Степан Ішук* (обидва – у Києві), *Олександр Топчієв* (Одеса) та ін. Усі члени керованої проф. О. Шаблієм кафедри економічної і соціальної географії – *М. Влах, В. Грищевич, І. Гудзеляк, С. Кузик, Я. Івах, І. Ровенчак, І. Ванда, Л. Котик* є його учнями, а також колишні працівники кафедри *М. Білецький, О. Вісьтак, М. Книш, В. Стецький*.

Проф. О. Шаблій добре усвідомив спалах неабиякого інтересу до проблем вітчизняної географії, знав про відсутність традицій щодо написання підручників із географії як для вищої школи, так і для середніх шкіл за радянські часи, тобто можна констатувати про білі плями цілого напрямку наукових знань. За період 1999–2005 рр. ним і співробітниками кафедри видано понад 20 таких творів, в т. ч. близько половини з грифом Міністерства освіти і науки України. Зокрема, за його авторством вийшло вже згадане друге видання підручника “Математичні методи в соціально-економічній географії” (1994 р.), три видання навчального посібника “Соціально-економічна географія України” (1994, 1995, 2000 рр.), “Основи загальної суспільної географії” (2003 р.).

Мабуть, кожне покоління географів-суспільствознавців пропонує свої тлумачення основ цієї науки. Наскрізні проблеми сучасності – глобалізація, інформатизація, соціологізація, гуманізація настільки швидко руйнують стереотипи цієї чи іншої науки, що давні коментарі до конкретної науки швидко вичерпуються, принаймні, за декілька літ. Власне цим головним постулатом відповідає підручник “Основи загальної суспільної географії” (2003 р.) з грифом Міністерства освіти і науки України. Звісно, що в основі підручника є фундаментальна монографія, яка є великою мірою продовженням його передніх напрацювань, а саме книга проф. О. Шаблія “Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії” (2001).

Професор О. Шаблій визначний українознавець. Він вперше розкрив географічну сутність українознавчих студій. Ще у 1994 р. учений обґрунтував принцип україноцентризму у дослідженні і викладанні суспільної географії. У наступні роки він виступив з науковими доповідями, у пресі і з заявами про необхідність декомунізації суспільної географії і особливо усунення з географічної карти України назв, що відображають її колишній колоніальний статус.

У 2004 р. було опубліковано перекладний підручник з грифом Міністерства освіти і науки України американських учених *Г. де Блія, П. Муллера* “Географія: світи, регіони, концепти”, де О. Шаблій є автором великого (70 сторінок) розділу “Україна” і відповідальним редактором. Книга отримала перше місце у загальноукраїнському конкурсі нових видань 2004 року за номінацією “Енциклопедичні і довідкові видання”.

У цей період О. Шаблій викладає три головних курси на географічному факультеті: “Основи суспільної географії”, “Математичні методи в соціально-економічній географії” та “Основні проблеми суспільної географії”; він розробив нові навчальні програми для них; створив нову програму для вступників до аспірантури за спеціальністю “Економічна і соціальна географія”; був співавтором міністерської програми кандидатського мінімуму; організував розроблення нових навчальних планів зі спеціальності “Економічна і соціальна географія” і створення нових, сучасних програм з дисциплін, які викладають на його кафедрі.

Монографія О. Шаблія про рідне село на Тернопіллі – це зразок сучасного твору, справжня енциклопедія про малу Батьківщину, приклад як на мікрорівні треба застосовувати всю гаму багаточисленних методів та прийомів географічного краєзнавства. “Село на золотому Поділлі: земля і люди” – під такою назвою вийшла у 2011 році. Квінтесенцією цього видання є ідея про те, що подільське село особливе, неповторне. Але суперечливе. У менталітеті корінної людності (а це головне свідомі українці) добре виражені загальнонаціональні риси характеру, поведінки і культури. Автор у книзі використав наукові основи національного краєзнавства закладені Іваном Франком.

22 січня 2016 року, до Дня Соборності України, Указом Президента П. О. Порошенка професору Олегу Івановичу Шаблію присвоєно почесне званням «Заслужений діяч науки і техніки України» за значний особистий внесок у державне будівництво, соціально-економічний, науково-технічний, культурно-освітній розвиток Української держави, справу консолідації українського суспільства та багаторічну сумлінну працю.

24 червня 2017 року журі Міжнародного фонду імені Івана Франка за наукову працю “Суспільна географія у 2-х книгах” (2015 р.) обрало професора Олега Івановича Шаблія лауреатом Міжнародної премії імені Івана Франка у номінації «За вагомі досягнення у галузі соціально-гуманітарних наук”.

У 2017 р. у світ виходить “Суспільна географія. Книга третя. Проблеми теоретичних досліджень, геогуманістики, географічної освіти [Вибрані твори]. Львів: ЛНУ імені І. Франка, 562 с. До книги увійшли переважно наукові праці автора, які з тих чи інших причин не знайшли собі місця у двох перших книгах. Заслужовує уваги думка автора про суттєву парадигмальну відмінність сучасних постнекласичних підходів, які об’єднують усю географічну науку на принципах екологізму і

ноосферизму. Вчений вводить поняття геогуманістики – як збірне поняття, яке охоплює усі дисципліни, які вивчають географічні проблеми процесів заселення людиною (людськими спільнотами) земної поверхні у контексті їх генетичної і функціональної взаємодії з природним довкіллям. Як креативний науковець проф. О.І. Шаблій розвиває модерні напрямки сучасної геогуманістики такі як: геософія, геопсихологія, геопоетика та ін.

У 2019 р. у світ виходить "Суспільна географія. Книга четверта. У пошуках істини [Вибрані твори]. Львів: ЛНУ імені І. Франка, 838 с". У цій книзі автор осмислив не лише загальнонаукові та філософські позиції категорії істини, але переглянув категорію географічної, в т. ч. суспільно-географічної істинності, її ідей, термінів, понять, проблем, теорій і концепцій, навіть методів. Серед географів суспільствознавців доробок Олега Шаблія, автора цієї монографії, у якій вчений, спираючись на новітні методології структуралістів, постструктуралістів, міфу і міфологізації, культурного коду запропонував нове тлумачення науки. Особливо тих, які увів у науку і послуговувавсь ними, перебуваючи і працюючи у вищій школі України у найбільш продуктивну фазу свого життя – 1959–2019 рр. Тобто упродовж приблизно шістдесяти років. Не всі вчені мають прижиттєву мужність переглядати свій науковий спадок. Надто вже великий масив нових ідей, сформульовано на довгому творчому шляху, розкрито значну кількість (приблизно сотню) проблем і понять (частково поняттєво-термінологічних систем), гіпотез, теорій і концепцій, висловлено здогадки щодо існування раніше не вивчених законів і закономірностей. Все це стосовно загальної суспільної географії. О.І. Шаблій є прихильником, який досить чітко розрізняє загальну суспільну географію та спеціальну, надаючи їм своє предметне поле. Щодо спеціальної, особливо галузевої СГ – економічної, соціальної та політичної і регіональної (локальної). Тут у творчому доробку ним розвинуто поняття львовознавства, вчення про триаду реального, концептуального та віртуального Львова. Так само щодо географічного українознавства: географічного україноцентризму, українізації (дерусифікації, декомунізації) географічних текстів, в т. ч. картографічних видань, розвитку географічної освіти і просвіти, топоніміки тощо. Географічне українознавство є наскрізною проблемою географії.

Олег Шаблій є людиною багатогранною та всесторонньою. Господь дарував йому багато талантів. Це – музика, зокрема, гра на контрабасі, баяні, акордеоні, фортепіано та спів. Окрім сторінкою творчості Олега Івановича є малярство. Тут – пейзажі, плакати та дружні шаржі. Проте це далеко не повний перелік улюблених для вченого занять-діянь, які відіграють важливу роль у повсякденному житті. Всі ці уподобання дослідник представив у монографії "У пошуках краси: тривоги і розради" (2015), в якій розкрито процес формування мистця.

Численні учні та послідовники О. Шаблія розвивають його ідеї на інших кафедрах Львівського університету (проф. *Маркіян та Марта Мальські*, доценти *Ю. Занько, М. Мацяк, І. Зінько, В. Стецький*), Львівського торговельно-економічного університету (*Б. Заблоцький*), в Інституті регіональних досліджень (д. е. н. *Василь Кравців, Уляна Садова, Світлана Шульц, Петро Жук*), Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка родина *Заставецьких*, доц. *Ярослав Мариняк, Іван Рудакевич*, Західноукраїнському національному університеті проф. *Євген Качан*).

Олег Шаблій дуже любить свою малу Батьківщину Тернопільщину. Він ввів у науку поняття Тернопільського геокосмічного трикутника. В одній із книжок проекту "Постаті українського землезнання" запропонував місцину Західного Поділля, звідки походить найбільше відомих географів України, назвати "Тернопільським геокосмічним трикутником". Це трикутник із кутами: Тернопіль – Бережани – Золочів. Власне до Тернопільської групи належать: *Заставецький Богдан, Заставецька (Ткач) Ольга, Заставецька Леся, Заставецький Тарас, Качан Євген, Мальський Маркіян, Мариняк Ярослав, Олійник Ярослав, Петрига Микола, Процик Іван, Рудакевич Іван, Стецький Василь, Стецько Надія, Тесля Іван, Ткач Дмитро, Ткач Катерина, Ткач Ірина, Федунік Богдан, Холява Петро, Шаблій Олег, Штокало Ярослав*. Майже усі вони закінчили Львівський національний університет імені Івана Франка. Деякі – наймолодші, – здобули географічну освіту у Тернопільському державному педуніверситеті ім. В. Гнатюка. Усі вони захистили кандидатські, а деякі і докторські дисертації або стали професорами без захисту (О. Шаблій, О. Заставецька, Я. Олійник, Л. Заставецька, М. Мальський, Є. Качан).

Із нагоди славного ювілею від імені Тернопільського відділу Українського географічного товариства бажаємо Вам, шановний та дорогий Олеже Івановичу, разом із традиційними побажаннями здоров'я, щастя, достатку та родинних гараздів, ще довгі роки мати добру насагу черпати сили в служінні Українській державі. Нехай сповнене буде ваше життя благодатним натхненням та новими звершеннями на благо нашої держави та майбутнього.

Здано до складання 28.12.2020. Підписано до друку 18.01.2021. Формат 60x84/18. Папір друкарський.

Умовних друкованих аркушів 10,9. Обліково-видавничих аркушів 10,2. Тираж: 110 примірників.

Віддруковано з готових діапозитивів у СМП "ТАЙП"